О. М. АВРАМЕНКО

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2014

УДК 373.5:821.161.2.09.+821.161.2.09] (075.3)
ББК 83.3(4Укр)я721
А21

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 07.02. 2014 р. № 123)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Наукову експертизу проводив Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.
Психолого-педагогічну експертизу проводив Інститут педагогіки НАПН України.
Експерти, які здійснювали експертизу: *О. О. Матвєєва*, молодший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; *С. П. Паламар*, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук.

Відповідальні за підготовку видання:
К. В. Таранік-Ткачук, начальник відділу департаменту загальної, середньої та дошкільної освіти МОН України; *Н. І. Шинкарук*, завідувач сектору науково-методичного забезпечення змісту суспільно-гуманітарної освіти відділу науково-методичного забезпечення змісту освіти основної і старшої школи ІІТЗО МОН України.

Умовні позначення

Відтворюємо прочитане

Аналізуємо зміст і особливості художнього твору

Творчо мислимо

Виконуємо домашнє завдання

Авраменко О. М.

А21 Українська література : підруч. для 6 кл. загальноосвітн. навч. закл. / О. М. Авраменко — К. : Грамота, 2014. — 264 с., іл.
ISBN 978-966-349-442-5

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту та новій програмі з української літератури. Видання містить художні твори, відомості з теорії літератури, біографічні матеріали про письменників.

Методичний апарат підручника охоплює різнорівневі завдання, зорієнтовані на вікові особливості шестикласників.

Для учнів, учителів, методистів, батьків.

УДК 373.5:821.161.2.09.+821.161.2.09] (075.3)
ББК 83.3(4укр)я721

ISBN 978-966-349-442-5

© Авраменко О. М., 2014
© Видавництво «Грамота», 2014

ВСТУП

КНИЖКА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

Іван Франко

Ось уже пішов шостий рік, як ви навчаєтеся в школі. Згадайте, скільки книжок прочитано вами — малих і великих, навчальних і художніх... Ваша копітка праця не марна, адже те, що ви знали в 1 класі, важко порівняти з тим, що знаєте сьогодні. Неабияку роль у вашому духовному збагаченні відіграє художня книжка. Усі ваші знання — передусім із книжок! Ваші вчителі й батьки стали мудрими саме завдяки навчанню й книжкам. Як же все починалося?

Першим українським книгам майже тисяча років! Що це за книги? Хто їх написав? До сьогодні їх дійшло небагато, а точніше — зовсім мало. Це — «Руська правда», «Ізборники» Святослава, «Повість минулих літ» Нестора Літописця, «Слово про Ігорів похід» невідомого автора, «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона та ін. Давню історію нашого краю ми знаємо передусім завдяки «Повісті минулих літ».

В XI ст. при церкві святої Софії Київської Ярослав Мудрий організував освітній центр, де було створено першу в Київській Русі бібліотеку, у якій велася й велика перекладацька робота. Тут із грецької на старослов'янську мову, зрозумілу всім освіченим людям, перекладали книги не тільки церковного, а й світського змісту. Ярослав любив читати церковні книги та проводити благочестиві бесіди зі священиками й ченцями. За любов до знань і розсудливе управління державою Ярослава прозвали в народі *Мудрим*. На жаль, славетна бібліотека Ярослава Мудрого загубилась у віках і до сьогодні не знайдена.

М. Антокольський. Нестор Літописець. *1889 р.*

Що це за *старослов'янська мова*, якою перекладали книги? Її ще називають *церковно-*

Пам'ятник Кирилові й Мефодію,
Ользі й Андрію Первозваному. *м. Київ*

слов'янською, або *староболгарською*. Річ у тім, що в X ст., коли було хрещено Русь, русичі ще не мали своєї богослужебної літератури. Святе Письмо треба було перекладати з грецької, аби його розуміли й хрещені русичі. Для перекладу було запозичено абетку в болгар. Її створили брати Кирило й Мефодій, які жили в Болгарії в IX ст. Тому старослов'янську мову називають *староболгарською*, а *церковнослов'янську* називають так тому, що нею послуговувалися передусім у церковній літературі.

До речі, перші книги були не такими, як сьогодні. Вони були рукописними. Спочатку писали на пергаменті — телячій шкурі, обробленій так, що вона перетворювалася на тонкий матеріал, придатний для письма. З цією метою використовували також шкури інших тварин. Важко повірити, що на виготовлення однієї великої рукописної книги витрачали шкуру череди телят, тому й не дивно, що книги на той час були на вагу золота.

Пам'ятник
Іванові Федорову.
м. Львів

Починаючи з XII ст. слов'яни використовували папір. Першими почали це робити болгари. В Україні застосували папір лише в XIV ст.

Перші друковані книги в Україні з'явилися майже через півтисячі років: з 1460 р. у Львові вже працювала друкарня Степана Дропана. А згодом цю справу продовжить славетний Іван Федоров.

Однією з найвидатніших рукописних книг є Пересопницьке євангеліє — визначна пам'ятка староукраїнської мови та мистецтва XVI ст. Ця книга написана на пергаменті чорнилом і червоною

фарбою. Вона збереглася до наших часів і нині є національною святинею, на якій присягають президенти на вірність українському народові.

Пересопницьке євангеліє. *XVI ст.*

Сучасне життя важко уявити без художніх книжок. Читаючи їх, ми знайомимося з героями минулого й сьогодення, про яких цікаво й захопливо розповідають автори — письменники, які є особливо обдарованими людьми. До речі, багатьох із них доля наділила не одним талантом: Т. Шевченко, В. Винниченко, Е. Андієвська, про творчість яких ви дізнаєтеся в 6 класі, відомі не лише як письменники, а і як художники. Репродукції їхніх картин ви знайдете на сторінках підручника з української літератури. Сподіваємося, він вам сподобається. До речі, від того, як ви сприймете його, залежить і доля художніх творів, що в ньому вміщені. Адже твори, які не читають, — «мертві». Книжка «оживає» лише тоді, коли її беруть до рук, розгортають і поринають із нею в нові світи. Цікаві книжки — вічні. Кожна людина по-своєму сприймає художній твір. Отже, книжка проживає щоразу нове життя.

Усна народна творчість, твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Володимира Винниченка, Леоніда Глібова, Емми Андієвської, багатьох інших письменників увійдуть у ваше життя й збагатять духовно, навчать житейської мудрості й історії нашого народу.

Зауважте!

Навчіться розрізняти за значенням слова *книга* та *книжка*. *Книгою* називають велике за обсягом видання, що має мистецьку чи історичну цінність, наприклад: старовинні книги в коштовних оправах, Книга Книг — Святе Письмо, подарункова книга з репродукціями картин видатних художників. Об'ємну книгу великого формату ще називають *фоліáнтом*. А ось підручники, посібники, паперові носії з художніми творами називають *книжками*: книжка з творами Лесі Українки, навчальна книжка, записна книжка.

До речі...

«Буквар» Івана Федорова — це перший друкований східнослов'янський навчальний посібник. До наших днів дійшов лише один його примірник, який знайдено 1922 р. в м. Римі. Нині він зберігається в бібліотеці Гарвардського університету (США).

1. «Повість минулих літ» упорядкував

А митрополит Іларіон
Б Нестор Літописець
В князь Святослав
Г Іван Федоров

2. Одну з перших бібліотек у Києві організував

А Нестор Літописець
Б Іван Федоров
В Степан Дропан
Г Ярослав Мудрий

3. Фоліант — це

А старовинна рукописна книга
Б верстат для виготовлення книжок
В коштовна оправа книги
Г об'ємна книга великого формату

4. Які книги називають *рукописними*? Які рукописні книги вам відомі?
5. Що ви знаєте про Ярослава Мудрого та його любов до книг?
6. Хто такий *Нестор Літописець*?
7. Назвіть перших українських книгодрукарів. Що ви про них знаєте?
8. Що ви знаєте про старослов'янську мову? Хто створив абетку?
9. Про які перли йдеться в поетичних рядках І. Франка на початку цього розділу?
10. Чим відрізняється книга від книжки? Чи тримали ви в руках книгу? Яку саме?

11. Поміркуйте, чому твори, які не читають, називають *мертвими*.
12. Яке враження справило на вас оформлення перших рукописних книг? Опишіть одну з тих, що ви бачите в цьому підручнику.

1. Розповісти в письмовій формі *(5–7 речень)* про першу книжку у своєму житті, яку ви пам'ятаєте. Про що вона? Чим запам'яталася?
2. Знайти в мережі Інтернет інформацію про те, люди яких професій причетні до виготовлення сучасних книжок. Назвати ці професії й коротко охарактеризувати їх особливості *(за бажанням)*.

ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА І СЛАВНА ДАВНИНА УКРАЇНИ

Український народ по праву пишається своїми піснями. Дослідники налічують їх приблизно триста тисяч. Навряд чи ще якась нація може похвалитися такою кількістю народних мистецьких творів! Недарма нас, українців, називають співочим народом, а мову — солов'їною.

У цьому розділі ви дізнаєтеся про фольклорні пісні. Нагадаємо, що ***фольклор*** — це усна народна творчість, а саме: пісні, легенди, перекази, загадки, приказки, прислів'я, що їх створювали впродовж віків наші пращури[1]. Цей процес триває й донині.

Як же виникали народні пісні? Одна талановита людина склала якусь пісню, що сподобалась іншим, вони почали її співати, додаючи свої слова, а якісь змінюючи. Пісня вела мандрівний спосіб життя по всій Україні й дійшла до нас, дуже часто — у кількох варіантах. Учені налічують по двадцять і навіть по сорок варіантів однієї й тієї самої пісні. Тобто в різних регіонах вона має свої особливості: частково відрізняється словами, манерою виконання, кількістю куплетів. Отже, одна з яскравих ознак народних пісень — *варіантність*.

Першим народним пісням понад тисячу років! Звісно, їх автори невідомі, їхні імена залишились у віках. Тож друга риса фольклору — *анонімність* (від грецьк. *анонім* — твір без зазначення автора). Самі ж художні твори зазнали змін, напевно, до невпізнанності, порівняно з первинними варіантами. Адже впродовж століть народ щось додавав до них, змінював якісь слова, тому ще однією прикметною рисою фольклорних творів уважають їх *колективність*. Це означає, що автором народної пісні є колектив людей, народ, хоча бувають і винятки. Популярним у народі пісням «Засвіт встали козаченьки» й «Ой, не ходи, Грицю...» приписують авторство Марусі Чурай, яка жила в м. Полтаві в XVII ст.

Отже, ***народні пісні*** — це невеликі віршовані твори, що співаються. Їм властива варіантність, анонімність і колективність.

Залежно від тематики народні пісні поділяють на календарно-обрядові, колискові, родинно-побутові, історичні, суспільно-побутові та ін. У 6 класі ви ознайомитеся з *календарно-обрядовими* й *колисковими піснями*, решту пісень вивчатимете в старших класах.

---

[1] *Пра́щур* — далекий предок, родоначальник.

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ

Які ж пісні найдавніші? Звичайно ж, ті, що пов'язані зі стародавніми обрядами. У давні часи люди не могли пояснити різні явища природи, через це дощ, вітер і сонце вважали живими істотами, тобто богами, від яких залежало їхнє життя. Богів наділяли іменами: Перун — бог грому й блискавки, Сварог — неба й небесного вогню, Ярило — сонця й весни, Дажбог відповідав за жнива й достаток, Коляда — бог зими. Щоб задобрити богів, люди виконували різні дії — *обряди*, які супроводжувалися піснями, іграми й танцями. Залежно від етапу сільськогосподáрської праці та явищ природи, люди виконували різні обряди й пісні, орієнтуючись на календар. Отже, пісні, що виконують під час обрядів, згідно з календарем, називають ***календарно-обрядовими***.

Пісні розрізняють за циклами залежно від пори року, коли виконувались обряди та відповідні їм пісні.

Календарно-обрядові пісні		
Зимовий цикл	**Весняний цикл**	**Літній цикл**
колядки щедрівки	веснянки	русальні купальські жниварські

Оскільки жнива (збирання врожаю) відбуваються в кінці літа й на початку осені, то одні вчені вважають, що жниварські пісні належать до літнього циклу, а інші — до осіннього.

Дивовижно! Минули сотні років, а календарно-обрядові пісні й донині багато людей виконують під час колядування чи в Щедрий вечір. Ми їх також вивчатимемо, щоб передати як скарб попередніх поколінь нашим нащадкам.

1. Календарно-обрядові пісні **НЕ** пов'язані з

А порами року
Б сільським господарством
В історичними подіями
Г явищами природи

2. До зимового циклу належать пісні

А русальні
Б купальські
В жниварські
Г щедрівки

3. Установіть відповідність.

Ім'я язичницького бога	*Відповідність*
1 Перун	**А** бог неба й небесного вогню
2 Ярило	**Б** бог грому й небесної блискавки
3 Сварог	**В** бог жнив і достатку
4 Дажбог	**Г** бог сонця й весни
	Д бог зими

4. Які пісні називають *народними*?
5. Назвіть ознаки фольклорних творів.
6. Розкажіть, як створювалися народні пісні.
7. Які пісні називають *календарно-обрядовими*?
8. На які цикли поділяються календарно-обрядові пісні?
9. Скільки народних пісень налічують дослідники фольклору?
10. Чим відрізняється фольклорна пісня від авторської?

11. Поміркуйте, чому фольклорні твори, зокрема й народні пісні, потрібно передати наступним поколінням українців.
12. Випишіть у робочий зошит типові для народних пісень сполуки слів. *Червона калина, рожеві троянди, асфальтована дорога, битий шлях, сірий горобчик, сизий орел, жайворонок із переливами, закувала зозуля, синє море, тепле море, широкий степ, широкий город, ясна погода, ясний сокіл.*

1. Записати від батьків чи знайомих народну пісню в робочий зошит.
2. Намалювати ілюстрацію до неї *(за бажанням)*.

Пісні літнього циклу

Русальні пісні

До пісень літнього циклу належать русальні, купальські й жниварські.

Ви, напевно, відчуваєте, що назва ***русальні пісні*** якось пов'язана з русалками. Це так. Хто такі *русалки*? У слов'янській міфології русалками називали богинь земної води, які живуть на дні водоймищ. Вони дуже гарні з лиця, тіло в них блакитне чи синє, зелені або чорні очі та довгі пухнасті вії. На перший погляд, русалки радісні й безтурботні, а насправді доля їхня сумна. За повір'ям, пальці на ногах з'єднані перетинкою, як у гусей, що видно по їхніх слідах. Русалку може побачити лише щаслива людина, але якщо вона комусь розкаже про це, то з нею станеться велике лихо. Місяць — їхнє сонце. Найбільше русалок з'являється ясної місячної ночі на Святому тижні (перед Зеленими святами). Саме

ції пори, коли квітує жито, вони виходять на берег, аби трохи просохнути. Русалки полюють за гарними парубками, заманюючи їх чудовими піснями. Спіймавши, залоскочують парубка до смерті, а потім затягують у воду. Вони не мають душі, а тільки серце.

Здавна вважали, що злі вітри та зливи — це робота русалок. Щоб хліба́ визріли й дали багатий урожай, потрібна тиха й тепла погода з невеликими дощами. Тому люди проводили обряди проганяння, або проводи, русалок. Це дійство відбувалося під час русального тижня (кінець травня — початок червня).

Тривалий час в Україні жінки на русальний тиждень розвішували на деревах полотно, яке мали для себе взяти русалки на сорочки.

В. Пружковський. Русалки. *1877 р.*

У РЖІ НА МЕЖІ

У ржі на межі, на кривій березі
Там сиділа русалка.
Просила русалка у дівочок сорочки:
— Ви, дівочки, подружки,
Да дайте мні сорочки,
Хоча худенькую, да аби біленькую,
Хоч не біленькую, да тоненькую!

За повір'ям, у русальний тиждень нікому — ні хлопцям, ні дівчатам — не можна було купатися в річці, бо русалки залоскочуть до смерті.

ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА

Ой біжить, біжить мала дівчина,
А за нею да русалочка:
— Послухай мене, красная панно,
Загадаю лиш три загадочки.
Як угадаєш — до батька пущу,
Не угадаєш — з собою візьму.
Ой що росте та без кореня,
Ой що біжить та без повода,
Ой що цвіте та без цвіточок?
Панночка загадок не вгадала —
Русалка панночку залоскотала.

ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ

Проведу я русалочки до бору,
Сама вернуся додому!
Проводили русалочки, проводили,
Щоб до нас вже русалочки не ходили,

Да нашого житечка не ламали,
Да наших дівочок не лоскотали,
Бо наше житечко в колосочку,
А наші дівочки у віночку.

До речі...

За народною уявою, русалки — це дівчата або молоді жінки, які втопилися під час купання. Місяць і зорі викликають русалок із води. Вийшовши на берег, вони сідають і розчісують своє довге волосся або беруться за руки й водять дивовижні, з таємничим шепотом хороводи. Іноді русалки гойдаються на гіллях, співаючи пісень.

Купальські пісні

Однією з найпомітніших літніх подій із ритуалами й ігрищами було свято Купала, що супроводжувалося ***купальськими піснями***. Це свято припадає на 7 липня. Купало (або Купайло) — дохристиянський бог земних плодів, якому приносили в жертву хліб — головний плід землі. У цей день дівчата й хлопці розводили вогонь, через який потім стрибали, співаючи пісень. Вогонь мав горіти високо, символізуючи єднання землі з небом. Обряд перестрибування через вогонь означав очищення. Після цього молодь ішла до лісу шукати цвіт папороті.

Г. Семирадський. Ніч на Івана Купала. *1880-і роки*

На свято дівчата плели вінки й пускали по воді. За тим, як вони пливли (швидко, обертаючись, тонучи), визначали свою майбутню долю. Вінок у купальських піснях є давнім образом, символом річного коловороту, сонячного світла, безконечності, а також дівочої долі.

Щоб забезпечити добрий урожай на майбутній рік, молодь топила в річці й спалювала на вогнищі опудало Купала.

До речі...

За повір'ям, папороть цвіте лише один раз на рік — у ніч на Купала. Той, хто знайде й зірве цвіт папороті, обов'язково буде щасливим.

ЗАПЛЕТУ ВІНОЧОК

Заплету віночок,
Заплету шовковий
На щастя, на долю,
На чорні брови.

Ой пущу віночок
На биструю воду
На щастя, на долю,
На милого вроду.

Ой, поплинь, віночку,
Прудко за водою
На щастя, на долю
Милому зо мною.

ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ

Ой вінку мій, вінку, хрещатий[1] барвінку!
А я тебе плела вчора до вечора.
Виси, мій віночку, на злотім кілочку,
На злотім кілочку, шовковім шнурочку.

С. Кожин. Іван Купала. Ворожіння на вінках. *2009 р.*

[1] *Хрещáтий* — у формі хрестика; *тут*: листя барвінку, подібне до хреста.

А матінка взяла, миленькому дала.
Якби-м[1] була знала, ще б краще 'го[2] вбрала,
Злотом взолотила, м'ятою обвила.

КУПАЙЛО, КУПАЙЛО

— Купайло, Купайло,
Де ти зимувало?
— Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі;
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.

Жниварські пісні

Під час жнив селяни співали величальних пісень, висловлюючи вдячність природі за врожай; ці пісні називають ***жниварськими***. День закінчення жнив перетворювався на свято завершення польових робіт. Воно супроводжувалося цікавими дійствами й піснями. Женці залишали в полі жито, яке називали *бородою*. Дівчата сплітали вінок із жита чи пшениці, уплітали в нього маки, волошки, калину, одягали його на найкращу жницю, і вона в парі з хлопцем, який ніс останній сніп, ішла на чолі громади до двору хазяїна. Дорогою співали пісень, якими вшановували обжинковий вінок. Потім дівчина передавала його в руки хазяїну, а громада просила за нього викуп. Після викупу господар запрошував женців до хати, де пригощав гостей усілякими стравами, а вінок вішав на стіні, де він зберігався до осені, щоб з його зерна розпочати сівбу озимини.

МАЯЛО[3] ЖИТЕЧКО, МАЯЛО

Маяло житечко, маяло,
Як у полі стояло,
А тепер не буде маяти,
А буде в стодолі[4] лежати.
До межі, женчики[5], до межі,
Бо мої пиріжечки у діжі.

---

[1] *Якби-м* — якби я.
[2] *'го* — його.
[3] *Ма́яти* — коливатися від вітру.
[4] *Стодо́ла* — приміщення для зберігання сіна.
[5] *Же́нчик* — жнець.

До краю, женчики, до краю,
То я вам пиріжечка покраю.
Котився віночок по полю,
Просився у женчиків додому:
— Возьміте мене, женчики, з собою
Та занесіть мене до господаря в стодолу,
Бо я вже в чистім полі набувся,
Буйного вітречку начувся,
Од ясного сонечка нагрівся,
А дрібного дощику напився;
Нехай же я у стодолі одпочину,
Поки вивезуть знову на ниву.

ТАМ У ПОЛІ КРИНИЧЕНЬКА

Там у полі криниченька,
Навколо пшениченька.
Там женчики жали,
Золоті серпи мали,
Срібнії юрочки[1],
Що в'язали снопочки.
Добрії були женці —
Дівчата й молодиці.
Дівчата — косаті,
А хлопці — вусаті,
Молодиці — білолиці.

1. У ніч на Купала

А не можна купатися в річці
Б прикрашають квітами останній сніп
В ушановують піснями господаря
Г стрибають через багаття

2. «У ржі на межі» — пісня

А русальна
Б купальська
В жниварська
Г веснянка

[1] *Юрóчка* — невеличка загострена паличка, за допомогою якої в'яжуть снопи.

3. Установіть відповідність.

Уривок з пісні	Назва пісні
1 *До межі, женчики, до межі,* *Бо мої пиріжечки у діжі.*	**А** «Там у полі криниченька»
2 *Панночка загадок не вгадала —* *Русалка панночку залоскотала.*	**Б** «Проведу я русалочки до бору»
3 *Дівчата — косаті,* *А хлопці — вусаті,* *Молодиці — білолиці.*	**В** «Маяло житечко, маяло»
4 *— Де ти зимувало?* *— Зимувало в лісі,* *Ночувало в стрісі...*	**Г** «Купайло, Купайло» **Д** «Ой біжить, біжить мала дівчина»

4. Коли наші пращури виконували русальні пісні?
5. Що ви знаєте про русалок?
6. Які ігри влаштовувала молодь під час свята Купала?
7. Про що співається в купальських піснях?
8. Які пісні називають *жниварськими*?
9. Розкажіть, яким дійством супроводжувався останній день жнив.
10. Яка пісня літнього циклу вам найбільше сподобалася? Чим саме?

11. Поміркуйте, чому з часом люди перестали вірити в богів сонця, зими, блискавки тощо.
12. Усно опишіть картину С. Кожина. «Іван Купала. Ворожіння на вінках» (с. 13).

1. Вивчити одну з календарно-обрядових пісень напам'ять *(на власний вибір)*.
2. Підготувати з однокласниками інсценізацію однієї з народних пісень літнього циклу, що містить діалог *(за бажанням)*.

Пісні зимового циклу

У грудні починаються зимові свята. День Святого Миколая — одне з перших свят, яке дуже люблять діти. Миколай приходить із подарунками (а для неслухняних у нього про запас є різочка). Ось одна з пісень, яку виконують у цей день, 19 грудня.

ОЙ ХТО, ХТО МИКОЛАЯ ЛЮБИТЬ

Ой хто, хто Миколая любить,
Ой хто, хто Миколаю служить, —
Тому, святий Миколай,
На всякий час помагай,
Миколаю!

Ой хто, хто спішить в твої двори,
Того ти на землі й на морі
Все хорониш від напасті,
Не дозволиш в гріхи впасти,
Миколаю!

Твій покрів нам оборона,
Від усіх бід охорона.
Не дай марно нам пропасти,
Ворогам у руки впасти,
Миколаю!

Колядки

Пісні зимового циклу пов'язані не лише з періодом очікування весни, а й із стародавніми міфами про народження Всесвіту. Головне свято зими — Різдво, яке відзначають здавна за спеціальним сценарієм. До зимового циклу належать колядки й щедрівки. Саме ***колядки*** виконують із нагоди Різдва. У цих піснях бажають здоров'я, успіху й процвітання родині, а ще — урожаю на ниві й багатого приплоду худоби. Звичайно ж, у колядках величають народження Ісуса Христа.

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала, яка не бувала:
Над вертепом звізда ясна світлом засіяла.

Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік пеленами, убого повився.

Ангели співають, славу й честь звіщають,
На небесі і на землі мир проповідають.

Давид виграває, в гуслі ударяє,
Чудно, дивно і предивно Бога вихваляє.

І ми теж співаймо, Христа прославляймо,
Із Марії рожденного смиренно благаймо:

— Просим тебе, Царю, небесний Владарю,
Даруй літа щасливії сего дому господарю.

Даруй господарю, даруй господині,
Даруй літа щасливії нашій славній
Україні.

М. М. Караваджо.
Різдво зі святим Лаврентієм
і святим Франциском.
1609 р.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ!

Добрий вечір тобі, пане господарю,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Застеляйте столи та все килимами,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Та кладіть калачі з ярої пшениці,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Бо прийдуть до тебе три празники в гості,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Ой перший же празник — то Різдво Христове,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А другий же празник — Василя Святого,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А третій же празник — Святе Водохреща,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що перший празник зішле тобі віку,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що другий празник зішле тобі щастя,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що третій празник зішле всім нам долю,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Щедрівки

Одним із найпоширеніших жанрів календарно-обрядових пісень зимового циклу є ***щедрівки***. На відміну від колядок, що первісно супроводжували магічне дійство, пов'язане з народженням Усесвіту та божества сонця Коляди, щедрівки є піснями іншого свята — Нового року. Щедрівки — старовинні обрядові величальні пісні, які виконують під Новий рік (у Щедрий вечір). Мета цього свята — ублагати духів неба й землі сприяти в господарстві. Обов'язковими персонажами святкового дійства, під час якого виконували щедрівки, були Маланка (дочка богині Лади) і Василь (місяць). Чому в щедрівках іноді наявний образ ластівки? Адже вона прилітає навесні. Колись наші предки святкували прихід Нового року в березні, під час весняного рівнодення. Ось чому в щедрівках згадувалося про поле, квіти, приліт ластівки...

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:

— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару.
Там овечки покотились,
А баранці народились.

А ягнички-клаповушки
Скачуть собі кругом грушки.
А баранці-круторіжки
Скачуть собі край доріжки.

До речі...

Здавна Щедрий вечір супроводжувався театральним дійством із так званим водінням кози. Один з учасників обряду одягав вивернутого кожуха й тримав дерев'яну голову кози. Величаючи господарів і бажаючи їм достатку, щедрувальники в жартівливій формі просили в них винагороду.

Посівальні пісні

Наступного ранку після Щедрого вечора, а іноді й із самої ночі виключно хлопці й чоловіки проводили ритуал засівання дворів і осель, який супроводжувався ***посівальними (засівальними) піснями***. Це дійство популярне й нині. Ось одна із засівальних пісень.

ЗАСІВНА

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Щоб родило на землі,
Щоб був хліб на столі.
Щоб водилися пернаті
І без чубка, і чубаті.
Щоб не знали ви біди,
Нехай прийдуть гаразди.
Щоб капуста головчата,
А петрушка корінчата,
Часник — як бик,
Цибуля — як зозуля,
Пшениця — як рукавиця.
Щоб була з дітей утіха,
А грошей — півтора міха.
Щоб ви міряли гроші мискою,
А дітей — колискою.
Щоб у кожній кутині
Було по дитині.
Хай дасть нивка по сто кіп,
По сто тисяч один сніп.
Віншую[1] вас Новим роком,
Новим роком, довгим віком,
Щоб ви дочекали відтепер за рік
До ста літ!

[1] *Віншува́ти* — поздоровляти, вітати.

До речі...

Найпопулярніша в усьому світі мелодія до щедрівки написана талановитим українським композитором Миколою Леонтовичем. Його «Щедрик» прикрашає найвідоміші фільми світового кінематографа, серед них: «Сам удома», «Гаррі Поттер», «Загублений у Нью-Йорку».

1. До зимового циклу **НЕ** належить

А щедрівка
Б колядка
В купальська пісня
Г посівальна пісня

2. Уславлюють народження Ісуса Христа в пісні

А «Засівна»
Б «Щедрик, щедрик, щедрівочка»
В «Ой хто, хто Миколая любить»
Г «Нова радість стала»

3. Установіть відповідність.

Уривок з пісні	*Назва пісні*
1 *Щоб була з дітей утіха,* *А грошей — півтора міха.*	**А** «Ой хто, хто Миколая любить»
2 *Застеляйте столи та все килимами,* *Радуйся!* *Ой радуйся, земле, Син Божий народився.*	**Б** «Нова радість стала»
3 *Твій покрів нам оборона,* *Від усіх бід охорона.* *Не дай марно нам пропасти,* *Ворогам у руки впасти...*	**В** «Добрий вечір тобі, пане господарю!»
4 *— Вийди, вийди, господарю,* *Подивися на кошару.* *Там овечки покотились,* *А баранці народились.*	**Г** «Щедрик, щедрик, щедрівочка» **Д** «Засівна»

4. Хто такий *Коляда*? Про що співається в колядках?
5. Коли виконують колядки?
6. Про що співають у щедрівках?
7. Чому в щедрівках (піснях зимового циклу) до господаря прилітають ластівки?
8. Коли виконують посівальні пісні? Про що вони?
9. Що спільного й відмінного є в колядках і щедрівках?
10. Яке різдвяно-новорічне свято вам найбільше подобається? Чим саме?

11. Прослухайте пісню «Щедрик» у музичній обробці М. Леонтовича. Висловіть свої міркування, чим мелодія «Щедрика» завоювала серця мільйонів людей у всьому світі.

12. Підготуйтеся до виразного читання однієї з пісень зимового циклу й візьміть участь у конкурсі на кращого читця.

1. Вивчити напам'ять одну з пісень зимового циклу *(на власний вибір)*.

2. Описати обряд колядування або щедрування з власного досвіду або з розповіді старших у робочому зошиті *(за бажанням)*.

Пісні весняного циклу

Веснянки

До весняного циклу календарно-обрядових пісень належать ***веснянки***. Веснянки — закличні пісні. Ними закликають весну, прославляють її прихід і оспівують воскреслу природу, висловлюючи сподівання на добрий урожай.

У ті далекі часи, коли виник цей жанр пісень, люди сприймали прихід весни як боротьбу двох сил — холоду й тепла. Для того щоб допомогти весні подолати зиму, вони топили в річці солом'яне опудало зими або спалювали його, носили зображення сонця й водили хороводи.

Різновидом веснянок є *гаївки*, які виконують тільки під час Великодніх свят.

До речі...

І веснянки, і гаївки — пісні переважно дівочі, рідко допускаються до участі в іграх хлопці. Зазвичай вони тільки приглядаються до гри, прислухаються до співу й час від часу, спровоковані насмішками дівчат, уриваються в юрбу й на хвилину переривають забаву.

М. Реріх. Весна священна. *1945 р.*

ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА – ДНЕМ КРАСНА

— Ой весна, весна — днем красна,
Що ж ти, весно, принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й рожевую квіточку,
Хай вродиться житечко,
Ще й озимая пшениця,
І усякая пашниця.
— Ой весна, весна, ти красна,
Що ти, весно красна, нам принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й запашненьке зіллячко,
Ще й зеленую травицю,
І холодную водицю.
Принесла я вам ягнятко,
Ще й маленькеє телятко.

ОЙ КУВАЛА ЗОЗУЛЕНЬКА

Ой кувала зозуленька,
Сівши на лелії,
Співай, співай, товаришко,
Минає неділя.
Ой кувала зозуленька,
Сівши на барвінок,
Співай, співай, товаришко,
Минув понеділок.
Ой кувала зозуленька
Та й кувала сорок,
Співай, співай, товаришко,
Минає вівторок.
Ой кувала зозуленька,
Сіла на віконце,
Співай, співай, товаришко,
Бо заходить сонце.
Співай, співай, товаришко,
Бо вже не будемо
Та не знаєм, товаришко,
Чи на рік діждемо.

КРИВИЙ ТАНЕЦЬ

Ми кривого танцю не виведем кінця,
Треба його вести, як віночок плести.

Приспів:
То на гору, то в долину,
То в будяки, то в кропиву.
Верба на вербу впала, парубків побила.
Парубки сиділи і коня лупили.
В Тарнарудським млині всі пропали свині.
Хлопці шкіри натягали, усі зуби поламали.
Наші хлопці, наші з'їли горнець кваші[1].
Ще й розчини повні нецьки[2], шварґотали[3] по-німецьки.

Зауважте!

Поетичним творам, зокрема й народним пісням, властивий прийом *повтору*, або *рефрену*. Це — повторення групи слів, рядка чи кількох віршових рядків. У піснях повтор (рефрен) ще називають *приспівом*.

1. Під час виконання веснянок

А водять козу
Б носять сонце
В пускають вінки по воді
Г прикрашають сніп квітами

2. У назві пісні «Ой весна, весна — днем красна» використано

А персоніфікацію
Б порівняння
В гіперболу
Г епітет

3. Установіть відповідність.

Уривок з пісні	*Назва пісні*
1 *Верба на вербу впала, парубків побила. Парубки сиділи і коня лупили.*	**А** «Ой весна, весна — днем красна» **Б** «Ой кувала зозуленька»

[1] *Ква́ша* — страва, подібна до киселю.
[2] *Не́цьки* (діал.) — ночви.
[3] *Шварґота́ти* — говорити швидко й нерозбірливо.

Уривок з пісні	Назва пісні
2 *Співай, співай, товаришко,* *Бо заходить сонце.* **3** *Хай вродиться житечко,* *Ще й озимая пшениця,* *І усякая пашниця.*	**В** «Там у полі криниченька» **Г** «Кривий танець»

4. Чому веснянки називають *закличними піснями*?
5. Про що співається у веснянці «Ой весна, весна — днем красна»?
6. Чому у веснянці «Ой кувала зозуленька» товаришку багато разів просять співати?
7. Знайдіть повтори у веснянках «Ой весна, весна — днем красна» й «Ой кувала зозуленька». Яка їх роль у піснях?
8. Знайдіть і прочитайте слова із зменшено-пестливими суфіксами в пісні «Ой весна, весна — днем красна». Яку роль відіграють слова з цими суфіксами в пісні?
9. Що таке *повтор*? Знайдіть повтор у пісні «Ой кувала зозуленька». Як ще називають повтор?
10. Прокоментуйте зміст «Кривого танцю».

11. Випишіть у робочий зошит звертання з пісень «Ой весна, весна — днем красна» та «Ой кувала зозуленька».
12. Якою ви уявляєте музику, що має супроводжувати веснянки? У своїй відповіді розкажіть про темп мелодії, настрій, музичні інструменти.

1. Написати невелике оповідання *(7–10 речень)* про прихід весни, що бореться із зимовим холодом. Скористатись у своїй роботі уривком *(2 рядки)* однієї з веснянок.
2. Намалювати ілюстрацію до однієї з веснянок *(за бажанням)*.

НАРОДНІ КОЛИСКОВІ ПІСНІ

Одна з перших пісень, яку чує людина у своєму житті, — ***колискова*** (або ж ***колисанка***). Її співають, коли заколисують дитину, аби її приспати. Ці пісні ніжні, у них мати висловлює свою любов до дитини, роздуми про майбутнє, побажання, щоб вона виросла доброю, сильною, красивою та працьовитою.

Колисковим пісням притаманна проста мелодія, розмірений ритм, що нагадує гойдання колиски. Звичайно ж, колискові виконують спокійним, тихим голосом, що може переходити в шепіт. У піснях цього жанру багато слів із пестливими суфіксами. Герої пісень, окрім самої дитини, здебільшого ніжні, м'які, пухнасті: котики-воркотики, птахи, свійські тварини. Свою дитину в пісні мати називає сонечком, квіточкою чи пташеням.

ОЙ ТИ, КОТЕ, КОТОЧОК

Ой ти, коте, коточок!
Не ходи рано в садочок,
Не полохай[1] дівочок,
Нехай зів'ють віночок
Із рутоньки, із м'ятоньки,
З хрещатого барвіночку,
З запашного василечку.
Ой спи, дитя, до обіду,
Покіль мати з міста прийде
Да принесе три квіточки:
Ой первую зросливую,
А другую сонливую,
А третюю щасливую,
Ой щоб спало, щастя знало,
Ой щоб росло, не боліло,
На серденько не кволіло.
Сонки-дрімки в колисоньку,
Добрий розум в головоньку,
А рісточки у кісточки,
Здоров'ячко у сердечко,
А в роточок говорушки,
А в ніженьки ходусеньки,
А в рученьки ладусеньки.

ОЙ НУ, ЛЮЛІ, ДИТЯ, СПАТЬ

Ой ну, люлі, дитя, спать!
Пішла мати жито жать
Та й вижала три квітки:
Що первую сонливу,
А другую дрімливу,
А третюю щасливу.
Ой щоб воно спало,
Щастя-долю мало
І добрую годину
На малую дитину.
Ой щоб воно спало
І спати хотіло,
Як квіт, червоніло.

[1] *Полóхати* — лякати.

1. У колискових найчастіше звертаються до

А коника
Б рибки
В курочки
Г котика

2. Установіть відповідність.

Жанр пісні	*Тема*
1 колядка	**А** любов до своєї дитини
2 веснянка	**Б** сподівання на добрий урожай
3 колискова	**В** народження Ісуса Христа
	Г застереження від русалок

3. Установіть відповідність.

Термін	*Значення*
1 рефрен	**А** художнє перебільшення
2 анафора	**Б** художнє означення
3 епітет	**В** однаковий початок рядків
4 гіпербола	**Г** співзвучні закінчення рядків
	Д повтор групи слів

4. Які пісні називають *колисковими*?
5. Які ознаки колискових пісень?
6. Чому в колискових згадують саме котика чи пташку?
7. Що мама бажає своїй дитині в колисковій?
8. Про які три квіточки йдеться в колисковій?
9. Знайдіть анафору в колисковій «Ой ти, коте, коточок».
10. Який жанр календарно-обрядових пісень вам найбільше сподобався? Чим саме?

11. Випишіть із колискової «Ой ти, коте, коточок» слова зі зменшено-пестливими суфіксами. Чому таких слів багато саме в цьому жанрі пісень?
12. Підготуйтеся до виразного читання однієї з веснянок і візьміть участь у конкурсі на кращого читця.

1. Підготувати інсценізацію однієї з календарно-обрядових пісень у малих групах (по 2–4 учні).
2. Підготувати невелике повідомлення *(5–7 речень)* про традиційну українську колиску для немовлят, скориставшись мережею Інтернет: матеріал, форма, місце встановлення тощо *(за бажанням)*.

ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Часто буває так, що якусь пісню знає й співає багато людей, але хто її автор, відомо не всім. Такі твори називають ***народними піснями літературного походження***. Серед них: «Пісня про рушник» Андрія Малишка, «Два кольори» Дмитра Павличка, «Як тебе не любити, Києве мій» Дмитра Луценка та багато інших. Ці пісні особливі, адже їх знає і любить весь народ. Є в них щось магнетичне, ніжне, рідне, що приваблює, запам'ятовується:

Рідна мати моя, ти ночей не доспала,
Ти водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала...

Напевно, усім знайомі ці теплі рядки Андрія Малишка.

Літературна пісня — це пісня, слова якої написані конкретною людиною.

Народними піснями літературного походження можна вважати й урочисті пісні, серед них: «Ще не вмерла України...» Павла Чубинського, «Молитва» Олександра Кониського, «Ой у лузі червона калина похилилася» Степана Чарнецького й Григорія Труха, «Як тебе не любити, Києве мій» Дмитра Луценка.

Пісня «Ще не вмерла України...» є Гімном України. ***Гімн*** — це урочиста пісня. Він зародився ще в Стародавній Греції як хвала на честь богів. Гімни бувають державні, релігійні, партійні, на честь видатних подій чи героїв, їх виконують під час урочистих подій.

Пісню «Ще не вмерла України...» написав Павло Чубинський у 1862 р., а мелодію до неї створив композитор Михайло Вербицький. У той час Україна не мала своєї державності: її землі входили до складу різних імперій. З 1918 р. цю пісню виконували вже як Державний Гімн Української Народної Республіки. За радянських часів вона була заборонена, але з проголошенням незалежності нашої держави її було повернуто до життя.

Зауважте!

Назви державних атрибутів пишуть з великої букви: *Гімн України, Прапор України, Герб України*. У загальному значенні слова *гімн, прапор* і *герб* пишуть з малої букви.

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНИ...

Слова *Павла Чубинського*
Музика *Михайла Вербицького*

Ще не вмерла України
І слава, і воля,
Ще нам, браття-українці,
Усміхнеться доля.

Згинуть наші воріженьки,
Як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття,
У своїй сторонці.

Станем, браття, всі за волю,
Від Сяну[1] до Дону,
В ріднім краї панувати
Не дамо нікому.

Чорне море ще всміхнеться,
І Дніпро зрадіє,
Ще на нашій Україні
Доленька доспіє.

Душу й тіло ми положим
За нашу свободу
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду.

До речі...

З другої половини XIX ст. неофіційним гімном українці вважали вірш Тараса Шевченка «Як умру, то поховайте...», відомий як «Заповіт».

МОЛИТВА

Слова *Олександра Конисського*
Музика *Миколи Лисенка*

Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світла промінням
Ти її осіни.

Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

Молимось, Боже єдиний:
Нам Україну храни,
Всі свої ласки й щедроти
Ти на люд наш зверни!

Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світа!
Щастя дай, Боже, народу
І многая, многая літа!

[1] *Сян* — права притока Вісли, невелика річка, що протікає на кордоні між Україною й Польщею.

НАРОДНА ЛЕГЕНДА ПРО ДІВЧИНУ-УКРАЇНУ, ЯКУ ГОСПОДЬ ОБДАРУВАВ ПІСНЕЮ

Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці — любов до господарювання, німці — дисципліну й порядок, росіяни — владність, поляки — здатність до торгівлі, італійці одержали хист до музики... Обдарувавши всіх, підвівся Господь Бог зі святого трону, але раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнута у вишиванку, руса коса переплетена синьою стрічкою, на голові мала вінок із червоної калини.

— Хто ти? Чого плачеш? — запитав Господь.

— Я — Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові й пожеж. Брати мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущаються з удів і сиріт, у своїй хаті немає правди й волі.

— Чого ж ти не підійшла до мене раніше? Я всі таланти роздав. Як же допомогти тобі?

Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її.

— Є в мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це — пісня.

Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася низенько Всевишньому й з ясним обличчям і вірою понесла пісню в народ.

1. Музику до пісні «Ще не вмерла України...» написав

А Микола Лисенко
Б Михайло Вербицький
В Кирило Стеценко
Г Микола Леонтович

2. У гімнах Стародавньої Греції оспівували

А красу жінки
Б силу богів
В батьківщину
Г простих людей

3. Установіть відповідність (за «Народною легендою про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею»).

Народ	*Господній подарунок*
1 французи	**А** дисципліна
2 угорці	**Б** хист до торгівлі
3 німці	**В** владність
4 поляки	**Г** елегантність
	Д господарювання

4. Яку пісню називають *гімном*?
5. Які бувають гімни? Коли і як їх виконують?
6. Як ви розумієте слова *Станем, браття, всі за волю від Сяну до Дону*?
7. Знайдіть у пісні «Ще не вмерла України...» приклади персоніфікації й запишіть їх у робочий зошит.
8. Що спільного між «Молитвою» О. Кониського та «Народною легендою про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею»?
9. Який вірш Т. Шевченка за часів бездержавності співали як неофіційний гімн?
10. Яке значення має національний гімн у житті народу?

11. Прочитайте й перекажіть «Народну легенду про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею».
12. Поміркуйте, чому «Молитву» О. Кониського виконують як духовний гімн України.

1. Вивчити напам'ять пісню П. Чубинського «Ще не вмерла України...».
2. Намалювати ілюстрацію до «Народної легенди про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею» *(за бажанням)*.

Стрілецькі пісні

Пісні, що були створені й побутували серед січових стрільців під час національно-визво́льної боротьби українського народу, називають ***стрілецькими***.

Найві́домішу стрілецьку пісню «Ой у лузі червона калина похилилася» тривалий час виконували як гімн. І хоч українські патріоти зазнали поразки у визво́льних змаганнях, проте вони залишили в історії яскравий і героїчний спомин, заповівши нам завжди прагнути до свободи та незалежності.

ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ

Слова *Степана Чарнецького, Григорія Труха*

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт.
Не журися, славна Україно, маєш добрий рід.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Марширують наші добровольці у кривавий тан[1]
Визволяти наших українців з московських кайдан.
А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Гей, у полі яроï пшенички золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з москалями тан.
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців!
А ми тую стрілецькую славу збережемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Неофіційний гімн Києва

Пісня Дмитра Луценка «Як тебе не любити, Києве мій» є неофіційним гімном Києва. Ця пісня набула великої популярності через красу образів і гарну мелодію, яку на замовлення до Дня Києва написав композитор Ігор Шамо всього за одну ніч! Відтоді пісню співають у столиці нашої держави під час урочистостей.

---

[1] *Тан* — танок.

ЯК ТЕБЕ НЕ ЛЮБИТИ, КИЄВЕ МІЙ

Слова *Дмитра Луценка*
Музика *Ігоря Шамо*

Грає море зелене, тихий день догора.
Дорогими для мене стали схили Дніпра,
Де колишуться віти закоханих мрій...
Як тебе не любити, Києве мій!

Де колишуться віти закоханих мрій...
Як тебе не любити, Києве мій!

В очі дивляться канни, серце в них переллю.
Хай розкажуть коханій, як я вірно люблю.
Буду мріяти й жити на крилах надій...
Як тебе не любити, Києве мій!

Буду мріяти й жити на крилах надій...
Як тебе не любити, Києве мій!

Спить натомлене місто мирним, лагідним сном.
Ген вогні, як намисто, розцвіли над Дніпром.
Вечорів оксамити, мов щастя прибій...
Як тебе не любити, Києве мій!

Вечорів оксамити, мов щастя прибій...
Як тебе не любити, Києве мій!

Ю. Хіміч. Михайлівський монастир. *2002 р.*

1. Музику до пісні «Як тебе не любити Києве мій» написав

А Микола Лисенко
Б Михайло Вербицький
В Кирило Стеценко
Г Ігор Шамо

2. Прочитайте уривок із пісні.

А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

У цих рядках використано
А порівняння
Б антоніми
В синоніми
Г епітети

3. Прочитайте уривок із пісні.

В очі дивляться канни, серце в них переллю.
Хай розкажуть коханій, як я вірно люблю.

У цих рядках використано
А гіперболу
Б порівняння
В персоніфікацію
Г анафору

4. Хто такі *січові стрільці*? Які пісні називають *стрілецькими*?
5. Що ви знаєте про калину як символ? Що вона означає в пісні С. Чарнецького й Г. Труха «Ой у лузі червона калина похилилася»?
6. Як ви розумієте слова *Марширують наші добровольці у кривавий тан*?
7. За якими ознаками пісню «Ой у лузі червона калина похилилася» вважали гімном?
8. Що ви знаєте про створення пісні Д. Луценка й І. Шамо «Як тебе не любити, Києве мій»?
9. Згадайте, що таке *анафора* й *повтор (рефрен)*. Знайдіть приклади цих художніх засобів у пісні «Ой у лузі червона калина похилилася».
10. Чим, на вашу думку, полюбилась українцям пісня «Як тебе не любити, Києве мій»?

11. Опишіть своїми словами, який вигляд має вечірній Київ у пісні «Як тебе не любити, Києве мій».
12. Доберіть заголовок до кожної строфи пісні «Ой у лузі червона калина похилилася», запишіть у робочий зошит.

1. Вивчити напам'ять одну з пісень («Як тебе не любити, Києве мій», «Молитва», «Ой у лузі червона калина похилилася»).
2. Знайти в мережі Інтернет інформацію про січових стрільців і підготувати невелике повідомлення *(7–10 речень)* про їхню діяльність *(за бажанням)*.

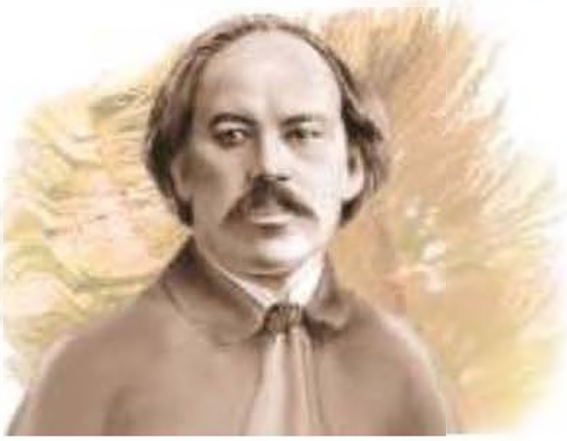

Микола ВОРОНИЙ
(1871–1938)

Микола Кіндратович Вороний народився на Катеринославщині (нині Дніпропетровська область), але дитинство його минуло на Харківщині. Майбутнього поета-патріота виховував старий дід Павло. Незважаючи на те що двадцять п'ять років дід прослужив в уланському полку, він не зрусифікувався — усі сто років свого життя (!) розмовляв тільки українською. А ось прапрадід Миколи Вороного по материнській лінії був ректором Києво-Могилянської академії — першого вищого навчального закладу в Східній Європі. Поет успадкував від своїх предків найкраще: патріотизм, силу волі, глибокий розум...

Змалку Микола захоплювався творами Ф. Купера, Ж. Верна, Т. Шевченка, багато віршів якого знав напам'ять. У Ростові-на-Дону разом з іншими гімназистами майбутній поет організував гурток «Українська громада», через який зазнав переслідувань з боку уряду. Йому було закрито шлях до здобуття вищої освіти, а також заборонено проживати в столиці. Тож юнак мусив переїхати до Австрії, де й вступив до Віденського університету.

Доля звела його з Михайлом Коцюбинським, Лесею Українкою, Іваном Франком, Павлом Тичиною, Миколою Лисенком, які справили на поета велике враження.

Микола Вороний відомий не тільки як поет, а і як літературний та театральний критик, актор, режисер, знавець музики й живопису, перекладач.

Пропонуємо вам ознайомитися з цікавою поемою М. Вороного «Євшан-зілля». Її сюжет постав на основі літописної легенди. Ви перенесетеся майже на тисячу років у минуле й відчуєте аромат чарівного євшан-зілля...

В. Ульянова. Ілюстрація до поеми М. Вороного «Євшан-зілля»

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ

Поема

Да луче єсть на своєй землі костью лечі, інелі на чуже славну бити.

Літопис за Іпатським списком

В давніх літописах наших
Єсть одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.

Не блищить воно красою
Слів гучних і мальовничих,
Не вихвалює героїв
І їх вчинків войовничих.

Ні, про інше щось говорить
Те старе оповідання.
Між рядками слів таїться
В нім якесь пророкування.

І воно живить надію,
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Зацурали, занедбали...

* * *

Жив у Києві, в неволі,
Ханський син, малий хлопчина,
Половецького б то хана
Найулюблена дитина.

Та не так жилося хану
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини.

Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу
З ясирем в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Зажурився, засмутився...
Вдень не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.

Оточив його почотом
І розкошами догідно —
І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно.

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради.
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади.

Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

Кличе він гудця до себе
І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться по слову:

«Слухай, старче, ти шугаєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієшся на чарах.

Божий дар ти маєш з неба
Людям долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

Ти піди у землю Руську —
Ворогів наших країну, —
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіль мої очі.

Заспівай ти йому пісню
Нашу, рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.

А як все те не поможе,
Дай йому євшану-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу рідного привілля».

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зрадженого хана.

Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня —
Пісня вільного народу:

Про славетнії події —
Ті події половецькі,
Про лицарськії походи —
Ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи,
Так ревли-стогнали струни
І той спів гудця-сіроми!

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий акордовий —
І за місто його чути
Спів народний, колисковий.

То гудець співає тихо
Пісню тую, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В пітьмі ночі потопає...

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце, —
Він сидить німий, байдужий.

І схилилася стареча
Голова гудця на груди —
Там, де пустка замість серця,
Порятунку вже не буде!..

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях в сповиточку!..
І тремтячими руками
Роздирає він сорочку,

І з грудей своїх знімає
Той євшан, чарівне зілля,
І понюхать юнакові
Подає оте бадилля.

Що ж це враз з юнаком сталось?
Твар[1] поблідла у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.

Рідний степ — широкий, вільний,
Пишнобарвний і квітчастий —
Раптом став перед очима,
З ним і батенько нещасний!..

Воля, воленька кохана!
Рідні шатра, рідні люди...
Все це разом промайнуло,
Стисло горло, сперло груди.

«Краще в рідним краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!» —

Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу
Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу.

Байраками та ярами
Неутомно походжали —
В рідний степ, у край веселий
Простували, поспішали.

Україно! Мамо люба!
Чи не те ж з тобою сталось?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталось?

Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?

Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі — гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні, —

А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема, і манівцями
Ми блукаєм без дороги!..

Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях направить, —
Шлях у край свій повороту?!

---

[1] *Твар* — обличчя.

До речі...

Євшан-зілля — степовий запашний полин. У народі — символ пам'яті про рідну землю. Також цю рослину вважають оберегом від злих сил і всякої нечисті.

1. *Ясним соколом у хмарах, сірим вовком в полі* скаче

А гудець
Б хан
В князь
Г ханський син

2. Прочитайте уривок із поеми.

Зажурився, засмутився...
Вдень не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.

У цих рядках ідеться про
А гудця
Б ханського сина
В хана
Г Володимира Мономаха

3. Події в поемі «Євшан-зілля» розвиваються в послідовності

А ханський син у неволі — гудець у Києві — повернення ханського сина на батьківщину — прохання хана до гудця
Б гудець у Києві — ханський син у неволі — повернення ханського сина на батьківщину — прохання хана до гудця
В ханський син у неволі — прохання хана до гудця — гудець у Києві — повернення ханського сина на батьківщину
Г прохання хана до гудця — ханський син у неволі — гудець у Києві — повернення ханського сина на батьківщину

4. Що ви знаєте про княжу добу давньої України? Хто такі *половці*?
5. Чи добре, на вашу думку, жилося ханському синові в Києві?
6. Як ви вважаєте, чому не розповідь і не пісня гудця, а саме євшан-зілля зворушило ханського сина?
7. Роль якого героя з поеми М. Вороного «Євшан-зілля» ви б зіграли, якби вас запросили знятися в кінофільмі за мотивами цього твору? Поясніть свій вибір.
8. З якою метою М. Вороний використав у поемі давні, малозрозумілі нашим сучасникам слова?
9. Чого навчає нас, українців XXI ст., ця поема?

10. Прокоментуйте уривок з кінцівки поеми.

А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема, і манівцями
Ми блукаєм без дороги!..

11. Поділивши текст поеми М. Вороного «Євшан-зілля» на частини, доберіть до кожної з них заголовок. Запишіть їх у робочий зошит.

12. Чи можна вважати, що ханський син не вдячний Володимирові Мономаху? Висловіть свою думку під час дискусії в класі.

1. Виписати в робочий зошит слова, які в сучасній мові вже не вживаються. Пояснити їх лексичне значення.

2. Написати невеликий твір *(1 с.)* на тему «Батьків і батьківщину не вибирають» *(за бажанням)*.

Теорія літератури

Ліричний герой. Ліро-епічний твір. Поема

Твір «Євшан-зілля» — поема, це новий для вас літературний жанр. Що таке *поема*? Передусім згадаймо, що художні твори належать до одного з трьох літературних родів — лірики, епосу чи драми.

Драматичні твори призначені для постановки на сцені: у них на початку подають дійових осіб, а сюжет складається з діалогів, тож автор наперед розписує слова для кожної дійової особи. Минулого року ви читали драматичний твір Олександра Олеся «Микита Кожум'яка».

Епічними називають прозові твори, за основу яких узято подію. В епічних творах є сюжет, герої, які розкриваються через свої вчинки. Ви вже читали такі епічні твори, як оповідання «Лось» Є. Гуцала, повість «Сіроманець» М. Вінграновського та ін.

У 5 класі ви також ознайомилися з поняттям *ліричні твори*. До лірики належать віршовані твори, у яких виражаються думки, почуття й переживання людини за певних обставин. Ліричні твори не великі за обсягом. У ліриці не розгортаються події, тобто немає чіткого сюжету, як у драматичних й епічних творах. Ви вже знаєте багато ліричних творів — це вірші Т. Шевченка, П. Тичини, М. Рильського та інших поетів.

А є твори, які поєднують ознаки лірики (віршована форма, почуттєвість, емоційність) й епосу (події, герої, наявність сюжету). Отже, ***ліро-епічним*** називають віршований твір, що має сюжет, героїв, у ньому розгортаються події.

Поема — один із жанрів ліро-епосу. Це ліро-епічний твір, переважно віршований, у якому зображено значні події та яскраві характери.

Розглянемо жанрові ознаки поеми на прикладі твору «Євшан-зілля». Цей твір написано у віршованій формі, він емоційний, а це ознаки ліричного твору. І половецький хан, і гудець, і князь Володимир Мономах — яскраві характери, особливо показовим у цьому плані є гудець-віщун, наділений надзвичайними якостями:

Божий дар ти маєш з неба
Людям долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

Звичайно ж, розкриття таємниці про своє походження для ханського сина — це значна подія, як і для хана — повернення сина додому. Усе це ознаки епічного твору й поеми як жанру.

Розгляньте таблицю, де подано основні жанри літературних родів. Більшість жанрів вам уже знайома, а про деякі з них ви дізнаєтеся в старших класах.

Літературні роди		
Лірика	**Епос**	**Драма**
Жанри ліричний вірш пісня гімн	*Жанри* оповідання повість роман	*Жанри* комедія трагедія трагікомедія

Оповідача в ліричних і ліро-епічних творах називають ***ліричним героєм***. Автор твору й ліричний герой — не одне й те саме, хоча їх часто ототожнюють. Ліричний герой — це ніби друге «Я» автора твору. Найбільше ліричний герой проявляється у вступній і завершальній частинах поеми М. Вороного «Євшан-зілля». Читаючи їх, ми відчуваємо його оцінку подій:

Україно! Мамо люба!
Чи не те ж з тобою сталось?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталось?

У цих рядках ми відчуваємо вболівання ліричного героя за долю своєї батьківщини. Зверніть увагу: у тих місцях поеми, де є репліки героїв, ліричний герой ніби зникає або відступає на задній план.

1. Прочитайте уривок із поеми.

Жив у Києві, в неволі,
Ханський син, малий хлопчина,
Половецького б то хана
Найулюблена дитина.

Ці слова належать

А київському князеві
Б гудцю-віщуну
В ліричному герою
Г половецькому ханові

2. Віршована форма та яскраві події — ознаки твору

А ліричного
Б епічного
В драматичного
Г ліро-епічного

3. Установіть відповідність.

Літературний рід	*Жанр*
1 лірика	**А** повість
2 епос	**Б** комедія
3 драма	**В** поема
	Г гімн

4. Які ви знаєте літературні роди? Назвіть їх ознаки.
5. Що таке *поема*? Розкажіть про її ознаки на прикладі твору М. Вороного «Євшан-зілля».
6. Кого називають *ліричним героєм*?
7. Чи можна сказати, що ліричний герой і поет — це та сама людина?
8. Яка відмінність між ліричним і ліро-епічним творами?
9. Що легше переказати — ліричний вірш чи поему? Чому ви так уважаєте?
10. Знайдіть у поемі «Євшан-зілля» слова, що не належать ліричному герою, прочитайте їх.

11. Згадайте, що таке *рима*. Перепишіть у робочий зошит останню строфу поеми М. Вороного «Євшан-зілля» й підкресліть у ній рими.
12. Проведіть дослідження пісні Д. Луценка «Як тебе не любити, Києве мій», на основі якого зробіть висновок, що це не ліро-епічний, а ліричний твір.

1. Підготуватися до виразного читання уривка з поеми М. Вороного «Євшан-зілля» (сцена розмови гудця з ханським сином).
2. Знайти інформацію в мережі Інтернет про те, що в перекладі з грецької означає *лірика* й *поема (за бажанням)*.

Тарас ШЕВЧЕНКО

(1814–1861)

Тарас Григорович Шевченко — геніальна й дуже цікава особистість. Не багатьом удавалося піднятися з колін кріпака до рівня вільної й освіченої людини, стати відомим на весь світ. Сьогодні ми розглянемо період життя поета в Петербурзі.

Як відомо, Тарас був кріпаком пана Енгельгардта. Він мусив покинути рідний край і поїхати за своїм паном до Петербурга — столиці Росії. Це місто — надзвичайно красиве — не могло не вплинути на художньо обдарованого Тараса. Білими ночами він любив приходити в Літній сад, де перемальовував скульптури. Якось за цим благородним заняттям хлопця помітив Іван Сошенко — студент Петербурзької академії мистецтв, родом з України. Земляки заприятелювали. Саме І. Сошенко першим виявив у Т. Шевченка талант і сприяв його викупу з кріпацтва. Спочатку він увів Тараса в коло української й російської інтелігенції, познайомив з поетами Євгеном Гребінкою і Василем Жуковським, з художниками Карлом Брюлловим та Олексієм Венеціановим. Вони й допомогли викупити українського митця з неволі. Дві з половиною тисячі рублів (нечувана на той час сума) — ось ціна свободи Тараса Шевченка. Енгельгардт, бачачи, що передові люди Росії дбають про поета, заправив такі великі гроші за його свободу...

К. Брюллов. Портрет В. Жуковського. *1838 р.*

Де ж друзі Т. Шевченка взяли таку суму? Вони були людьми творчими, то й придумали лотерею. Карл Брюллов написав портрет Василя Жуковського, який і розіграли в царській родині. Відпускну Т. Шевченка було підписано 22 квітня 1838 р. І ось настала довгоочікувана воля!

Юнак тепер має можливість навчатися в Академії мистецтв. Викладачем малярської справи та його товаришем стає відомий тоді на всю Європу Карл Брюллов. Юнак із великим інтересом навчається, відвідує музеї, театри, слухає лекції видатних учених, багато читає. Успіх не забарився, про що свідчать відзнаки — три срібні медалі, отримані за малярські роботи. У цей час він пише й поетичні твори. 1840 р. в Петербурзі побачила світ його перша книжка — славетний «Кобзар». Іван Франко так писав про цю подію: «Ся маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухнула, мов джерело чистої, холодної води, заясніла не відомою досі в українськім письменстві ясністю, простотою й поетичною грацією вислову».

Двадцятичотирирічний поет замислюється над тим, як зробити вільними всіх українців. Звичайно ж, для боротьби він вибирає огненне слово, яким освітив шлях України до волі. Поет чудово розумів, що народ, який багато років прожив у рабстві, треба пробудити від страшного сну. Нові покоління потрібно виховувати на кращих сторінках історії, аби розбудити приспану національну свідомість. Для цього він звертається до козацької тематики, адже ці сторінки нашої історії яскраві, козацькою державою ми можемо пишатися. З огляду на це пропонуємо вашій увазі вірш «Думка» й поему «Іван Підкова».

ДУМКА

Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:
«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».

Сидить козак на тім боці,
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
Додому ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами.

ІВАН ПІДКОВА

І

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли пановати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося — осталися
Могили на полі.
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
В китайку повите.

О. Бубнов. Тарас Бульба. *1970 р.*

Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук ко́су несе в ро́су,
За ними співає.

Було колись — в Україні
Лихо танцьовало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! Може, серце
Хоч трохи спочине.

II

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє.
Синє море звірюкою
То стогне, то виє.
Дніпра гирло затопило.
«Ануте, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає —
Ходім погуляти!»
Висипали запорожці —
Лиман човни вкрили.
«Грай же, море!» — заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає...
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Походжає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;

Поглядає сюди-туди —
Де-то буть роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали.
«Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царград, до султана,
Поїдемо в гості!»
«Добре, батьку отамане!» —
Кругом заревіло.
«Спасибі вам!»
Надів шапку.
Знову закипіло
Синє море; вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

1. Іван Підкова в однойменній поемі має козацьке звання

А сотника
Б отамана
В осавули
Г хорунжого

2. У реченні *Синє море звірюкою то стогне, то виє* **НЕМАЄ**

А епітета
Б порівняння
В персоніфікації
Г анафори

3. Іван Підкова в однойменній поемі Т. Шевченка зібрався пливти до

А Києва
Б Синопа
В Царграда
Г Запоріжжя

4. Розкажіть про перебування Т. Шевченка в Петербурзі.
5. Хто сприяв викупу Т. Шевченка з кріпацтва?
6. Які емоції і почуття передано у вірші «Думка»? Чому козак опинився на чужині?

7. З якою метою Т. Шевченко ввів у вірш «Думка» образ журавлів?
8. Який пейзаж змальовано в поемі «Іван Підкова»? З якою метою?
9. Як ліричний герой ставиться до героїв поеми «Іван Підкова»? З чого це видно?
10. Опишіть козацького ватажка Івана Підкову з однойменної поеми Т. Шевченка. Які в нього стосунки з підлеглими? Підкріпіть свою відповідь конкретними рядками з твору.

11. Усно опишіть картину Г. Меліхова «У майстерні художника». Розкажіть про атмосферу, яка панує на картині.

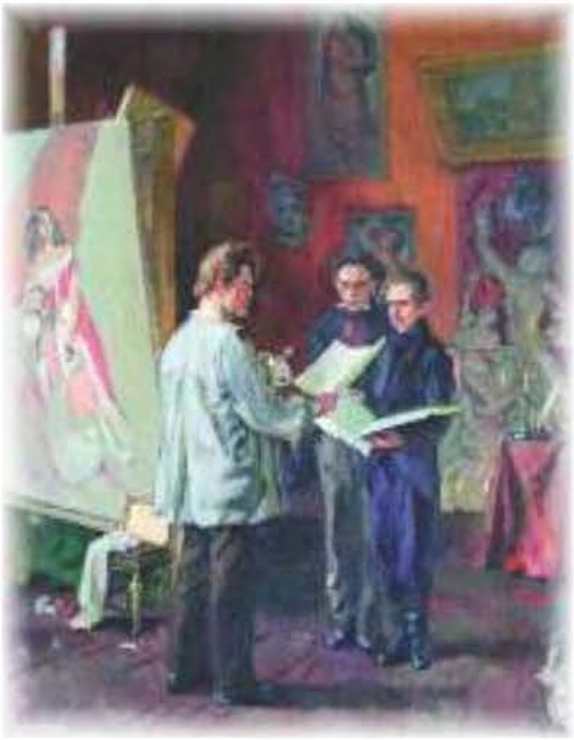

Г. Меліхов. У майстерні художника. *1939 р.*

12. Проведіть дослідження творів Т. Шевченка: вірша «Думка» й поеми «Іван Підкова». Який із цих творів ліричний, а який — ліро-епічний? Свою відповідь аргументуйте й підкріпіть конкретними прикладами.

1. Вивчити напам'ять вірш Т. Шевченка «Думка».
2. Знайти в мережі Інтернет або в спеціальній літературі інформацію про Т. Шевченка як художника. Підготувати за цим матеріалом невелике повідомлення з мультимедійною презентацією кращих робіт митця *(за бажанням)*.

Я І СВІТ

Леся УКРАЇНКА

(справжнє ім'я
Лариса Петрівна Косач)
(1871–1913)

Леся Українка народилася в м. Новограді-Волинському на Волині. Батьки поетеси були освіченими людьми: мама — відома письменниця Олена Пчілка, батько — юрист. У родині панувала атмосфера любові до української мови, культури, звичаїв і традицій.

Лариса була допитливою дівчинкою, у чотири роки вже читала, а в п'ять написала змістовного листа своєму дядькові — професору Михайлові Драгоманову. Саме в цьому віці вона попросила батьків називати себе Лесею. Найбільше дівчинка любила гратися зі старшим братом Михайлом. Її дитинство минало серед чудової волинської природи. Вона любила співати й танцювати, вишивати й виготовляти іграшки. Пробувати свої сили в літературі Леся почала рано: у дев'ять років написала першого вірша «Надія», який присвятила своїй тітці, засланій за політичні погляди до Сибіру. Перший друкований твір побачив світ, коли дівчинці було тринадцять (вірш «Конвалія»).

Змалку Леся Українка виявляла хист до навчання, вивчила десять іноземних мов, а ще любила музику (грала на фортепіано) й малювання. У родині Косачів улаштовували літературні й народні свята. Саме Леся була їх сценаристом, режисером і костюмером.

Проте доля талановитої дівчинки склалася так, що їй довелося виборювати життя, долаючи нестерпний фізичний біль. На Водохреща в Луцьку вона так захопилася святом, що й не помітила, як замочила ноги в крижаній воді. Спочатку боліла нога, потім — рука, а далі було ускладнення — туберкульоз кісток, легень, нирок... Тож іще змалку Леся Українка засвоїла науку: аби не плакати, треба сміятися:

Так! Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!

Дівчинці іноді доводилося місяцями лежати в гіпсі — «липучих кайданах», за її ж висловом. Однак це не завадило Лесі залишити великий літературний спадок, який є окрасою не тільки української, а й світової літератури.

МРІЇ

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.

Тільки дивно, що не принци,
Таємницею укриті,
Не вродливі королівни
Розум мій очарували.

Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, сперечника зваливши,
Промовляли люто: «Здайся!»

Погляд мій спускався нижче,
На того, хто розпростертий,
До землі прибитий списом,
Говорив: «Убий, не здамся!»

* * *

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.

«Що, болить?» — мене питали,
Але я не признавалась —
Я була малою горда, —
Щоб не плакать, я сміялась.

А тепер, коли для мене
Жартом злим кінчиться драма
І от-от зірватись має
Гостра, злобна епіграма, —

Безпощадній зброї сміху
Я боюся піддаватись,
І, забувши давню гордість,
Плачу я, щоб не сміятись.

ТИША МОРСЬКА

В час гарячий, полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певне, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певне, тут не чули зроду,
Що була негода в світі!

Тиша в морі... ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.

З тихим плескотом на берег
Рине хвилечка перлиста;
Править хтось малим
човенцем, —
В'ється стежечка злотиста.

І. Айвазовський. Неаполітанська затока. *1841 р.*

Править хтось малим човенцем,
Стиха весла підіймає,
І здається, що з веселья
Щире золото спадає.

Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом поплисти!

Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.

Не страшні для мене вітри,
Ні підводнії каміння, —
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.

СПІВЕЦЬ

Пишно займались багрянії зорі
Колись навесні,
Любо лилися в пташиному хорі
Пісні голосні;

Грала промінням, ясним самоцвітом
Порання роса,
І усміхалась весняним привітом
Натури краса.

Гордо палала троянда розкішна,
Найкраща з квіток, —
Барвою й пахом вродливиця пишна
Красила садок.

А соловейко трояндi вродливій
Так любо співав,

Голосом дивним співець чарівливий
Садки розвивав;

Слав до вечірньої зо́рі прощання,
Що гасла вгорі,
Ще ж голосніше співав на вітання
Поранній зорі...

Вже пролетів, немов пташка зальотна,
Весня́ний той час, —
Осінь холодная, осінь вільготна
Панує у нас.

Тихо спускається нічка осіння, —
Година сумна;
Місяць холоднеє кида проміння;
Здалека луна.

Пугача віщого крик — гук єдиний.
Діброва німа.
Де ж соловейко? де ж спів солов'їний?
Ох, де ж він? — Нема!

В вирій полинув, де вічная ве́сна,
Натхненний співець.
Вічно красує там рожа чудесна,
Там теплий вітрець;

Глухо і смутно кругом на просторі,
Мій гаю сумний!
Кинув співець тебе в тузі та в горі,
Тебе й край рідни́й.

К. Богаєвський. Пейзаж з деревами. *1927 р.*

Тиша така тепер всюди панує.
Лиш в листі сухім
Вітер зітха, мов дріада сумує,
Із жалем глухим.

Чом я не маю огнистого слова,
Палкого, чому?
Може б, та щира, гарячая мова
Зломила зиму!

І розлягалась би завжди по гаю
Ясна-голосна
Пісня, й розквітла б у рідному краю
Нова́я весна.

Та хоч би й крила мені солов'їні,
І воля своя, —
Я б не лишила тебе в самотині,
Країно моя!

1. Потрапити в *край вічного проміння* прагне лірична героїня вірша

А «Мрії»
Б «Співець»
В «Тиша морська»
Г «Як дитиною, бувало...»

2. Про солов'я йдеться у вірші

А «Мрії»
Б «Співець»
В «Тиша морська»
Г «Як дитиною, бувало...»

3. Установіть відповідність.

Назва вірша	***Уривок***
1 «Мрії» **2** «Співець» **3** «Тиша морська»	**А** *Погляд мій спускався нижче,* *На того, хто розпростертий,* *До землі прибитий списом,* *Говорив: «Убий, не здамся!»* **Б** *Так! Я буду крізь сльози сміятись,* *Серед лиха співати пісні,*

Назва вірша	Уривок
4 «Як дитиною, бувало...»	*Без надії таки сподіватись,* *Буду жити! Геть думи сумні!* **В** *«Що, болить?» — мене питали,* *Але я не признавалась —* *Я була малою горда, —* *Щоб не плакать, я сміялась.* **Г** *Певне, се країна світла* *Та злотистої блакиті,* *Певне, тут не чули зроду,* *Що була негода в світі!* **Д** *А соловейко троянді вродливій* *Так любо співав,* *Голосом дивним співець чарівливий* *Садки розвивав...*

4. Розкажіть про дитинство Лесі Українки. Що змалку впливало на формування обдарованої й освіченої дівчини?
5. До кого лірична героїня має більше поваги у вірші Лесі Українки «Мрії»? Про які її людські якості це свідчить?
6. Чому лірична героїня вірша «Як дитиною, бувало...» не зізнавалася про свій біль? Як це пов'язано з життям Лесі Українки?
7. Як ви розумієте словосполучення *безпощадна зброя сміху* у вірші «Як дитиною, бувало...»? Чому її найбільше боїться лірична героїня?
8. Усно опишіть своїми словами морський пейзаж у вірші Лесі Українки «Тиша морська».
9. У вірші «Тиша морська» Леся Українка створила образ «краю вічного проміння». Чи існує такий край насправді? Чи треба до нього прагнути?
10. Чому лірична героїня вірша «Співець» протиставляє себе солов'ю?

11. Випишіть у робочий зошит епітети з вірша Лесі Українки «Тиша морська». Яку роль вони відіграють у цьому творі?
12. Знайдіть приклади персоніфікації у вірші Лесі Українки «Співець».

1. Вивчити напам'ять вірш Лесі Українки «Як дитиною, бувало...».
2. Намалювати ілюстрацію до вірша Лесі Українки «Співець» *(за бажанням)*.

Володимир ВИННИЧЕНКО
(1880–1951)

Володимир Кирилович Винниченко народився в м. Єлисаветграді (нині — м. Кіровоград). Змалку хлопчик ріс здібним, упевненим у собі, умів за будь-яких обставин твердо захищати свою позицію. Мама згадує, що Володя «сусідських дітей тримав трохи... в терорі, бо був дуже сильний для свого віку й вольовий, упертий... Надзвичайно любив волю, повітря, рух. Був гордим, незалежним у вчинках і рішеннях правдолюбцем». Ці риси вдачі притаманні його літературному герою Федькові, з яким ви познайомитеся, прочитавши оповідання «Федько-халамидник».

Спочатку Володимир навчався в початковій школі, а згодом у Єлисаветградській чоловічій класичній гімназії. Це був досить демократичний навчальний заклад, у якому здобували освіту не тільки діти дворян і чиновників, а й міщан, цеховиків і навіть селян. Володимировігімназисту не раз докоряли, указуючи на його простий одяг і українську мову: «Мы тебя учим не на свинопаса, а на чиновника». А він тій зверхності кидав свій напівхлоп'ячий виклик: наприклад, на випускний іспит одягнув солом'яного бриля, вишиту сорочку, а на руку взяв кирею[1].

Усвідомлення свого становища не пригнічувало хлопця, проте породжувало в нього протест. У старших класах він узяв участь у революційній організації, написав бунтарську поему, за яку дістав тиждень «карцеру»... Документа про закінчення Єлисаветградської гімназії Володимиру не видали, проте згодом він склав іспити за середню освіту екстерном у Златопільській гімназії. Потім продовжував навчання на юридичному факультеті Київського університету.

Визнання В. Винниченка як письменника почалося з публікації оповідання «Краса і сила». Літературний спадок митця налічує понад сто оповідань, чотирнадцять романів і двадцять три п'єси.

---

[1] *Кире́я* (заст.) — верхній довгий чоловічий одяг.

До речі...

Володимир Винниченко — талановитий драматург. Вистави, поставлені за його творами, мали великий успіх у театрах Рима, Праги, Берліна...

ФЕДЬКО-ХАЛАМИДНИК

Це був чистий розбишака-халамидник.

Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти — граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці.

Наприклад, таке. Ліплять хатки з піску. Перед будинком, де жив Федько, була незабрукована вулиця, і там завжди грузли в піску коні. Після дощу цей пісок ставав липким і вогким, — для будування хаток нема краще. Поставиш ногу, обкладеш її піском — і виймай потихеньку. От і хатка. Хто хоче, може навіть димаря приробити. Коло хатки можна тин виліпити, а за тином натикати насінинок — і сад є.

А між хатками йде вулиця. Можна в гості ходити одне до одного.

Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться-подивиться — і візьме та й повалить усе чисто — і своє, і чуже. Ще й регочеться.

А як хто розсердиться або заплаче, так і штовхана дасть. Битися з ним і не пробуй, — перший по силі на всю вулицю. Ураз тобі дасть підніжку, зімне, насяде й пита:

— Ну? Нажився на світі? Говори!

Як той каже, що нажився, то милує; а як пручається — іще б'є.

Або пускають хлопці змія.

Плац великий — ні будинків, ні магазинів, розбігтися є де. І вітер там раз у раз найкращий.

От заносять змія.

Федько сидить у себе на воротях, як Соловей-розбійник на дереві, і дивиться. Він усе любить або по кришах лазити, або на воротях сидіти. Ворота високі, і там ніби скринька така зроблена. У тій скриньці й засіда Федько.

— Пускай! — кричить той, що держить.

Змій вивертається, але зразу ж козиряє й б'ється об землю.

Федькові досадно: дурні, хвіст короткий! Але він сидить і не кричить нічого. Його думка зовсім інша.

Хлопці догадуються й прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змій плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує й хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче щось на вухо то з одного боку, то з іншого. А як дирчатки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змій у ньому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно й він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од нього дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стьопка там угорі й тягне за нитку, балується там і дирчить униз.

Нитка уже дугою пішла. Ех, погано путо зроблено! Як добре зробити путо, нитка не дасть дуги. Ну та нічого — розсотуй далі.

Нитка ріже руку, але то дурниця. Змій усе далі й далі в'ється в небо, стає менший і менший.

— Телеграму давай!

Пускається телеграма. Біленький папірчик начіплюється на нитку й підсовується трошки вгору. Вітер підхоплює — і пішла телеграма. Ось зачепилася за вузлик і пручається, вивертається, от трохи не крикне вниз: «Не пускають!» Але тут треба шарпнути нитку. Вітер знову підхоплює, і попливла знову вгору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, уже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змій прочитає телеграму.

Але тут усі разом чують крик і переводять очі із змія на землю. Іде Федько. Іде й кричить. Він міг би підійти тихенько, так що й не почув би ніхто, — але Федько того не любив. Він ще здалеку кричить:

— Ану, гей там, давай сюди змія!

Буде віднімати. Федько йде змія віднімати.

Руки в кишені, картуз набакир, іде, не поспішає.

Але тікати й не пробуй, Федько всяку собаку випередить.

Хлопці починають швидко зсотувати нитки. Але що то поможе?

— Давай змія! — підходить ближче Федько.

Гаврик кривить губи й хмикає. Стьопка зблід, але хутко зсотує нитки, зиркаючи на Федька.

Спірка піднімає із землі камінь і кричить:

— Ану, підійди! Ану!

Але Федько навіть рук не виймає з кишень і таки підходить:

— Давай сюди змія!

Та він уже вийма руки з кишені, бо Спірка затуляє собою Стьопку й піднімає руку з каменем. Але сам Федько каменя не шукає, він тільки дивиться за Спірковою рукою.

— Даєш змія?

— А це твій змій?

— Одніму, та й буде мій!

— Овва! Задавака! Так і провалю голову, тільки підійди.

— Ану, бий!

Федько навіть груди підставляє, так наче йому тільки того й хочеться, щоб його вдарили каменем. Чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають.

А Стьопка зсотує, а Стьопка зсотує! Змій тільки диркає далеко вгору та шарпається й не розуміє нічого, що там сталося внизу, чого його так скоро тягнуть назад.

— Ну, бий же! Ех, ти! Боїться... Я он без каменя, на вас трьох.

— Льонька, Ва-сь-ко! — раптом кричить Спірка. — Сюда-а!.. Федько змія віднімає!

Але Федько вмить зривається з місця, налітає на Спірку, ловко підставляє ногу й кида його на землю. Тут же підскакує до Стьопки, хапа нитку й рве її до себе. Нитка тріскає, змій диркає. Гаврик плаче, а Федько намотує нитку на руку й помалу задом іде додому. Вигляд у нього гордий. Спірка й Стьопка кидаються на його, очі аж горять, шпурляють каміння, але Федько тільки вгинається й регоче.

— Халамидро! Ну, не попадайся ти на нашій вулиці! Босявка! Зараза!

А Федько все йде та йде. Змій уже його.

Але тут, буває, візьме й зробить несподіване. Коли вже хлопці далеко й не можуть йому нічого зробити, він раптом повертається й віддає змія. Навіть принесе ще своїх ниток і дасть:

— На твого змія! Думаєш, мені він потрібний? Схочу, зроблю з цілого листа. Тато з типографії принесе червоної бумаги, так он якого зроблю...

Але так не часто буває. Частіше кінчається тим, що хлопці біжать додому, жаліються, а їхні тато чи мама ідуть до Федькової матері й теж жаліються. А Федькові ввечері вже прочуханка. Але й тут Федько не як всі діти поводиться. Він не плаче, не проситься, не обіцає, що більше не буде. Насупиться й сидить. Мати лає, грозиться, а він хоч би слово з уст, сидить і мовчить.

Приходить тато з роботи. Він стомлений і сердитий. Руки сиві од олова літер, які він складає в друкарні. Щоки теж ніби оловом налиті, худі-худі, борода на них така рідка, що видно крізь неї тіло.

— Що? Уже знов? — питає він, глянувши на Федька.

Федько ще більше насуплюється й починає колупати пальцем кінець столу. А мати розповідає.

— Правда то? — питає батько у Федька.

Федько мовчить.

— Кому ж я говорю?! Правда те, що мати каже?

— Правда, — тихо відмовляє Федько.

— Скидай штани.

Федько мовчки встає, скидає штанці й чекає, похиливши голову.

Батько здіймає із себе ремінь, кладе Федька на стілець і починає бити.

Федько здригується всім тілом і шарпа ногами.

— Лежи! — кричить батько.

— А кляте ж яке! А кляте! — сплескує руками мати. — Хоч би ж попросило тата, хоч би заплакало. Камінь, а не дитина! Сибіряка якийсь...

Вибивши «сибіряку», батько виймає з кишені дві або три копійки й дає йому:

— То тобі за те, а це за те, що правду говориш...

Федько витирає сльози, що виступили з очей, бере гроші й ховає в кишеню. Він за ремінь не сердиться, — він розуміє, що так і треба. Але й три копійки бере, бо справді не брехав. Якби він схотів, то міг би відбрехатися, але Федько брехати не любив.

Не любить також Федько й товаришів видавати.

Батько й за це Федька хвалить, а мати так само сердиться:

— Так-так, потурай йому, давай йому гроші, давай. Він навмисне робитиме бешкет, щоб правду сказати. Розумний батько, учить сина. Замість того, щоб повчити його за те, що покриває других, він хвалить...

— Нічого, стара... За все бити не можна. За що й бити, а за що й хвалити...

— Так-так! Хвали його, хвали...

А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмлівала, бачачи таким свого Толю.

— Де ти так убрався?! Хто тебе так? — жахалася вона.

Толя, плачучи, казав, що він не винен, що Федько призвів на те.

У той же вечір батько Федьків допитував уже «сибіряку»:

— Ти лазив із Толею драть горобців?

— Лазив.

— Ти порвав йому штанці?

— Він сам порвав. Не вміє лазити, а береться. Хай не лізе.

Але тут вмішувалася мати.

— Та як ти смієш так говорити? То дитина благородна, ніжна, а ти, мужиченя, з ним так, як із Стьопкою. Та через тебе нас із кватири виженуть... Щоб ти не смів підходити до нього, мурло ти репане. Із свинопасами тобі гратись, а не з благородними дітьми. Нещастячко ти моє! І за що мене Бог покарав такою сибірякою... А батько нічого йому не каже, роби, синку, що хочеш, бий дітей, хай нас виженуть із кватири...

Батько мовчить і хмуро дивиться у вікно. Надворі вечір. З вікон хазяйського дому ледве чутно вибиваються звуки ніжної музики. Тепло й затишно там. Батько Толин десь походжає собі по просторій хаті, задумливо слухаючи музику. Тут же, мабуть, Толя — чистенький, ніжний, з щічками, як проскура. Мати грає. Ні сварок у них, ні бруду, ні клопоту. Пожильці їм знесуть плату за кватири, мужики за землю грошей привезуть. Їх ніхто не вижене з кватири, хоч би Толя як обидив Федька.

— Скидай, сучий сину, штани! — раптом грізно звертається батько до Федька.

Федько спідлоба дивиться на тата.

— За віщо? — ледве чутно питає він.

— За те, що водишся з благородними дітьми. Я тобі, паршивцю, скільки раз казав: не смій з панами водитися. Не кумпанія вони тобі.

— Та я з ним не водюсь, він сам лізе.

— Жени його під три чорти від себе... яка він тобі кумпанія?.. Лягай!

Федько лягає, але батько так б'є, що мати зостається зовсім невдоволена.

А на другий, третій день Федько знову спокушає Толю. І спокушає якраз у такий момент, коли ні одному чоловікові в голову б того не могло прийти.

Скажемо так. Надворі буря, дощ ллється з неба такими патьоками, наче там тисячі Федьків перекинули тисячу діжок із водою. Хмари аж сині, кошлаті, так і розрізують їх зеленаві блискавки. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд дзвенить у шафах.

Толя, притаївшись біля вікна, дивиться на вулицю. Пусто, нема нікого, усе поховалося. Тільки згори біжить цілий поток брудної води з бульками. Дощ січе воду, камінь, стовпчики. З ринв цілі водоспади спадають у палісадник. Темно, сіро, страшно. Мама в себе в покої лежить з пов'язаною головою, — вона не виносить бурі й завжди хворіє.

Толя теж заховався б кудись, але мама заборонила йому сидіти біля вікна, і через те Толі страшенно кортить ще посидіти й подивитись.

У, який буйний і брудний потік біжить по вулиці! І де він береться завжди?

Трах-тах-тах! — лускає грім, і лампа в їдальні дзвенить.

Толя тихенько хреститься й блідніє, але від вікна відійти не може.

І раптом він бачить щось надзвичайне. На вулиці, у самому потоці, під дощем, мокрі, без шапок бредуть Федько, Стьонка й Васька. Вони позакачували штанці аж до живота, пацають ногами, сміються, щось, видно, кричать. Їм весело й любо! Вода, мабуть, тепла, а дощ, як душ у бані, так й обливає їх. Ось Федько підставляє лице під дощ, ловить краплі ротом. Які в них смішні мокрі голови!..

Васько щось найшов у воді. Що то?.. Підкова. Федько ховає в торбинку. Вони знов назбирають гвіздків, підков, залізячок! А Федько раз найшов навіть п'ять копійок.

Толя стає у весь зріст на вікні й махає руками, щоб його бачили. Але хлопці не дивляться на вікно. Вони пацають ногами, бовтаються, грім тріщить у них над головами, але їм те й за вухом не свербить. Хмари над ними такі страшні, що дивитися моторошно, а їм те якраз і мило, — дощ, значить, ще довго буде.

Ось вони пританцьовують, мабуть, співають:

Іди, іди, дощику,
цебром,
цебром-цебрицею
над нашою пшеницею.

І дощ іде їм на голови, на плечі, на руки. Сорочки поприлипали до тіла, потік біжить-біжить, грім тріщить.

Але Толі грім уже не страшний. Толя й сам би побіг на вулицю. Він ще дужче махає руками, але постукати боїться, бо мама почує.

Нарешті Федько помічає Толю й починає махати рукою, закликаючи до себе. Васько й Стьопка теж вимахують, показують підкови, гвіздки, пацають ногами, підскакують. Васько падає й сідає просто у воду, Федько й Стьопка регочуться, а Васько за ними.

Толя раптом зістрибує з вікна, швидко скидає черевички, закачує штанці й тихенько вибігає в сіни, із сіней на ґанок. На ньому бархатові курточка й штанці, — жалко їх. Але хлопці вже коло ґанку й кричать:

— Іди, не бійсь! Дощ теплий.

— Та йди! От баба, мнеться... Раз-два!

Толі холодно й страшно, але він не

хоче, щоб його звали бабою. Він сходить з ґанку й обережно йде до хлопців. Ніжні, випещені ніжки його спотикаються, брудний потік залива бархатові штанці, дощ ураз вимочує акуратно зачесане волосся й курточку. Спершу від цього холодно, але потім робиться так славно, мило. Толя од приємності аж вищить і паца ногою но воді. Хлопці теж кричать і, схопившись за руки, біжать униз. Толя посередині.

Увечері Толя хворий, гарячий лежить у постелі, а Федька кладуть на стілець і луплять.

* * *

Наставала весна. Сніг зробився жовтий і брудний, а лід на річці такий, як намочений сахар. Потім почали текти річечки по вулицях і стала парувати земля на сонечку.

Раз підвечір Стьопка, Грицик, Спірка та інші хлопці пускали кораблики по вулиці.

У цей час вийшов Толя на ґанок і дивився на них. Він сам не пускав, бо йому строго заборонено було гратися з вуличними хлопцями, але стояти на ґанку можна було.

Раптом звідкись прийшов Федько. Кожушок його був увесь мокрий, чобітки аж порижіли від води, шапка в болоті. Але він весь сяяв і махав величезною палицею, яка була вдвоє більша за нього.

— Хлопці! А де я був! — закричав він ще здалеку.

Усі кинули кораблики й підбігли до нього:

— А де? А де?

Федько ловко заткнув палицю в купу мокрого снігу, зняв шапку й витер піт:

— Ху! От так наморився, братця! Ну, так і робота була!

— Та де ж ти був? Яка робота?

— На річці був. Там таке-е!.. Крига йде страшенна. Базарний місток знесла к бісу. Он як! Ми ловили дошки... Я такого дуба витягнув, що ой-ой-ой!

Хлопцям аж дух захопило... А вони й не знали!

— Та брешеш? Правда?

— Піди подивись. Сидять тут, кораблики пускають... Я завтра в школу не піду, зранку на річку збираюсь...

— Як у школу не підеш? А батько?

— От штука! Візьму та й не піду. Здоров, Только!

Толя чув усю розмову і йому страшенно кортіло розпитатись, як там, на річці, крига йде. Але він терпіть не міг, як йому цей Федько говорив «Толька». Наче він йому товариш.

Толя відвернувся й нічого не сказав, немов не чув Федька. Але так було цікаво послухати, як крига йде на річці, що він зараз же повернувся і сказав:

— Здорово! Ти був на річці?

— Був.

— Здорово йде?

— Біжи подивись, як мама пустить, — посміхнувся Федько й одвернувся від Толі.

Толя почервонів, — як він сміє насміхатися, мурля погане! Як пожаліється татові, йому зададуть!

А Федько розказував тим часом далі:

— Уся річка йде. Страшенно так суне та тріщить... А наро-о-ду на березі — повно! Один хлопець хотів поїхати на кризі та злякався, а я завтра поїду.

Толя хотів іти додому, але, зачувши ці слова, навіть зійшов униз, до хлопців.

Хлопці теж були вражені, — от скажений цей Федько! Там десь дивитися страшно, а він полізе туди.

— Та на саму кригу полізеш?

— А то ж куди! От і палиця вже є, — показав Федько на застромлену палицю. — Весело на кригах. Я бачив, як торік їздив Антошка... Та я тоді не дістав палиці... Гайда завтра разом? Га?

Спірка й Стьопка почухались: у школу треба.

— Е, у школу! Один день пропустимо, от біда велика!

Толі страшно було слухати такі розмови, але він не мав сили відійти.

Хлопці почухались і таки рішили йти завтра до річки. Умовились, що всі троє зійдуться на цьому самому місці рівно о восьмій годині.

Коли Федько прийшов на другий день на призначений пункт, він застав там Спірку, Стьопку... і Толю. Толя був увесь закутаний у шарфики, з-за яких визирав тільки кінчик носа та оченята! Оченята йому були якісь чудні, не то винуваті, не то злякані.

Федько Толі здивувався:

— А ти чого? Може, теж з нами?

Толя трішки почервонів і сказав:

— Я тільки підійду подивлюсь, а потім піду в школу.

— Іди дивись, — згодився Федько й почав витягати із снігу палицю. Він її сховав туди ще вчора ввечері.

Палиця чудесна була! На кінці гостра, ще з гвіздком: як устромиш у кригу, не посковзнеться. Книжки Федько прив'язав собі на живіт і закрив кожушком. Смішно було дивитися, що він став такий пузатий.

— Наче твій тато... — сказав Спірка Толі.

То була правда, сам Толя це бачив, але йому все ж таки досадно стало. «Тато»... Зовсім не «тато», а «папа». А потім, що ж тут такого, що в його папи більший живіт, ніж у їхніх тат? Бо його папа багатий, от і все.

Толя їм нічого все ж таки не сказав, він був хлопчик делікатний, вихований. Федько, той, якби зачепили його тата, зразу б грубості почав говорити, а то й битися поліз би.

А Толя навіть щось сказав до Спірки. Але Спірка не чув, бо вони в той час підійшли до спуску з гори. Тут уже не до балачок, — стало видно річку. Поводі ще не було, але яка стала чудна річка! Уся сіра, покопирсана, ряба. На березі комашнею стоять і ходять люди. Сонце хитро виглядає з-за парового млина. Галки кудись летять довгими рядами й кричать. А як блищить кінчик хреста на Богоявленській церкві! Ух, гарно!..

— Ану, наввипередки! — раптом закричав Федько і як вихор зірвався з місця.

Стьопка та Спірка заверещали й побігли за ним.

Толі теж хотілось і заверещати, і побігти, і навіть фицнути так само ногою, як зробив Стьопка. Але він того не міг зробити: кричати на вулиці не личить благородним дітям, бігти ж трудно, бо кожушок його такий довгий і тяжкий, а на ногах глибокі калоші. Та ще на спині ранець з книжками.

Толя тільки дивився, як миготіли ноги Спірки та Стьопки. Ось Стьопка загубив книжки. Зупинився, підхопив, знову фицнув і полетів за передніми.

Толя нагнав їх аж коло самої річки. Зблизька річка здавалася ще чуднішою. Видно було, як помалу, тяжко йшла крига. Лід тріщав, лускався, крижини лізли одна на одну, чисто було схоже на те, як женуть великий гурт волів. Уся сіра маса худоби сунеться помалу, а деколи один віл вилізе на другого, а тоді в тому місці починається гармидер, воли налізають один на одного, стоять, крутяться, аж поки ті, що почали гармидер, не проштовхнуться наперед.

По всьому березі стоїть народ. Хлопці живжиками просуваються поміж дорослими й безперестанку кричать дзвінкими, веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителеві, що їм у цей день «голова боліла», і вони не могли прийти «в клас»!

А річка все суне й суне вперед. Крижини з мокрим рипом труться одна об одну. Вони такі поважні та старі, аж жовті. Звідки вони припливли сюди? І куди попливуть? От сісти б на одну з них і їхати на ній

десь далеко-далеко. Кругом другі крижини, їх треба одпихати, щоб не лізли на цю, а то як налізуть, то потоплять. Добре, як устигнеш перестрибнути на другу, а як шубовснеш у воду? А вода, ух, чорна, глибока та холодна, аж пищить.

Але знаходяться смільчаки, що стрибають на крижини і їдуть на них якийсь час. Десятки хлопчачих очей із заздрістю слідкують за молодцями. А молодці візьмуть і ще й ногами потопають по льоду, от, мовляв, крига яка, не провалиться. Деякі з них перестрибують на другі лідяки й навмисне зупиняються на самому кінчику над чорно-синьою, густою водою.

— Ану, ти там! Хочеш раків половить? — кричить хто-небудь із дорослих на молодця. — Злізай на берег!.. Шубовсне у воду, витягай його...

Молодець ніби не чує, але, потопавши на кризі, сходить на берег.

Толя часто подивлявся на Федька: ну, що ж він не йде на кригу. Федько щось говорив Стьопці й Спірці й показував на річку головою.

Толя підійшов ближче й почав слухати.

— ...А то що! Стрибають тут... — говорив Федько. — Подумаєш, яка штука. Ні, нехай хто на той бік по кризі перейде, от буде герой!

— Ну, на той бік! — покрутив головою Стьопка. — Як затре кригою, що будеш робити?

— А ти на другу! — блиснув очима Федько. — А з тої ще на другу!.. От зроби так! Зробиш? Га?

— А ти зробиш?

— Може, і зроблю...

Толі страшенно хотілося подивитись, як Федько буде стрибати з крижини на крижину. Він пострибає і, розуміється, злякається й почне плакати; його знімуть із криги, а всі потім будуть з нього сміятися. Хай не задається.

— Нізащо не зробиш! — сказав Толя Федькові, киваючи на річку.

Федько мовчки подивився на нього й нічого не сказав. А Толя бачив, як у Федька навіть губи побіліли, а очі стали такі чудні, гострі, коли вдивлявся в кригу. Ага! Мабуть, боїться.

— Ану, спробуй! — знову сказав Толя. — Ти ж хвалився, що будеш їздити на крижинах. Ану!

А крижини сунули та сунули. Іноді вони розривалися й між ними робилася чорна, страшна латка води. У тій воді плавала солома й трісочки. І солома, і трісочки крутились і десь зникали — так вертіло там воду.

— А давай об заклад, що перейду на той бік! — умить звернувся Федько до Толі.

— Ба не перейдеш!

— Ну, давай! Об що йдеш? Як перейду, даси мені свій ножик, що з костяною ручкою. А як не перейду, я тобі дам свого чижика. Хочеш?

Толі зовсім не хотілося чижика, — навіщо йому чижик? — але він згодився.

— Ну, добре! Давай руку! Спірка, перебивай!

Спірка перебив, і Федько став тісніше підперізуватись, оддавши Стьопці свої книжки.

— Тільки ви мовчіть... — тенором сказав усім Федько. — А то як побачать, що я хочу переходити на той бік, то не пустять. Нехай думають, що я хочу коло берега походити.

— Добре!

Федько підперезався, узяв у руку палицю, спробував її й насунув щільніше шапку.

— Ну, гляди ж! — промовив він до Толі якимсь чудним голосом і пішов просто на кригу.

— Федько пішов! Федько пішов! — закричали хлопці, які вже давно зачіпали його, щоб ішов на кригу.

Федько стрибнув на лід і, наче пробуючи його, потопав ногами. Крижина добра була, товста, міцна.

Федько потрошки наблизився до другої, походив і палицею зміряв, чи товста. Потім озирнувся до берега й раптом стрибнув на другу крижину.

Спірка, Стьопка й Толя дивилися за ним із замиранням серця.

— А куди ти там? — закричав до Федька якийсь робітник збоку. — Куди понесло тебе? Вертайся назад!

Але Федько, мов не чуючи, підбіг на край своєї крижини й знову став тикати під нову крижину. Та була зовсім тонка. Спробував надушити її палицею, — угинається. А позаду кричать і махають руками, щоб вертався. Федько вибрав іншу — ця товща. Розбігся і стрибнув. Крижина тільки злегка хитнулась і заспокоїлася.

— Та що він, сказився, паршивець! — закричали вже інші на березі. — Куди його потягла нечиста сила. Ей ти, вертайся сюди зараз!

— Ну, дивіться на цього одурілого хлопця!

— Та біжіть стягніть його, сукиного сина!

Але бігти було вже пізно. Федька несло вниз, і він був уже на середині. Він часом оглядався, піднімав на палиці шапку, весело крутив нею й кричав щось. Розібрати не можна було, що він саме кричав, але чути, щось веселе й завзяте.

— Та чий він? — питалися кругом.

— Федько, Івана типографчика син. Халамидро звісно.

— Ну й пробийголова... Ач, яке виробляє! Ах ти ж, Боже наш!

А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею й перестрибував через водяні латки, то бігав із кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика. Але комашинка, якимсь чудом, ловко видряпувалася на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї й бігла знову з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззявленими ротами й широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника». Як той щось замнеться, так усі зараз затурбуються, деякі починають кричати всякі поради:

— Управо, управо бери, сукин син!

— Куди вправо? — махає на порадника другий рукою. — Там вода, хай жде, друга крижина підпливе... Не рушся, стій на місці!

На щастя, Федько не може чути ніяких порад і щасливо добирається до берега.

Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати каміння в кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. Як брався, собака, га?

Федько з того боку махає надітою на палицю шапкою. Той берег пустий, бо туди не можна пройти з вулиці — чиїсь мури й тини.

— А як же він назад добереться? Невже знову по крижинах?

— А так і є, він знову на крижинах!

Справді, Федько стрибнув на крижину, потім на другу, і знову на березі всі притихли, слідкуючи за одчаяним хлопцем. Ніхто вже не кричав порад, ніхто не лаявся, тільки не зводили очей з маленької комашинки, яка дряпалась, бігла серед страшних сірих крижин, стрибала, метушилася. Така маленька комашинка, а як вона ловко, безстрашно обдурювала величезні шматки льоду, що з тріском лізли на неї, немов збиралися розчавити нахабне живе створіння. Як це створіння топтало ту сіру купу криги й ще навіть часом вимахувало своєю малюсінькою паличкою.

— Ну, і шибеник! — зітхав хтось, як Федько видряпувався із скрутного місця.

А «шибеник» усе ближче й ближче присувався.

Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Уперся палицею. Палиця спорснула. Ударив дужче в лід і знову вперся. Стоїть добре. Раз! — і вже на другій крижині. Жилаве, чортове хлопча. Стрибає, як кішка.

І от хлопча вже на березі. Круг його крик, писк товаришів. От це молодець, так молодець. От як треба!

— Ну, щастя твоє, що ловкий! — качають головами дорослі. Але не лають і не сердяться, — що говорити такому зайдиголові!

Толя аж задихався, дивлячись, як Федько перебирався по крижинах. Оченята йому розгорілися, серце билося міцно й гаряче. Нічого там страшного нема на тих крижинах. А зате як інтересно, як весело! От би взяти та й собі побігти. Тільки скинути калоші, а то в них важко. То зовсім не трудно. Узяти у Федька палицю, устромляти в лід і стрибати. Велика штука!

А коли Федько вийшов на берег, коли його оточили хлопці й з радістю та захватом дивилися на нього, як на героя, Толя почув, що він теж може перейти. І не тільки може, а от візьме й перейде!

І він, нічого нікому не кажучи, хутенько скинув калоші, струсив ранець з плечей на землю й підійшов до Федька.

— Дай мені свою палицю, — сказав він.

Федько здивовано подивився на панича:

— Нащо тобі?

— Я теж хочу йти на той бік!

— Куди?

— На той бік.

Спірка й Стьопка так і фиркнули, але Федько не засміявся.

— А як упадеш у воду?

— Не бійсь, не впаду. Давай!

— Лучче не треба, Только... Ти не вмієш.

— Овва! Ти один умієш! Ну давай палицю. Що, може, жалко?

— На... — стиснув плечима Федько. — Тільки гляди...

Толя взяв палицю й пішов на кригу.

— А куди знов? Чого? Хто? — раптом закричали люди, побачивши Толю на льоду.

Але Толя, так само, як Федько, побіг далі й стрибнув на другу крижину. У цей час насунула ціла купа льоду й одрізала Толю від берега.

Він опинився сам серед страшних, холодних крижин, які всі ворушились, лізли одна на одну, тріщали, крутились.

На березі щось кричали, бігали. Толя розтерявся, хотів бігти назад, але не можна — перед ним ціла смуга води. А ззаду суне величезна скеля льоду. Вона наче спеціально хоче налізти на Толю, так весь час напирає на його кригу.

Толі зробилося страшно. У руках стало якось дуже холодно, ноги ослабли й сковзнули но льоду. Хотілося впасти на лід, притулитися до нього всім тілом і кричати, кликати на поміч.

Але він і те боявся зробити. Тільки стояв і тихенько став плакати.

А люди на березі хвилювались, кричали, радились, як вирятувати Толю, і не знали, що зробити, бо кожний радив одне, другий друге, третій третє. Усі йшли рядом із крижиною, на якій стояв і плакав Толя, кричали, махали руками, кудись когось посилали. А Толя тим часом плив усе далі. Він уже випустив палицю з рук і хукав на червоні пальці, обливаючи їх сльозами.

Деякі з дорослих пробували зайти по крижинах до Толі з другого боку, але крига вгиналася, ломилася під ними, й один швець навіть трохи не впав у воду.

У цей час звідкись узявся Федько. Він, як тільки Толя розтерявся на льоду й усі побачили, що злякався, десь зразу зник. Його навіть хотіли вилаяти, що призвів панича до такої біди. Але Федько як під кригу пішов.

— Ага! Злякався, стервин син! Шибеник чортів, навчив хлопця та й утік.

Усі вже знали, що Толя хазяйський синок, а деякі навіть побігли за його папою.

І от, коли всі метушилися, бігали й не знали, як вирятувати Толю, несподівано з'явився Федько. У руках йому була довжелезна палиця, у яку він почав забивати гвіздка, раз по раз заклопотано подивляючись на Толю. Спірка і Стьопка всіма силами старалися помагати йому.

Ну, гвіздок забитий, держиться добре.

— Ану, гей, дайте дорогу... З дороги ж!

Усі розступилися на крик. А диви, знову цей шибеник! Але він із палицею, чи не рятувати панича збирається?

— Ти куди, халамидро?

— Дорогу!.. Ану, дайте дорогу!

Федько продерся крізь юрбу, вибрав крижину й стрибнув.

— Держись, Только! Я зараз буду коло тебе. Держись, не бігай, стій на місці!

Толя, забачивши Федька, захвилювався й хотів бігти йому назустріч, але приказ Федька зупинив його.

Хвилин через п'ять Федько вже був на Толиній крижині.

— Ну, давай руку... Іди за мною. Та не бійсь, іди сміливо. Палицю візьми та впирайсь. Ну, так... Держись... Стій... Я перестрибну, а ти підожди...

— Ой, не ходи!.. Я боюсь... — ухопився за нього Толя.

— Та стій! От дурне... Я перестрибну й присуну до тебе свою крижину, а ти перейдеш... Бо сам же не перестрибнеш...

Федько перескочив, підбіг на край своєї крижини й уперся палицею в сусідню купу льоду. Крига зашаруділа й підсунулася до Толі.

— Тепер переходь сюди!.. Ну, от бачиш... Тепер іди на цей край. Іди сміливо, не бійсь... Ставай тут. Стій, не бійсь. Я піду назад, підштовхну тепер до берега...

Федько перебіг на другий кінець крижини й тільки хотів упертися палицею в дно річки, як раптом під ним почувся тріск, крихка крижина розламалася надвоє, і Федько зник із льоду.

Усі так і завмерли.

Але Федько не потерявся, він ухопився руками за кригу й зо всієї сили пнувся, щоб його не знесло. Але на латку води, яка сталася від цього, уже сунула нова крига. Вона знесе Федька.

Толя побачив це та з криком забігав по крижині.

— Толю! Толю! — кричав Федько. — Подай мені палицю свою. Подай палицю свою... Я вилізу...

Але крижину в цей час підбило до берега, і Толя, як стріла, вилетів з неї.

Стьопка, Спірка й інші хлопці кинулися до Федька й протягнули йому палицю. Федько весь посинів уже й хотів узятися за палицю, але рука не слухалася, заклякла.

А підійти до нього не можна, бо крижина вгинається, заливається водою й може розвалитися знов.

— Стьопка, ляж на лід і підсунься до мене, — прохрипів Федько.

З берега дорослі щось кричали, але хлопці їх не слухали. Стьопка ліг і став підсуватися до Федька.

— Зійдіть там із криги, хто лишній, — крикнув Стьопка, озирнувшись.

Але в цей час один із хлопчиків подав Стьопці шворку, зв'язану з поясів. Стьопка кинув її Федькові.

— Хватай, Федю! Хватай... Швидше, Федю, бо крига йде.

Федько простягнув руку, але знов ухопився нею за лід.

— Не можу... — прошипів він. — Руки не держать, упаду...

І раптом ухопив зубами за шворку, набрав повен рот, міцно стиснув зуби й мотнув головою, мовляв: «Тягни!»

Стьопка, хлопці й дорослі з берега почали тягти Федька.

— Держись, Федю, держись, нічого... Ех, держись, ще трошки! Браво!

Федько був увесь синій од холоду й того, що держався зубами за пояс. Але, як тільки витягнули його на тверде, він став на ноги й почав швидко-швидко топати й махати руками. Вода лилася з нього, зуби йому цокали, але він на те не вважав:

— Нічого, не перший раз, я цієї зими три рази на льоду провалювався. Треба тільки бігати.

Але йому не дали побігати. Десь узялися папа й мама Толині, а з ними мати Федька. Толя, побачивши їх, затрусився та з криком і плачем кинувся до них:

— Папочко!.. Мамочко!.. Я не винен, я не винен!..

Але папа й мама не дали йому говорити. Схопивши його під руки, шарпнули й потаскали додому.

Мати Федькова теж схопила Федька й так торсонула, що з того аж бризки посипалися.

— Додому, іроде! Ось я тобі покажу! — І знову так потягнула, що Федько мусив бігти за нею. Такою блідою й лютою Федько ніколи не бачив свою матір.

А попереду батьки тягли Толю, який увесь час спотикався, щось кричав і голосно плакав. Батьки йому щось одповідали й шарпали так, що Толі кілька разів спадала з голови шапка.

Раптом вони зупинились і підождали Федька з матір'ю.

— Він був на льоду? — грізно звернувся батько Толин до Федька.

Федькові було дуже холодно, зуби йому не переставали стукати, усе тіло боліло од шарпання матері, але він усе-таки встиг помітити, що в батька Толиного аж слина запеклася на губах, а очі налилися кров'ю. А Толя з жахом задирав голову то до мами, то до папи й жалібно говорив:

— Я не винен, я не винен...

— Мовчи! — крикнув до нього батько й знову повернувся до Федька: — Був він на льоду?

— Був... — цокаючи зубами, сказав Федько.

— Неправда! Неправда! — ще жалібніше й зі страхом забився Толя. — Я не хотів іти, а вони мене потягнули на річку. А потім Федько взяв і пхнув мене на кригу... Спитайте всіх... Я не винен...

Федько аж труситися перестав і подивився на Толю. А мати Федькова так і спалахнула:

— Ох, Боже ж мій! Та що ж ти собі думаєш, люципере ти! Та батько ж із тебе три шкури здере, та він же на тобі живого місця не оставить. Чом тебе чортяка не вхопила там, у воді, ти, ідоляко!

І вона зо всієї сили вдарила Федька по голові. Федько аж упав на одне коліно й закрив руками голову. Мати знову хотіла вдарити його.

— Підождіть, Іванихо! — зупинив її батько Толин і підняв Федька. — Устань... Чекайте, Іванихо... Я хочу спитати його... Федьку, я вірю тобі, я знаю, що ти ніколи не брешеш, не бреши й тепер: говори, ти потягнув Толю на річку?

Федько трусився, коліна йому зігнулись і хилиталися на всі боки. Він мовчав.

— Говори ж, падлюко! — торсонула його мати.

Федько глянув на Толю, той великими, повними страху й тоски очима дивився прямо на нього. Сльози текли йому по щоках і зупинялись у куточках рота. Толя машинально злизував їх язиком і все дивився на Федька з чеканням чогось страшного.

— Ну говори ж, Федьку, — нетерпляче сказав Толин батько.

Федько відвів очі від Толі, похилився й тихо сказав:

— Повів...

— І пхнув його на кригу?

— Пхнув...

— Паршивець же ти! — крикнув Толин батько й сильно хляснув Федька по лиці. А потім повернувся до Федькової матері й сказав: — Надіюся, що на цей раз чоловік ваш покарає його як слід... Інакше лучче очистіть мені кватиру.

Федькові знов упала з голови шапка, як ударив його Толин батько. Він підняв її й подивився на Толю. Але Толя тулився до матері, яка милувала вже й жаліла його.

* * *

А ввечері, коли мав прийти батько Федьків з роботи, Федько кашляв й облизував гарячі губи. Йому було страшенно жарко.

— Ага, бухикаєш, кашляєш, ідоле? — обзивалась од печі мати. — Підожди, підожди, візьме тебе чорт... Ось нехай ще батько прийде та погріє ременем. Що, єсть жар?

— Єсть... — тихо одповів Федько, а сам придивлявся, як в очах його стояли жовті й зелені плями.

Коли батько прийшов і мати стала йому розказувати, Федькові в очах уже було зовсім жовто, і голова була страшно тяжка й гаряча; така була тяжка, що не можна було держати її на плечах і хотілося покласти чи на стіл, чи на землю, чи хоч у піч — аби покласти.

Мати говорила, але Федько навіть не слухав і не пам'ятав уже нічого. Він тільки як крізь сон бачив, що татуньо чогось страшенно став лютий, такий лютий, що аж говорити не міг і тільки хапався то за горло, то за ремінь.

Потім Федька поклали на стілець і били вже як слід. Але Федько й на цей раз навіть не скрикнув. Тільки, як батько пустив на мент руку, якою держав його, Федько впав додолу й не рушився.

— Устава-ай!!! — ревнув батько й шарпнув сина за руку; але рука була така гаряча, а лице сина було таке дивно спокійне, що батько кинув ремінь і нахилився до Федька. Федько вже нічого не чув і не бачив.

* * *

А через три дні він лежав мертвий. Разів зо два він приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знову падав непритомний. А в непритомності когось просив, комусь грозився й усе чогось допитувався в Толі.

Батько й мати не відходили від його постелі, трусились і мовчки боролись із смертю. Але смерть поборола.

На четвертий день Федька ховали. На кладовище йшли всі хлопці зо всіх сусідніх вулиць. Спірка, Стьопка й Гаврик плакали навзрид.

А Толя тихенько виглядав із вікна. Мама йому строго наказала не виходити до вуличних хлопців.

А йому було цікаво подивитись, як будуть ховати Федька-хламидника.

Коли Федькова труна сховалася за рогом вулиці й не було вже нікого видно, Толя відійшов од вікна, перекрутився на одній нозі й побіг гратися з чижиком.

Цього чижика він сказав Федьковій матері віддати йому, бо він його виграв у Федька.

1. У дитинстві В. Винниченко своєю вдачею був схожий на

А Стьопку
Б Спірку
В Федька
Г Толю

2. Слова *Ну? Наживсь на світі? Говори!* належать

А Стьопці
Б Спірці
В Федькові
Г Толі

3. Толю описано словами

А *спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці*
Б *чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають*
В *дитина ніжна, делікатна, смирна... виходив надвір трошки боязко*
Г *жилаве, чортове хлопча... стрибає, як кішка*

4. З яких деталей видно, що події в оповіданні В. Винниченка «Федько-халамидник» відбуваються в невеликому місті?
5. Згадайте епізод із повітряним змієм. Чи вважали Федька своїм другом Стьопка, Спірка й інші хлопчаки?
6. Як характеризує Федька той факт, що він повернув відібраного змія, ще й ниток своїх дав хлопчикам?
7. Прокоментуйте слова Федькової мами: *«То дитина благородна, ніжна, а ти, мужиченя, з ним так, як із Стьопкою. Та через тебе нас із кватири виженуть... Щоб ти не смів підходити до нього...»* Розтлумачте значення слова *мужиченя*.
8. За яку рису вдачі батько особливо поважав Федька?
9. Доведіть, що оповідання «Федько-халамидник» належить до епічних творів.
10. Через що, на вашу думку, помер Федько: через застуду чи недбайливе ставлення батьків? Чи можна було зарадити смерті хлопчика?

11. Опис природи називають *пейзажем*. Знайдіть в оповіданні пейзажі й прочитайте їх. Висловіть свою думку про те, як вони підсилюють психологічний стан літературного героя або впливають на сприйняття читача.
12. Виразно прочитайте за ролями уривок, що починається словами: *«Толя часто подивлявся на Федька: ну, що ж він не йде на кригу...»* і закінчується реченням: *«...Але не лають і не сердяться, — що говорити такому зайдиголові!»*

1. Текст оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник» поділено на частини. Дібрати до кожної з них заголовок, записати в робочий зошит.
2. Виписати з тлумачного словника всі значення слів *пан* і *панський*. У якому значенні їх ужито на позначення членів родини Толі? Підкріпити свій вибір конкретними прикладами з тексту *(за бажанням)*.

Теорія літератури

Герої художнього твору

Читаючи художні твори, ви часто мимоволі ставите себе на місце якогось героя, здебільшого того, що вам найсимпатичніший. В основному це — яскраві особистості, адже кожному хочеться бути непересічним, цікавим, сильним. Читаючи оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник», ми чомусь найбільше симпатизуємо бешкетнику. Чому? Напев-

но, через те, що він має багато хороших рис: Федько чесний, у складній ситуації завжди готовий підтримати чи захистити того, хто потребує його допомоги. Кожен мріє про такого друга. Яскраві особистості (байдуже — позитивні вони чи негативні) в основному виконують головну роль у художньому творі, решта перебувають ніби в тіні або ж з'являються в полі зору читача лише іноді. З огляду на це героїв літературного твору поділяють на *головних* і *другорядних*.

Головного героя літературного твору описують досить детально (згадайте: опис зовнішності героя називають *портретом*), автор приділяє йому найбільше уваги. Головний герой, як правило, з'являється на початку твору й діє аж до самого кінця. Його вчинки виписані ретельно, адже саме з них ми, читачі, найбільше дізнаємося про вдачу героя. В епічних творах буває різна кількість головних героїв: в оповіданні — один, рідше два; у повісті чи романі — кілька головних героїв. Ім'ям головного героя часто називають художній твір («Федько-халамидник»), саме навколо цього бешкетника розгортається сюжет.

Другорядні герої художнього твору діють поруч із головним, вони доповнюють своїми діями розвиток сюжету. Другорядні герої також можуть мати яскраві характери, проте вони поступаються своєю значущістю перед головною дійовою особою. Другорядними героями в оповіданні «Федько-халамидник» виступають Толя, Спірка, Стьопка, Васька, Грицик, батьки Федька й Толі.

До речі...

Володимир Винниченко мав не тільки талант письменника, він був відомим політичним діячем, а ще — художником. Створив майже сто картин. Акварельні й олійні пейзажі, портрети, натюрморти та графічні композиції не раз експонувались у Франції і за її межами. Їх художню досконалість визнавали видатні художники, зокрема Поль Сіньяк і Пабло Пікассо.

В. Винниченко. Хутір Велика Бастида. *1929–1939 рр.*

В. Винниченко. Український пейзаж. *1939 р.*

1. Найглибше в оповіданні «Федько-халамидник» розкрито характер другорядного героя

А Стьопки
Б Толі
В тата Федька
Г тата Толі

2. Федько за вдачею протиставляється

А Спірці
Б Стьопці
В Грицику
Г Толі

3. Словами *...він раптом повертається й віддає змія. Навіть принесе ще своїх ниток і дасть...* охарактеризовано

А Федька
Б Толю
В Спірку
Г Стьопку

4. Якого героя називають *головним*? Скільки головних героїв в оповіданні В. Винниченка «Федько-халамидник»?
5. Чим другорядні герої відрізняються від головних?
6. Знайдіть і прочитайте портретні характеристики Толі, Федька та його тата.
7. З якого вчинку Толі видно, що він так і не зробив висновків із трагічної ситуації в кінці твору?
8. Чи винний, на вашу думку, Федько в тому, що Толя поліз на кригу?
9. Якими рисами своєї вдачі ви схожі на Толю, а якими — на Федька? З якими вадами свого характеру вам треба боротися?
10. Чого навчило вас оповідання «Федько-халамидник»?

11. Чи вдало, на вашу думку, художник у малюнках передав характери Федька й Толі? Чому ви так вважаєте?
12. Поміркуйте, чому читач найбільше симпатизує бешкетникові, зірвиголові й халамидникові Федьку.

1. Виписати з оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник» по 2–3 приклади епітетів, порівнянь і персоніфікацій.
2. Прочитати поезії С. Чернілевського.

Станіслав ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ

(народився 1950 р.)

«Я народився поміж двох річок — невеличкою річкою Жван з її мілинами та глибинами й могутнім і тихим Дністром з його вирами та потужною течією — так поетично починає розповідь про себе сучасний український письменник Станіслав Болеславович Чернілевський. — Може, через те я так люблю водночас і найтонші, найдрібніші порухи й великі, могутні рухи.

Десь у четвертому класі я зіграв на сцені першу роль — хлопчика, що вкрав на колгоспному полі огірки, а мама його присовістила, і він, каючись, відніс їх назад.

Береги Дністра, де я жив, були райськи благодатними: там росли колгоспні груші, яблука, сливи, абрикоси, виноград. Там були баштани. Природно, що поночі ми, хлопчаки, ватагою пробиралися ярами й цупили кавуни та дині або ж огірки й помідори, поки сторож не гнався за нами.

У житті було не так, як на сцені, але що дивно: обидві ролі я грав по-дитячому щиро й самовіддано.

Правди є різні, а істина одна. Як і одне дитинство на все життя. Воно завжди — щастя. Може, єдине щастя в житті. Найдорожче. Як матір».

Талант до поетичного слова виявився рано: учнем четвертого класу Станіслав надрукував свій перший вірш про Тараса Шевченка в районній газеті. Пізніше С. Чернілевський навчався навпереміну в трьох вищих навчальних закладах: у Київському університеті на філологічному факультеті, у Київському театральному інституті на факультеті кінорежисури, а також у Вінницькому педагогічному інституті. Упродовж життя працював учителем, потім — на Київській кіностудії імені О. Довженка.

Нині як викладач багато уваги приділяє студентам Київського національного університету театру, кіно й телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. Ось яка багатогранна діяльність С. Чернілевського.

* * *

Теплота родинного інтиму.
Ще на шибах досвіток не скрес.
Встала мати. Мотузочком диму
Хату прив'язала до небес.

Весело і з ляском серед печі
Полум'я гуляє по гіллю.
Ковдрою закутуючи плечі,
Мати не пита, чому не сплю.

Вже однак зникає гіркотина,
Не катує серце печія.
Знову я — малесенька дитина,
Мати знає більше, аніж я.

Матері розказувать не треба,
Як душа світліє перед днем
В хаті, що прив'язана до неба
Світанковим маминим вогнем.

* * *

Забула внучка в баби черевички...
Дитячим сміхом бризнувши в зело,
За повелінням вікової звички
Перекотилось літо за село.

Махнуло рученятко в бензовозі —
І курява вляглась після коліс.
А бабка все стояла на дорозі,
Хустинкою торкаючись до сліз.

І вийшли в небо зорі-жаровички,
І тихо бабка посеред села
Малесенькі дитячі черевички
У спорожнілу хату занесла.

Лягла собі. І світло не світила.
Торкнулась черевичків перед сном —
І осінь їй тихенько опустила
Горіховий листок перед вікном

Теорія літератури

Віршові розміри

У 5 класі ви вже ознайомлювалися з особливостями прозової й віршованої мови художніх творів, коли вивчали казку В. Симоненка «Цар Плаксій і Лоскотон». У чому полягає відмінність між прозовими творами й віршованими? Тут потрібно згадати про відомі вам поняття, як поділ вірша на *строфи, ритм, рима*.

Ритмічність у вірші часто досягається через закономірне повторення однакових груп складів (їх називають *стóпами*). За типом таких груп визначають *віршовий розмір — ямб* і *хорéй*. Як це зробити?

Ви знаєте, що склади бувають наголошені й ненаголошені. Скільки голосних у слові, стільки й складів. Прочитаймо перші два рядки вірша С. Чернілевського «Забула внучка в баби черевички...» і поставмо наголоси:

Забу́ла вну́чка в ба́би черев*и́*чки...
Дитя́чим сміхом бри́знувши в зело́.

Спробуймо тепер побудувати схему цього вірша, щоб визначити його розмір. Наголошені склади позначимо рискою з наголосом ´, а ненаголошені — за допомогою лежачої дужки ∪ :

∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪∪∪ ´ ∪
∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪∪∪ ´

Ви відразу помітите закономірність у повторенні ненаголошеного й наголошеного складу (∪ ´), якщо через кожні два символи поставите вертикальну риску.

∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ´ | ∪∪ | ∪ ´ | ∪
∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ´ | ∪∪ | ∪ ´

Отже, цей вірш написаний ***я́мбом***, бо в ньому повторюється комбінація, що складається з ненаголошеного й наголошеного складів. Комбінації складів, як уже зазначалося вище, називають *стопами*.

Віршові розміри

ямб ← → хорей
∪ ´ ´ ∪

У ***хоре́я*** перший склад наголошений, а другий ненаголошений. Спробуйте побудувати схему до перших двох рядків вірша С. Чернілевського «Теплота родинного інтиму...» й переконатися, що він написаний хореєм.

У віршах часто трапляється *пірúхій* — так звана допоміжна стопа. Пірихій складається з двох ненаголошених складів, він не впливає на визначення віршового розміру. Ви, напевно, помітили, що в обох наведених вище рядках вірша «Забула внучка в баби черевички...» наявний пірихій. У кінці рядків ямб чи хорей може бути неповним, тоді кажуть, що в кінці рядка *неповна стопа*.

1. *Рима* — це

А однакові початки рядків у вірші
Б поділ вірша на частини за змістом
В співзвучні закінчення рядків у вірші
Г комбінації наголошених і ненаголошених складів

2. За вікном хатини у вірші «Теплота родинного інтиму...»

А зима
Б весна
В літо
Г осінь

3. У реченні *І осінь їй тихенько опустила горіховий листок перед вікном* використано

А анафору
Б гіперболу
В порівняння
Г персоніфікацію

4. Які ви знаєте ознаки віршованої мови?
5. Як ви розумієте такі вислови з вірша С. Чернілевського «Теплота родинного інтиму...»: *мотузочком диму хату прив'язала до небес; не катує серце печія; як душа світліє перед днем*?
6. Визначте головне за змістом слово в кожному рядку вірша «Теплота родинного інтиму...». Виразно прочитайте вірш, інтонаційно наголошуючи виділені слова.
7. Прокоментуйте кожне слово назви вірша «Теплота родинного інтиму...».
8. Як ви розумієте зміст речення *І осінь їй тихенько опустила горіховий листок перед вікном* («Забула внучка в баби черевички...») ?
9. З якою метою, на вашу думку, поет використовує образні вислови: *перекотилось літо за село, бризнувши в зело*?
10. Яке враження справили на вас вірші С. Чернілевського?

11. Знайдіть у вірші «Забула внучка в баби черевички...» слова зі зменшено-пестливими суфіксами й випишіть їх у робочий зошит. З якою метою автор використовує їх? Чи вживає хтось із ваших знайомих, друзів чи родичів слова з такими суфіксами і в яких ситуаціях?
12. Доберіть і запишіть у робочий зошит прикметники-епітети, які могли б сполучатись у віршах із такими іменниками: *мамині ... , ... , ... руки; ... , ... , ... сонце; ... , ... , ... зоря;... , ... , ... хатина.*

1. Виписати в робочий зошит слова з віршів С. Чернілевського, ужиті в переносному значенні. Усно пояснити, яку роль відіграють у творах образні слова *(епітет, персоніфікація, порівняння* тощо).
2. Вивчити один із віршів С. Чернілевського напам'ять *(за бажанням)*.

Ірина ЖИЛЕНКО

(народилася 1941 р.)

Ірина Володимирівна Жиленко народилася в м. Києві. Дитячі роки припали на страшний воєнний і післявоєнний час. Цей період у будь-кого асоціюється з темними й брудними кольорами, але творчість цієї поетеси, незважаючи ні на що, кольорова! Літературознавці вважають її твори найбагатшими на барви. Дослідники віршів поетеси навіть підрахували, що в її збірках назви кольорів ужито 1059 разів. Ірина Жиленко любить квіти, особливо фіалки, і захоплюється ними настільки, що навіть створила окремий літературний жанр «вірші-фіалки»...

Прочитайте поезії Ірини Жиленко й насолодіться багатством кольорів і художніх образів.

ЖАР-ПТИЦЯ

Сусідка моя — чарівниця —
годувала надвечір родзинками
у клітці золоту Жар-птицю
з очима-намистинками.

І як воно трапилось — хто його зна, —
та тільки дверцят не замкнула вона.
Рвонулась на волю чудесна Жар-птиця,
і враз освітилась
казково столиця.
Летіла все вище, так гарно, так вільно,
як в найзолотішім, найкращім мультфільмі.
Дорослим і дітям
яснішали лиця:
«Як хороше жити
під сонцем Жар-птиці!»
І тільки ота трьохсотлітня ґава,

яка себе називала Павою
(старезна, без ока, та ще й кульгава),
знайшла Жар-птицю непристойно яскравою.

І вся вороняча орава
зчинила люту стрекотняву:
«Вона яскра-яскра-яскррава!
Таку чужу нескромну птицю
тримать годиться
тільки в клітці!»

Вже третій день — нема Жар-птиці.
І людям посмутніли лиця.
О, не сумуйте. Її нема,
бо — розумієте? — зима.
Жар-птиця ж — птаха екзотична,
південна, до снігів незвична.
Ну, от і простудилась трішки.
Лежить вона терпляче в ліжку,
п'є молоко, клює родзинки,
чита «Барвінок» і «Мурзилку».
Пішли на лад у неї справи.
І скоро знов злетить вона
на злість лихим, кульгавим ґавам,
на новорічну радість нам!

ПІДКОВА

Була зима. Ішов зелений сніг.
За ним — рожевий. Потім — фіалковий.
І раптом протрюхикав на коні
Дідусь Мороз. І загубив підкову.

Та не просту. А золоту. Таким,
на місяць схожим, серпиком лежала, —
аж розгубились в небі літаки,
кричали: «Мама!» —
й крильцями дрижали.
А я знайшла. Сказала їй: — Світи
тут, на вікні. Щоб все мені збулося! —

Зійшлися і роззявили роти
сімсот роззяв. Стоять вони і досі...

Круг них світився то зелений сніг,
то голубий, то ніжно-фіалковий.
Вони стояли вперто, день при дні, —
зачарувала їх моя підкова.

Що ж, покладу підкову в чемодан,
куплю я шубу. А тоді поїду
в Лапландію. Хоч трішки і шкода,
вже так і буть — віддам підкову Діду.

Оце і все. А сніг звичайним став.
Легкий і рівний, пада, пада, пада...
Роти закрили всі сімсот роззяв.
І розійшлись... І полягали спати.

До речі...

Здавна існує повір'я, що знайдена на дорозі кінська підкова приносить людині щастя.

ГНОМ У БУФЕТІ

Ти знаєш, у нашому домі,
в старому буфеті, давно
живе мій добрий знайомий —
старенький буфетний гном.

Він знав ще дідуся хлоп'ям,
а маму — малим дівчатком,
гукав пустунам: «Ай-яй!»,
Слухняним давав шоколадки.

Замкнувши буфет на гачок,
золотить на свята сервізи.
Багріє його ковпачок
за склом серед вазочок різних.

Він любить какао пить,
смоктати м'ятні гостинці.
Так довго і солодко спить
в старій музикальній скриньці.

Навчився він чемних манер
в одної маркізи з фарфору.
Сказала маркіза: — Тепер
дружити із вами не сором.

Ви просто — франтом, хоча
втягніть у петлицю троянду.
І прошу до мене на чай
Разом з цвіркуном-музикантом.

Століття, і друге, і третє, —
прислухайся — чуєш? — завжди
клопочиться гном у буфеті,
бормоче, зітха, шарудить.

І тупа, і плямка в куточку,
і дзвонить в буфетні шибки.
І в довгі засніжені ночі
нашіптує дітям казки.

1. Паву у вірші «Жар-птиця» описано словами

А *непристойно яскрава, з очима-намистинками*
Б *старезна, без ока, та ще й кульгава*
В *екзотична, до снігів незвична*
Г *золота, на місяць схожа*

2. У вірші «Підкова» події відбуваються

А узимку
Б навесні
В улітку
Г восени

3. Гном з вірша «Гном у буфеті» любить спати

А у фарфоровому сервізі
Б за буфетними шибками
В у музикальній скриньці
Г серед різних вазочок

4. Якими негативними рисами наділена Пава у вірші І. Жиленко «Жар-птиця»?
5. Чи можна вірш «Жар-птиця» назвати казкою? Чому?
6. Чого навчає людину вірш «Жар-птиця»?
7. Що означає прикмета знайти підкову?
8. Знайдіть приклад персоніфікації у вірші «Підкова».
9. Що більше зачарувало роззяв: золота підкова чи сніг, що світився різними кольорами? Як це характеризує роззяв?
10. Добрим чи злим ви уявляєте старого гнома з вірша «Гном у буфеті»? З чого це видно?

11. Розгляньте ілюстрацію до вірша І. Жиленко «Гном у буфеті». Що б ви змінили в ній? Словесно опишіть.
12. Поміркуйте над запитанням, що таке щастя. Запишіть свої думки в робочий зошит *(5–7 речень)*, проілюструвавши їх прикладами з віршів І. Жиленко.

1. Підготуватися до виразного читання одного з віршів І. Жиленко для участі в конкурсі на кращого читця.
2. Прочитати перші шість частин повісті О. Іваненко «Друкар книжок небачених». Виписати незрозумілі слова в робочий зошит.

Оксана ІВАНЕНКО
(1906–1997)

Оксана Дмитрівна Іваненко народилася в м. Полтаві в родині інтелігентів: мама була вчителькою, а тато — редактором газети. У шестирічному віці дівчинка сама видавала журнал для дітей «Гриб».

Вона мріяла стати вчителькою, тому в роки Другої світової війни, коли мама організовувала безплатну школу для дітей біженців і робітників, охоче їй в цьому допомагала.

У шістнадцять років Оксана вже працювала вихователькою в дошкільному дитбудинку. Тут вона почала писати перші казки для дітей. Протягом життя О. Іваненко написала майже п'ятдесят книжок для юних читачів. У її доробку особливо цікаві твори про Т. Шевченка, Марка Вовчка, Г. К. Андерсена, першодрукаря І. Федорова... Повість про майстра з виготовлення книжок ми й пропонуємо вашій увазі.

ДРУКАР КНИЖОК НЕБАЧЕНИХ

Присвячується Володимиру Татаринову

Тобі присвячую оцю нехитру повість
Про друкаря небачених книжок.
Книжки — це наша праця, наша совість,
Цілющої води живий струмок.
Не знаю досі, де твоя могила,
Чи ти в боях, чи в катівнях поліг,
Та я робитиму, поки в руках є сила,
Усе, що ти в своїм житті не встиг...

1945–1964 рр.

Максим Грек

— Книги — це ріки, що напувають Усесвіт, — почув диякон глухий голос старця.

Другий голос роздумливо, але твердо повторив за ним:

Острозька біблія. *1581 р.*

— Книги — це ріки, що напувають Усесвіт.

Диякон не насмілився постукати й схвильовано відійшов у кінець сіней. Під цією низенькою стелею він здавався особливо високим. Коли будували монастир, мабуть, хотіли, щоб стеля нагадувала своїм склепінням небо, але занадто низько спустили її над головами людей.

Слова, що почув диякон, пройняли до серця, наче пронизали його. Книги. Як він часто думав про них, особливо після того, як померла його дружина й він залишився самотнім із малим сином. Він прагнув знайти якусь вищу втіху. Досі книги були скарбом небагатьох. Місяці й роки переписувалася кожна книга, ретельно оздоблювалася художнім орнаментом, заставками, кінцівками. Її оправляли в розкішну оправу, часто з коштовними каменями. Це все показувало любов і повагу до книги. Але хто міг придбати її, таку дорогу? Тільки багаті монастирі, церкви та заможні бояри, що інколи віддавали за бажану книгу і землю, і села. А скільки людей жадало читати та не мало змоги! Як часто диякон думав над цим.

Дверцята келії відчинилися. Трохи схиливши голову, щоб гостроверха з хутром шапка не зачепила стелі, бо він також був високий, вийшов цар Іван Васильович. Він пройшов на подвір'я, зосереджений і замислений, не звернувши уваги на диякона, який низько схилився перед ним.

Двері келії залишилися відчинені. У сутінках біліла одна довга вузька борода. Старець стояв у кутку, худий, схожий на святих, мальованих на монастирських іконах. Але хто підходив ближче, у того таке порівняння мимоволі зникало. На іконах святі були спокійні, тихі, а в цього очі горіли таким вогнем, ніби жаринки там були, у цих чорних очах.

— Це ти, Іване? — спитав він тихо. — Іди ближче, сідай!

Диякон майже з побожністю наблизився до старого й поцілував руку, яка важко підвелася, щоб поблагословити його. Він відчув на вустах дотик холодної тонкої шкіри, що обтягала кістки, наче на руці зовсім не було м'язів. З-під чорного рукава підрясника, біля зап'ястка, диякон Іван побачив темні рубці. Він знав, звідки ці рубці. Адже перед ним був той непримиренний славетний учений, відомий Максим Грек, що майже тридцять років сидів ув'язнений, а з них двадцять два роки був у ланцюгах, — і він шанобливо поцілував цю руку. Колись-то, ще за царя Івана III, молодого талановитого вченого, добре обізнаного не тільки з грецькою, а й з різними південнослов'янськими мовами, з італійською, з латинню, викликали з Афона виправляти та перекладати святі книги. Учений Максим Грек

Преподобний Максим Грек. *XVIII ст.*

не тільки виправляв, він, який чув колись нестримно-запального проповідника Савонаролу, почав викривати багаті монастирі, багатіїв, що жили із страшної праці селян. Ці викриття не подобалися владарям світу. Максима Грека обвинуватили в єресі, тобто в неправдивому тлумаченні християнської віри, і засудили. Ніколи більше він уже не побачив своєї батьківщини. Звільнили його сімдесятип'ятилітнім немічним старцем.

Тепер, коли після страшного заслання Максима Грека привезли в Троїцю, йому важко було рухатися, важко говорити, але думка так само горіла й пломеніла, і сам цар Іван приїздив розмовляти з ним і радитися.

— Сідай, Іване, — повторив Максим. — Ми говорили з царем про книги. Так, книги — це ріки, що напувають Усесвіт. Моє життя проходило з книгами. Я переписував, перекладав, тлумачив книги. Я виправляв помилки, що їх робили несвідомо переписувачі й цим затьмарювали їх високий зміст. Та єдиний спосіб уникнути цих помилок і дати всім людям читати книги — це друкувати їх... Я вже розповідав тобі про Йоганна Гутенберга, що перший винайшов друкарський верстат і, вилившши із свинцю літери, складав їх у слово, а, намазавши чорною фарбою, на верстаті притискував до паперу. Його були перші спроби. Потім інші люди, наділені святим даром, робили ще краще. Як суха земля конає від спраги та жадає животворної води, так людські душі жадають знання.

Старий бачив, що диякон, затамувавши подих, слухає, і це втішало його. Як йому все життя хотілося передати тим, хто оточував його, усі свої знання, свої думки! Ніколи він не був честолюбцем і сріблолюбцем. За те й не злюбили його ситі, пишні архієреї, ченці з багатих монастирів-вотчин. Цього молодого диякона Івана Федорова Грек помітив своїм проникливим поглядом чорних пломенистих очей. Йому до вподоби було високе ясне чоло, світлі, допитливі й розумні очі, управні великі руки, що любили ремесла і тесляра, і палітурника. Іванові охоче розповідав старець про своє життя, про людей, що стрівав на довгому, заплутаному й невторованому шляху. Найкращі спогади були, звичайно, про юність. Юність! Юність у чудесній розкішній Італії, куди він поїхав учитися.

— Пробув я багато років в Італії, — розказував Максим Грек, — і багато писань різних філософів прочитав, з багатьма мудрецями познайомився та велику душевну користь із того набув.

Дж. Белліно. Альдус Мануціус. *1865 р.*

Жив тоді у Венеції філософ, досвідчений чоловік, ім'я йому Альдус, а прізвище Мануціус, італієць, великий знавець грецької і римської мов, стародавньої літератури. Я його знав у Венеції і часто ходив до нього в книжкових справах. Той Альдус Мануціус замислив премудре діло — видати давні рукописи. Була вже в нього школа стародавніх мов, та захопився він ще друком і заснував друкарню.

Не знав до того світ кращого друкаря. Дай мені перо та поглянь, я намалюю тобі літери, як вигадав писати їх Альдус Мануціус, щоб було їх зручно друкувати й читати.

Іван стежив за кожним рухом Максима Грека.

— Пам'ятай, Іване, — промовив той, — стару притчу про таланти. Одержали два чоловіки по таланту. Один ледачий і лукавий закопав його, а другий повернув його з прибутком. Коли маєш ти хист до чого, плекай його, вирощуй. Дорожчий хай він тобі буде за багатство, за втіхи мирські, щоб не був ти подібний до мужа лукавого, а віддав його в стократ більшим на службу людям.

Замисленим повертався Іван од старця. Давній церковний звичай вимагав, коли помирала жінка в служителя церкви — попа чи диякона, — повинен був той або йти в ченці, або покинути служіння в церкві. Та чим більше слухав Іван ученого старця, тим дужче відчував жадобу до життя, праці, знань. Найдужче він любив працювати з книгами. З любов'ю й увагою брався він переписувати, робити до них малюнки. Сам оправляв їх. Але друкувати книги! Не переписувати повільно слово за словом, рядок за рядком, сторінку за сторінкою і, може, лише три-чотири сторінки списати за день, а відразу надрукувати їх сотні, тисячі, ще більше... З благоговінням брав він у руки, коли траплялося, друковані книги, завезені з інших країн, розпитував усіх, хто приїздив з інших земель, про друкування.

Він ішов широким бадьорим кроком вузенькими вуличками Москви, а у вухах лунали слова старця: «Коли маєш ти хист до чого, плекай його, вирощуй».

Може, його хист, його талант саме в цій великій, святій книжковій справі?

«Ганза»

Корабель мав незабаром відплисти. Жителі німецького міста Любека в передвечірню пору приходили помилуватися, як матроси швидко й управно вантажать на корабель речі, заповнюють трюм і палуби різним

В. Васнецов.
Іван Грозний. *1897 р.*

крамом. Метушилися купці, які везли цей крам у чужі землі. Сумно дивилися жінки, які виряджали в путь своїх чоловіків. І їх було немало, таких жінок. На цьому кораблі більше як сто двадцять чоловіків мало виїхати в далеку невідому Московію. Не всі вони були, звичайно, з Любека. По багатьох містах їздив енергійний, діловитий майстер саксонець Шлітт, розпитував, шукав охочих їхати з ним до Московії. Потрібні були йому різні люди: і лікарі, і цирульники, і теслярі, і ливарі, й архітектори, і каменярі, і друкарі — різні майстри різних спеціальностей. Цар московський Іван просив його навербувати таких людей, привезти до його столиці.

Царя Івана IV прозвали Грозним. Він вів нещадну боротьбу з боярами, які відчували себе повними владарями у своїх вотчинах-князівствах, а Іван об'явив себе самодержавним царем усієї Русі. Його боялися та поважали сусідні країни, бо завоював він царство Казанське й Астраханське, а згодом переміг і Лівонський орден хрестоносців. Багато легенд залишилося про нього в народі, й одна з них розповідала, як кинув він клич: хто добуде йому царства корону, скіпетр, золоте царське яблуко — «рук державу» і книжку про них?

І справді, не тільки про завоювання дбав цар, а й про книги. У нього була величезна на той час бібліотека, що викликала подив у всіх іноземних гостей. Багато книг було привезено з Візантії. Як свій дорогоцінний посаг, привезла колись бібліотеку наречена царя Івана III візантійська царівна. Усіх дивувала освіченість Івана IV, красномовність, його листи вражали яскравим талантом письменника.

От і дав він саксонцю Шлітту немалі кошти й обіцяв щедро нагородити, коли той привезе майстрів різних справ і між ними й друкарів.

Цар Іван розумів — і на Русі потрібно друкувати книги, це ще дужче прославить і зміцнить його самодержавну владу.

Іноземець Шлітт охоче взявся за цю справу. Довгенько попоїздив він по всій Німеччині, розшукуючи потрібних людей, набрав немало майстрів і зібрав їх усіх у Любеку.

Уже напнуті велетенські полотнища вітрил. Подме ходовий вітер — і корабель рушить у путь. Уявляв Шлітт, як загоряться очі царя, коли побачить він стільки майстрів у своїй первопрестольній Москві. Та щось надто підозріло стежать за Шліттом останніми днями купці міста Любека. Спілка німецьких торговельних міст «Ганза» — найбільший

владар і міста Любека. Не знає Шлітт, що ввечері зібралися ганзейці з німецькими лицарями-хрестоносцями на нараду в домі найбагатшого й найстарішого купця міста Любека.

— Не можна допустити, щоб їхали ці майстри до Московії, — сказав найстарший і найповажніший серед ганзейських купців. — Яка рація нам у тому, щоб росіяни самі виробляли те, що тільки ми можемо робити?

— Яка рація нам у тому, — підтримали його й хрестоносці, — щоб Московія була ще дужчою та могутнішою?

— Навіщо в дикій Московії процвітатимуть різні ремесла?.. Хай вона буде залежною від нас! — підтримали й інші.

— Ми не повинні їх випускати! — говорив далі найвладніший серед ганзейців.

— А цього Шлітта треба приборкати та провчити, — лютували хрестоносці.

На цьому й порішила «Ганза» — спілка німецьких купців: не пускати німецьких майстрів до Москви, а Шлітта, привідця та верховоду, приборкати, щоб не поїхав він десь-інде шукати людей для московського царя Івана.

Шлітта приборкали. Десять років просидів він у в'язниці за справу, до якої взявся так гаряче. А люди, яких він зібрав, розбіглися. Були серед них і майстер паперової справи, і палітурник, і друкар.

Гість із Данії

До царя Івана приїхав посол від данського короля Християна III. Вузенькими низькими ходами та переходами Кремлівського палацу ведуть його до царських палат.

У куцому, до колін, зеленому каптані з пишним мереживним коміром, у довгих панчохах і черевиках з пряжками заморський гість із прихованою цікавістю поглядає на розписні стіни й стелі, на дивний для нього одяг бояр — довгі шуби, оторочені дорогим хутром — сріблястими лисицями, соболями, високі шапки. Між ними, огрядними, бородатими, поважно-повільними, посол виглядає якимось вертким куцохвостим птахом. Кроки його, що спочатку лунають так упевнено, поволі, у міру наближення до царської палати, робляться майже не чутними. На тонких вустах з'являється запобіглива посмішка.

Йому доручено його величністю королем данським улаштувати дуже вигідну для Данії справу.

Під коротким, але уважним і ніби наскрізь проколюючим поглядом царя Івана посол на якусь мить розгублюється, але враз опановує себе, і починається церемоніал привітання.

Російські бояри *(гравюра). XVI–XVII ст.*

Біля царя його найближчі друзі — радник окольничий Олексій Адашев, ровесник і друг юнацьких років князь Курбський та інші, що утворили Вибрану раду. Вони підтримують царя в боротьбі проти великих іменитих бояр. Вони підтримують його прагнення поширювати в Московській державі книги, відкривати школи, розвивати різні ремесла. Не менш уважно, ніж цар, слухають його близькі друзі лист, що надіслав король данський.

«...З такою метою надсилаємо до тебе, — читає поважно дяк, — возлюблений брате, щиро нами любимий, слугу й підданого нашого Ганса Місенгейма з Біблією та двома іншими книгами, у яких міститься суть нашої християнської віри. Якщо прийняті й схвалені будуть тобою, возлюбленим братом, патріархом, митрополитом, єпископами й іншим духовенством сія наша пропозиція і дві книги разом із Біблією, то оний слуга наш надрукує в декількох тисячах примірників зазначені твори, переклавши на вітчизняну вашу мову, так що в сей спосіб можливо буде в небагато років сприяти користі ваших церков і ваших підданих».

Друкувати книги! Це те, про що давно мріяв він, про що говорив з полум'яним страдником — ученим Максимом Греком.

Цар Іван знав, що в Данії, як і в інших країнах Європи, після того як Йоганн Гутенберг винайшов друкарський верстат, уже друкували, а не переписували книги.

Але ж «возлюблений брат» — король данський Християн III — не безкорисливо, не від щирого серця пропонує свою допомогу. Цар Іван розуміє, як вабить Московська держава своїми величезними, не дослідженими ще багатствами чужоземних королів, як хочеться їм наслати сюди своїх купців, використати ці незчисленні багатства для себе.

А коли б цар Іван перейшов на віру короля данського, а за ним і народ московський, як би це було вигідно Християну III.

Ні, треба обійтися в цій справі без іноземців.

Царю Івану потрібно друкувати книги, щоб ще більше зміцнити свою владу, об'єднати народ навколо Москви.

На книжки дедалі більше зростає попит, особливо після приєднання Казані й Астрахані. Цар увесь час повертався до цієї думки — заснувати друкарню.

Учений старець Максим Грек казав йому, що тільки друкуванням можна уникнути тієї безлічі помилок, яку припускають переписувачі.

Часто ці помилки зовсім переінакшують увесь зміст. Недарма Максим Грек велику увагу приділяв граматиці. Помилки можуть призвести до єресі — неправильного тлумачення православної віри. Як же можна доручити іноземцям друкування церковних книг? Адже тільки церковні й були на той час у Москві. А що, як іноземні друкарі на свою віру повернуть?

Ні з чим повернувся Ганс Місенгейм до Данії.

«Печатний дім»

— Час нам самим видавати друковані книги, як у греків, Венеції, Італії, як в інших державах, — мовив цар.

— Ця думка тобі, царю, надіслана, як святий дар, — сказав митрополит Макарій, старий, розумний книголюб, що за його керівництвом протягом багатьох років у Новгороді переписали дванадцять фоліантів — товстих томів, куди ввійшли твори багатьох візантійських, західних і руських письменників. У ці книги хотів зібрати Макарій усе, що читали й поважали на Русі.

Окольничий Олексій Адашев, думний дяк Висковатий, який вів найважливіше листування з іноземними державами, підтримали царя так само, як і Макарій, і Максим Грек. Адашев і Висковатий тут, у Москві, виправляли та стежили за переписуванням усіх руських літописів. Це були люди найосвіченіші в Московській державі. Вони розуміли — книги зміцнять самодержавну владу царя, об'єднають навколо Москви завойовані нові землі, розбуркають прагнення людей до писемності й знань. І цар наказав розшукувати здібних до цієї справи. Якогось майстра Марушу Нефедієва надіслали до Новгорода, щоб звідти привіз майстрів, що вміють «різати різьбу всіляку». Відомо стало, що й тут, у Москві, дехто самотужки пробує друкувати й показувати цареві перші, ще не вправні спроби.

Пам'ятник І. Федорову. *м. Москва*

— Кажуть, Іван Федоров, колишній диякон Миколо-Гостунської церкви, цим ділом цікавиться й займається, — сказали цареві.

— Покличте його до мене, — наказав цар.

Страшно йти до царя простій людині. Та згадав Іван Федоров, як зустрів його ненароком у Максима Грека й почув тоді слова, що повторив їх цар роздумливо та твердо:

— Книги — це ріки, що напувають Усесвіт.

А чутки, як весняні пташки, уже носяться над Москвою, що хоче цар тут, у Москві, свій «Печатний дім» будувати й шукає людей, що друкуванням цікавляться та мають до цього хист.

Давно не бачив маленький син Івашко свого батька Івана таким бадьорим, таким задоволеним, таким діяльним. Як прийшов він тоді з Кремля від царя, так і почалось інше життя. З ранку до пізньої ночі зайнятий він. Доручив йому сам цар — тільки подумати: сам цар! — збудувати «Печатний дім», де друкуватимуть безліч книг.

Кипить робота. Теслярі, каменярі виводять стіни. Усім керує його батько, він же замовляє все для друкарні, стежить за всім. Є в нього помічник. Веселий і бувалий Петро Мстиславець, прибулець із Білорусі.

При «Печатному домі» будують і «Справну палату». Там виправляють книги, з яких будуть друкувати. Радяться в усьому із зовсім старим Максимом Греком, з митрополитом Макарієм. Скрізь устигає Іван Федоров. Скільки ще роботи! Але якої роботи — цікавої, живої, потрібної.

Цар Іван також приходить на «Печатний двір», показує йому проста людина Іван Федоров перші спроби, показує верстати, шрифти, різне друкарське приладдя. Приязно дивиться цар Іван на першодрукаря.

Велику справу робить перший друкар. Імені його не забудуть нащадки.

Свято книги

Це сталося навесні 1564 року. Цей день можна прирівняти до великої перемоги, до найсвітлішого свята всього народу. Іван Федоров подав цареві першу книгу, надруковану в «Печатному домі» «повеліннням і коштом» самого царя. Ця книга звалася «Апостол».

Як у казці-легенді, переказував народ — простий «ярижка» здобув книгу цареві.

Стопи книг, однаково великих, однаково гарно оправлених у темну шкіру з тисненням, були перед царем. Скільки людей читатимуть їх! Не тільки в церквах лежатимуть вони, як колишні рукописні, важкі, дорогі, недоступні для більшості людей, а зможуть їх купити, читати й не такі вже багатії.

«Апостол» І. Федорова.
1563–1564 рр.

Цар із задоволенням хвалить прекрасний чіткий шрифт, чорний і червоний, чудесні малюнки, заставки.

Малюнки були різноманітні. Їх надруковано дуже багато, кожен розділ починався розкішною заставкою, у якій переплітались квіти, трави, плоди. Візерункові

великі літери починали текст. Жодна переписана книга на Русі ще не була так багато ілюстрована. Це видання аж ніяк не поступалося виданню італійських й інших західноєвропейських майстрів... Добре ознайомившись з їхніми роботами, Іван Федоров із великим художнім смаком зробив по-своєму так, як змогли зробити тільки на його батьківщині, і орнамент, і літери.

Цікава була післямова першої книги. Урочисто розповідалось у ній, що цар Іван продовжує справу імператорів грецьких, і за прикладом Греції, Італії та інших країн уводиться на Русі книгодрукування. Розповідалось у ній, як, не шкодуючи, давали кошти на цю справу «делателям» — Івану Федорову та Петрові Тимофійовичу Мстиславцю.

З любов'ю дивиться великий дужий Іван Федоров на справу своїх рук і, як любе дитя, тримає книгу на міцних широких долонях.

«Ех, шкода, не дожив ані Максим Грек, ані Макарій до цього свята, — думає з жалем першодрукар. — Оце б раділи!»

— Знаєш, друже, — каже він Петрові, — а треба нам ще й менші книги друкувати, щоб і проста людина могла їх купити й синів своїх навчати. Оце подякують нам люди!

— Авжеж, — згоджується Петро.

І вони заходжуються біля нових книг.

Єретики

Іван Федоров і його помічник Петро Мстиславець із таким же запалом і натхненням друкували інші книги, а над ними вже збиралася гроза.

Наче хмари, що раптово затьмарюють погожий день, починають рости, громадитися, спускатися низько над землею й давити повітря, так росло й дужчало невдоволення бояр і вищих церковників, які були з ними заодно. Ширилися плітки, злостиві чутки навколо друкарні...

— І де це видано, щоб книги не рукою богобоязливою переписувалися, а на верстаті бісівському робилися?

— І не поставили когось із старих бояр, а смерда невідомого, дияконця якогось.

— Від диявола це, від диявола, — шепотіли бояри, показуючи на «Печатний двір», на високу постать царського друкаря Івана Федорова. І дратував їх його спокійний вигляд, його впевнені рухи, безбоязний і одвертий погляд розумних очей — погляд людини, що знає свою справу й вірить у добро.

Не зраділи бояри й великому святу — виходу першої книги. Та до чого вони могли прискіпатися, коли самі мало що розуміли!

— У таких книгах диявольська єресь, немає на них Божого благословення. А малюнки! Недарма він з іноземцями-єретиками знається, — бубоніли вони й підбурювали темний, неписьменний народ, під'юджували переписувачів книг.

— Тепер вам кінець. Не потрібна тепер ваша праця.

— Єретики!

От яке страшне слово сичали бояри, от яке страшне слово вже часто чули за своєю спиною друкарі.

І попи не відставали від бояр. Не було в живих освіченого Макарія, помер натхненний учений Максим Грек. На чолі церкви стояли люди, яким не потрібна була ця культурна велика справа. Вони хотіли, щоб книги були лише в їхніх руках.

А цар Іван? Чому він не захищає свою улюблену справу, своїх першодрукарів?

Та тепер уже справді страшно звертатися до нього.

Важкі, скрутні часи свого царювання переживає він. Його зрадили найближчі друзі. Не підтримали в Лівонській війні не тільки старі бояри, а навіть Адашев, князь Курбський. Князь Курбський утік до Литви й звідти надсилав цареві сповнені трутизни та докорів листи, а розлютований цар відповідав йому не менш ущипливо та нестримно.

Цар оточив себе новими людьми з дрібних бояр, створив загін опричників і майже весь час проводив в Олександрівській слободі.

Скрізь йому тепер увижалися зради, і почалися страшні страти, катування винних і невинних людей, заслання. Цар став мов несамовитий, дня не минало без страт, а потім він сам починав каятись і, одягнувши чернецький одяг, дзвонив на дзвіниці та молився за вбиті ним сотні людей, записував їхні імена у свою книжечку, що збереглася й досі, і з якої ми довідалися про імена сотень закатованих.

Люди жахалися його, боялися потрапляти на очі.

Чи до друкарні йому було!

А може, хтось у недобрий час і про друкарів шепне йому лихе слово «єретики»?

Та ні. Лють царя не зачіпає їх. Йому зараз не до них.

З болем дивиться Іван Федоров на свою працю. Через книги він хотів поширювати освіту, науку серед людей, а його звинувачують у єресі. Не можуть зрозуміти тупі, пихаті люди, на що здатний людський розум і людські вправні руки! Здається їм це «чудом», «бісовим ділом».

— Що робити? — питає Петро Мстиславець. — На майданах і вулицях уже й пройти не можна. Кажуть уже вголос, що ми з бісівського гнізда. Цареві не до нас. Перед ним бояри один одного оплутують, скрізь змови, страти. Треба нам звідси їхати.

Опускає Іван Федоров голову з довгим хвилястим русявим волоссям на свої міцні руки. Як блискуче почалася робота, яким вогнем запалило його душу! І невже це все покинути?

— Ще й нас самих, як єретиків, схоплять і стратять, — роз'ятрює серце Петро Мстиславець.

— Я боюся, тату, — шепоче маленький синок Івашко, притуляючись до батька.

Іван Федоров оглядає замисленими, повними турботи очима друкарню, і каже:

— Так, треба з Москви їхати.

Сумно складає Петро Мстиславець дошки гравюр, велику рамку фронтиспіса «Апостола», форми для виливання літер, матриці[1]. Це можна взяти із собою. І з невимовною печаллю дивляться обидва на друкарський верстат. Він залишиться тут. Хай бережуть його учні, які навчилися в першодрукарів.

Ніколи в житті не забудуть Іван Федоров і маленький його Івашко тієї гіркої ночі, коли збиралися залишати Москву.

З клунками за плечима, з довгими палицями в руках, тримаючи за руку Івашка, що в темряві спотикався й падав, пробиралися перші друкарі вузенькими покрученими вуличками Москви. На їхньому возі лежало небагате майно та дорогоцінний скарб — матриці, шрифти, книги.

На Красній площі зупинилися, оглянулися, уклонилися низько на всі боки:

— Прощавай, Москва! Прощавай, Кремль! Дай Боже повернутися на рідну землю.

1. Прочитайте опис.

Худий, схожий на святих, мальованих на монастирських іконах... очі горіли таким вогнем, ніби жаринки там були, у цих чорних очах...

Це портрет

А Івана Федорова
Б Івана Грозного
В Максима Грека
Г митрополита Макарія

2. *Вертким куцохвостим птахом* у повісті названо

А саксонця Шліття
Б радника Адашева
В Ганса Місенгейма
Г короля Християна III

[1] *Ма́триця* — штамп для отримання відбитків.

3. Першодрукарем Європи вважається

А Іван Федоров
Б Петро Мстиславець
В Йоганн Гутенберг
Г Іван Грозний

4. Як тема повісті «Друкар книжок небачених» пов'язана з дитинством і родиною О. Іваненко?
5. Чому німці не пустили своїх майстрів до Московії?
6. З якою метою до Москви прибув данський посол Ганс Місенгейм?
7. Чому цар Іван Грозний відмовив данському королю?
8. Як називається перша друкована книга в Москві? Знайдіть і прочитайте опис цієї книги.
9. Хто такі *єретики*? Хто назвав Івана Федорова та його помічників єретиками? Чому вони так уважали?
10. Через що в Івана Грозного послабився інтерес до книгодрукування?

11. Випишіть портрети головних героїв повісті в робочий зошит.
12. Як ви розумієте вислів *Книги — це ріки, що напувають Усесвіт*?

1. Прочитати повість О. Іваненко «Друкар книжок небачених» до кінця.
2. Вивчити напам'ять абзац, що починається словами: «*Слова, що почув диякон, пройняли до серця...*» (четвертий абзац повісті).
3. Знайти інформацію в мережі Інтернет про політичну ситуацію в Москві середини XVI ст., підготувати за нею коротке повідомлення *(за бажанням)*.

Борець і сіяч

— Звідкіля ж ви будете, люди добрі? — спитав їх чорновусий, чорнобородий, ще не старий пан із чорними живими очима. Він стояв перед ними, високий, дебелий, узявшись руками в боки. Дивився з цікавістю, але привітно.

Утікачі низько вклонилися. Перед ними був один із найбагатших литовських панів, українець родом, вельможний гетьман Ходкевич.

Іван Федоров випростався та спокійно, серйозно розповів, хто вони, як за наказом царя Івана збудували друкарню, як надрукували першу книгу і як мусили втекти від темного народу, підбуреного боярами й попами.

— Начальники та священноначальники звинуватили нас у єресі та чорнокнижництві, — казав Іван Федоров. — Ми подалися до Литви, щоб урятувати своє життя й продовжувати труд. Важко було нам кидати рідну землю, але бачимо ми, що й тут багато народу нашої віри та мову нашу так само розуміють.

— Отож-бо воно і є, — мовив гетьман. — І гаразд ви, люди добрі, зробили, що сюди напрямок узяли. Може, тут, як ніде, і потрібен буде ваш труд для нашого народу, що однієї з вами віри, і мусить віру й мову свою боронити. Друкував книги колись у Празі, а потім і тут доктор Франциск Скорина, та давно він уже помер, і ніхто не продовжує його справи. Книги будуть також нашою зброєю. Кличу я вас до себе, у свій маєток, у Заблудовому. Матимете ви там і дах над головою, і хліба кусень, і все, що для вашої роботи потрібно.

Розмова велася в столиці Литви — Вільні, старовинному прекрасному місті. Саме в ці дні відбувався там литовський сейм, і Ходкевич був на ньому. Довідавшись, що він «руський», як тоді звали не лише росіян, а українців і білорусів, друкарі вирішили звернутися до нього за порадою — куди податися, і он яка щаслива була їхня зустріч! Незабаром вони опинилися в багатому родовому маєтку Заблудовому.

Може, то настали найщасливіші часи в житті друкаря Івана Федорова та його сина Івашка, що вже підріс і потрошку привчався до діла.

Справді, не пошкодував пан Григорій Ходкевич нічого ані для друкарів, ані для друкарні. Вони мали і теплу хату, і добрий кусень хліба, і до хліба всього. А головне — нового змісту набирала тут робота друкарів.

Це ж бо було в ті часи, коли польські пани хотіли загарбати собі всі українські землі, завести скрізь католицьку віру. Отже, православні книги — це була велика зброя проти ополячення.

І це добре зрозумів Іван Федоров своїм глибоким розумом і відчув себе справжнім борцем за свій народ. Це ще більше окрилювало його в роботі. Треба було знову робити друкарський верстат та інше друкарське приладдя, бо скільки ж там вони могли захопити із собою. Треба було шукати та вчити нових помічників. Один із них підростав дома — Івашко. Найбільше його цікавили великі розкішні оправи книг. Не така-то була проста справа! Оправу робили з дерев'яних дощок, обтягали шкірою, робили прикраси, витискували герби, робили металеві застібки, щоб краще зберегти книгу.

— Диви, Івашку, — казав батько, — що пишуть у книгах: «...а котрий поп або дьякон чтьот», а не застібує усіх застібок, «буді проклятий». Та треба, щоб застібки прикрашали, а не псували обличчя книги.

Батько уважно оглядав, як син робить застібки. Він навчав його бути справжнім митцем, майстром з великим смаком, щоб добре виконувати таку роботу.

Серед хлопчаків, товаришів сина, був один, на ймення Гриць, жвавий, меткий хлопчисько. Він не вилазив із заблудовської друкарні, скрізь сунув свого носа. Потроху і його втягли в роботу, й Іван Федоров покладав на нього великі надії.

Учительне євангеліє.
1568–1569 рр.

Через вісім місяців, у березні 1569 року, вийшла друком перша руська книга в Литві — Учительне євангеліє. І знову, як і в Москві, після випуску першої книги, доля ніби почала глузувати з першодрукаря. Покинув Івана Федорова помічник і друг Петро Мстиславець. Його переманили до себе багаті віденські купці Мамоничі. Та в Івана Федорова були вже учні й інші помічники, і він виконував те, про що сповіщав у першій заблудовській книзі від імені видавця «гетьмана найвищого великого князівства Литовського, його милості пана Григорія Олександровича Ходкевича», який обіцяв: «А я про інші книги помишляти буду й коштів моїх на те не пошкодую й скоро їх друкувати дам». Така обіцянка надавала нових сил Іванові Федоровичу Москвитіну, як його тепер звали.

Через рік вийшла із заблудовської друкарні й друга книга. Але за цей рік трапилася велика подія в житті Литви, Польщі й України. У 1569 році відбулася Люблінська унія. У місті Любліні, на сеймі, підписали союз — унію між Литвою та Польщею. Сейм постановив, що Україна, яка була під Литвою, тепер відходить до Польщі. Отож до Польщі відійшли Волинь, Поділля, Київщина. Поки не підписали цієї унії, Григорій Ходкевич боровся проти неї. Він знав, що панська Польща всіма силами запроваджуватиме свої закони та звичаї на українських землях. Та це загрожувало найбільше простому людові, а не великим панам, таким як Ходкевич. Він почав вагатися, не об'єднав незадоволених, не повстав проти Польщі. Унію підписали й ніби обрубали крила Ходкевичу.

Ходкевича не впізнавали його близькі. Він повернувся з Любліна прибитим, немічним, хворим дідом. Іван Федоров чекав нових розпоряджень. Книги — це ж була зброя його народу проти іноземних загарбників, він теж був борцем! Але гетьман Ходкевич його не кликав. Він узагалі майже нікого не хотів бачити. Іван Федоров сам пішов до нього. Хлопці нетерпляче чекали його. Уже й ніч настала, а він усе не повертався з панського замку. Полягали спати. Не чули, як прийшов батько. І раптом дивні звуки збудили Івашка. Він підвівся на ліжку, почав прислухатися й приглядатися в той куток, де спав батько. І побачив, що голова батька — велика, з хвилястим волоссям — труситься від стриманих ридань. Він плакав! Так, батько, великий, розумний батько, що перший надрукував книги в Москві, що перший надрукував книги

тут, гірко плакав уночі, ховаючи лице в подушку. Може, образив його чим пан гетьман Ходкевич? Може, прогнав його від себе, як прогнали московські попи та бояри? Знову доведеться їм мандрувати, кидати теплу хату, розкішний парк біля замку, де крадькома любили бігати хлопці. Івашкові зробилося шкода і себе, і тата, але він не посмів розпитувати його та, сам того не помічаючи, у сльозах заснув.

Уранці батько говорив і з ним, і з Грицем, як із дорослими. Ні, не образив його нічим пан Ходкевич, ні, не прогнав його, навпаки, дарує він йому хутір поблизу свого маєтку й землю, дідичем робить.

— Як добре, тату! — аж скрикнув від задоволення Івашко. — Свій хутір! Земля! Ми самі хазяї!

— Добре? — спитав батько серйозно. — Хутір, земля — будемо орати, сіяти... А як же те насіння, що розсівав я досі між людьми своїми книжками? А як же ремесло моє художнє? На рало змінити?

Не хоче пан гетьман більше друкарню тримати, книги друкувати... Постарів, знесилився, зневірився — навіщо йому ця морока? Доживатиме свій вік спокійно.

Хлопці замовкли, принишкли. Мовчазний ходив батько. Цей радісний вигук Івашка, коли почув той про хутір, ця втіха дитяча краяли йому серце. Та й у самого вже срібло пробивається на скронях. Треба подбати про затишний, спокійний куток на старість.

А перед очима раптом з'являється худа, висока постать старого Максима Грека, виснажене жовте лице й п'яні очі.

— Рабе лукавий і ледачий, — немов чує він голос старого Грека, який розказував йому давню притчу, — навіщо талант, що дав я тобі, закопав ти в землю?..

Невже кине він оці матриці, шрифти, цей верстат, книги, книги... й оратиме, засіватиме землю та дбатиме лише про свій кусень хліба? Він дивився на роботу своїх рук, потім поглядав на Івашка, і гіркі сльози текли по його обличчю.

Він ще жив у Заблудовому, коли помер старий Ходкевич. І тоді він сказав рішуче своєму синові й синам Ходкевича:

— Не личить мені в оранні та сіянні насіння своє життя коротати. Замість рала в мене ремесло художнє, замість насіння житнього — духовне насіння повинен я по світу розсівати... і всім роздавати духовну їжу.

Зворушливо прощалися заблудовські жителі, сини Ходкевича, їхні помічники, уся челядь із натхненним друкарем. Дивувало всіх, що не спокушає його мирне, забезпечене життя, що міняє він це життя на невідоме, повне тривог і пригод. Дозволили йому взяти все з друкарні, вирядили його добре в дорогу.

Зарипіла гарба з верстатом та іншим приладдям. Уклонилися друкар Москвитін і два його юні помічники та й почвалали потихеньку в далеку путь — за п'ятсот верст, в українське місто Львів.

Ліси, болота, обшарпані села, деякі зовсім вимерлі від якоїсь страшної пошесті, залякані, пригнічені люди — отакий був їхній невеселий шлях. За Любліном пішли пагорби, горби, густі ліси, стрімкі річки — це вже була Галичина — «Червона Русь». Частіше на шляху траплялися багаті замки польських магнатів.

Хлопці як хлопці, розважаються всім, що побачать, радіють із того, що у велике місто йдуть. А на батька глянуть — уперто зсунуті брови на переніссі, очі замислено-натхненно дивляться вперед.

Борець і сіяч.

У старовинному місті Львові

На пагорбах, оточених високою міцною стіною від нападу ворогів, височів Львів — місто, що його збудував для сина Лева в XIII ст. Данило Галицький.

Перехрестилися подорожні, в'їхали в міські ворота. Відразу в хлопців аж очі розбіглися. Скільки людей, який гомін навколо! І люди в різних чудових убраннях, не подібних до їхнього московського одягу.

— Ой, сорочки які вишиті! — шепочуть хлопці, дивлячись на барвисте українське вбрання дівчат.

Українські, польські, єврейські, грецькі, вірменські, німецькі слова, слова багатьох інших мов лунають на вулицях. А вулиці рівні, зелені, а будинки кам'яні, чисті.

— Куди це ми потрапили? — питає Івашко.

Іван Федоров знав від Ходкевичів, що Львів — велике й багате місто, де ведуть торгівлю купці з різних країн, де багато монастирів і церков, де живе безліч ремісників. Знав він, що місто має пільги та привілеї від польських королів, і за це вони мають від міста немало грошей. Городяни міста Львова самі обирали собі міського голову — бургомістра.

З цікавістю глянули на великий кам'яний будинок з баштою — ратушу, там засідали бургомістр і радники. Хлопці дивувалися левам перед будинком.

Нічого, що такий довгий шлях. У такому місті, напевно, потрібна робота друкаря. Хлопці вже ладні забути всі прикрощі шляху, тільки б швидше побігти на величезний львівський ринок, де, мабуть, є все, чого тільки могло заманутися людині: і східні товари — барвисті тканини, килими, і вина, і хутра з півночі, і різна зброя, і овочі, і ласощі — усе, усе!

На вулицях Львова, на його майданах, а особливо на ринку, завжди було повно люду, а в той день було ще й свято.

— Може, це тільки у свято так? — спитав Івашко, але не встиг почути відповідь і замовк.

Саме повз них проходила зараз незвичайна процесія.

— Дивись! Хлібина! — захоплено вигукнув Гриць. Перед великою лавою людей несли корогву, а поряд з нею, на довгій палиці, величезну дерев'яну пофарбовану хлібину.

— Це іде цех пекарів, — пояснив якийсь доброзичливий стариганчик у довгих панчохах і купецькій широкій, але куцій чи то кофті, чи то жупанчику з коміром, оздобленим хутром.

За пекарями йшли кравці зі своєю корогвою та з величезними ножицями, якими можна краяти одяг велетню. Далі — шевці з черевиком, мабуть, з ноги того ж велетня. За ними — гончарі, ковалі, теслярі, цирульники.

Ремісники об'єднувалися тут по цехах.

На свята цехи проходили містом, кожен під своїм прапором і знаком свого ремесла.

— Тату, а друкарі тут є? — спитав Івашко.

Той же стариганчик, очевидно, якийсь дрібний купець, похитав головою. Та батько всміхнувся своєю доброю усмішкою:

— Будуть і друкарі. А ми з тобою хто?

Цікавий стариганчик устряв у розмову. За декілька хвилин подорожні зі своїм возом уже повертали на Підзамче. Квартал, де жили купці та ремісники.

У Львові оселився перший друкар.

У лютому місяці 1574 року, через десять років після надрукування першої книги в Москві, вийшла у Львові перша друкована книга в Україні.

Художньо й тонко вона була зроблена. Майстер перевершив своє перше видання, хоча «Апостол» львівський був подібний до московського. Та нічого дивного в цьому не було. Друкував львівського «Апостола» той самий першодрукар Іван Федоров. Але було в книзі дещо відмінне. Нові малюнки, інша післямова. Новий малюнок із самого апостола Луки. Цікавою й новою була в книзі сторінка, де з лівого боку красувався герб старовинного міста Львова з левом посередині, а з правого — герб самого друкаря: кутник — необхідний прилад для друку й вигин річки, адже «книги — це ріки, що напувають Усесвіт». Це був знак, що відображав його працю на все життя. Під малюнком — підпис: «Іван Федорович, друкар Москвитін».

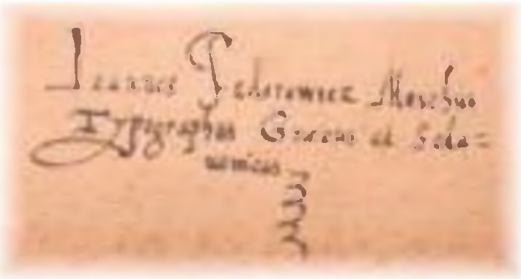

Автограф І. Федорова. *1583 р.*

А про самого друкаря, про його поневіряння, про його незламну віру у своє покликання читачі дізнавалися з післямови...

Післямова — це була звичайна річ у старовинних книгах. У післямові розповідалося, де, коли та як виготовлена книга. У московській першій книзі прославлявся цар Іван IV, в Учительному євангелії, надрукованому в Заблудовому, — гетьман Григорій Ходкевич.

Післямова львівської книги нікого не вславляла, вона тільки мала розповісти всьому світу про важкий труд і перешкоди на шляху друкаря.

Пристрасно й палко написав Іван Федоров цю післямову. «Сія повість, відкіля почалася та як зробилася друкарня ця».

Він писав, що друкарня почалася в Москві з наказу царя й великого князя Івана Васильовича, писав про все, що ми тут розповіли.

Він написав про те, як, прийшовши до Львова, ходив до багатих купців, ставав перед ними на коліна, проливав сльози, прохаючи допомогти заснувати друкарню. Він певен був, що у Львові, старовинному українському місті, відгукнуться на його заклик, дадуть йому можливість поширювати «слова істини» у друкованих книжках. З папертей церков закликав збирати кошти. Він був певен, що найперше ті, які стоять на чолі духівництва, схопляться за цю справу. Але «великі світу цього» залишилися байдужими до його заклику. Він був певен, що й купці охоче нададуть допомогу, бо матимуть з цього велику вигоду для себе. Але купці вважали його за непрактичного дивака — та й годі. Коли б він узявся друкувати для католиків — о, то була б інша справа! Тоді знайшов би він державну допомогу й жив би без журби та клопоту. Але зрадити свій народ він не міг. Він хоча й опинився за кордонами московської землі, проте вважав, що й тут служить рідному народові й цей народ братній також рідний, бо тут люди були однієї з ним віри, і на народ свій він не мав образи, бо гнали його бояри та священноначальники.

Так, і тут великі пани, пони не хотіли зрозуміти, яку зброю пропонує їм скромний друкар у боротьбі за незалежність батьківщини. Їх цікавили тільки свої маєтки та власний добробут, і коли їм було вигідно, то вони спокійнісінько зраджували і віру, і мову та переходили в католицтво.

Бідні люди, міщани міста Львова, православне «братство» відгукнулися на палкий заклик Івана Федорова. По копійці збирали вони кошти, щоб міг він відкрити свою друкарню й випускати книги. І про це написав Іван Федоров у своїй післямові.

Він згадував добрим словом Ходкевича та його синів і закінчував скромним проханням до читачів: «А нам, недостойним, хай просять прощення за те, що дерзнули почати. А якщо в чому погрішність буде, Бога ради виправляйте, благословіть, а не кляніть, бо писав не Дух Святий і не ангел, а така ж грішна та тлінна рука, як і в усіх інших неумудрених...»

Книга вийшла. Прекрасна книга, уперше надрукована в Україні...

Найперший «Буквар»

Його вже пізнали й шанували люди. Пізнали його пристрасну вдачу та добру душу. Просили його позичити гроші — він позичав, не вистачало в нього на його корисну справу — і він не боявся позичати, аби тільки не зупиняти роботи!

А він не зупинявся, нові й нові задуми народжувалися в голові й серці.

— Івашку, — казав він синові, — от вивчив я тебе читати, тому що зі мною ти змалку біля книг ще рукописних був, а тепер ці великі друковані книги тобі зрозумілі. Та чи ж можливо в маленькому дитячому віці таку книгу подолати! Треба для дітей виготовити книги, щоб змалку вчилися читати та щоб легко їм було не тільки вчитись, а й у малих слабких рученятах тримати. — І додав сміючись: — От одружишся ти, будуть у тебе діти, мої онуки, і згадаєш, що дід для них перший «Буквар» надрукував.

Львівське братство зраділо, коли почуло про новий задум цієї надзвичайної і такої простої, своєї людини. Бо хоч прийшов він із Москви, але всією діяльністю показав, що там рідні люди та єдиний у них шлях.

Іван Федорович Москвитін, так усі звали його у Львові, сам сів за редагування граматики. І от як написав він про це в післямові до «Букваря»: «Скоротивши до найменшого, склав я для швидкого навчання дітей... і, якщо труди мої виявляться достойними вашої милості, прийміть їх з любов'ю. А я охоче готовий працювати й над іншими угодними вам книгами».

Найперший на всій Русі в Україні «Буквар» для дітей надрукував Іван Федоров у Львові в 1574 році.

Хотів він й інші книги друкувати, та коштів більше не було, борги росли. Іван Федоров пробує всілякими способами вибитися зі скрутного становища, але дедалі більше заплутується в боргах, у сітях, що розставляють хитрі лихварі.

Та доля — як та ріка, що коливає хвилі свої то вище, то нижче.

Саме тоді, коли вже й не знав, що робити, одержує Іван Федоров запрошення від князя Костянтина Острозького приїхати в його маєток Острог для заснування друкарні.

Хвиля знову підноситься вгору. Знову ясніє чоло невтомного друкаря, і зі своїм помічником Грицем їде він до князя. Син Івашко вже дорослий, уже одружився й залишився працювати у Львові. А за той час, що жив Іван Федоров у Львові, протягом двох років Гриць учився малярству, різьбярству на сталі в майстра художника Пилиповича, друга Івана Федорова, та столярному ремеслу, і платив за навчання Гриця сам Іван Федоров.

Острозька академія

Двадцять п'ять міст, десять містечок, майже сімсот сіл мав у своїх володіннях князь Костянтин Костянтинович Острозький, воєвода Київський, й одержував прибутку щось із мільйон червоних злотих на рік. Рід князів Острозьких був відомий із давніх-давен. Прапрадідом князя Костянтина був знаменитий Федько Острозький, який боровся за незалежність Русі проти Польщі та Литви, брав участь у Грюнвальдській битві, коли слов'янські народи об'єдналися проти німецької навали й надовго відбили німцям охоту зазіхати на наші землі.

Ніякими особистими надзвичайними властивостями не відзначався його праправнук, хіба лише тим, що володів незчисленними багатствами й через це мав владу, силу та право. Він не перейшов у католицтво, обставини зробили його родовий замок в Острозі центром культурної діяльності в Україні, а він сам стояв на чолі знаменитої Острозької академії.

Князь Острозький запросив до себе досвідченого друкаря Івана Федоровича Москвитіна.

Радісно було побачити друкареві, що в Острозі зібралися найученіші люди України — Лукаріс, Смотрицькі — Герасим, батько, і син його Максим, Дем'ян Наливайко — брат славетного Северина Наливайка.

Острозька академія.
Сучасне фото

Князь улаштував в Острозі школу, з якої хотів зробити вищу на зразок Польської академії. Звали її «трьох'язичним ліцеєм», бо вчили в ній слов'янською, грецькою та латинською мовами. Ця Острозька академія була першою спробою організувати вищу школу в Україні.

Передусім князь бажав надрукувати Біблію церковнослов'янською мовою. Це була величезна та складна справа. Він розіслав по всіх усюдах шукати тексти Біблії. І як казали про це: «...сего ради много стран

далёких вселенських проходя, яко римские пределы, тако и Канадийские острова, паче же много монастырей грецких, сербских и болгарских и даже до архиепископа Константиноградского, нового Рима дойдя».

Найповніший текст дістали з Москви.

Спочатку князь Острозький запропонував Івану Федорову бути «справцею», тобто управителем у Дерманському монастирі, що належав князеві. Майже рік пробув там Іван Федоров, але ця робота була не для його вдачі та нахилів, і він дуже зрадів, коли князь Острозький наказав йому взяти участь у підготовчій роботі над Біблією, зайнятися устаткуванням друкарні, забезпечити папером видання. Іван Федоров знову побував у Львові, завітав до сина, який на той час уже мав свою палітурню. В Івана Федорова було багато зв'язків із діловими людьми, купцями з Польщі, Валахії, Туреччини. Він відвідував по дорозі монастирі, заходив до різних учених людей. Першодрукар добре знав грецьку мову. Це все давало йому змогу знайомитися, розмовляти, збагачуватися досвідом і новими думками. До душі була йому висока мета цієї справи.

З новим запалом узявся він до роботи в Острозі. Дарма, що посивіло волосся в друкаря, що нема тої сили, яка була замолоду. Зате є досвід і глибокі знання.

Друкування Біблії — це була знаменна подія в усьому слов'янському світі, це був величезний труд. Над Біблією працювали найвидатніші уми в Україні. Іван Федоров, перший друкар, також брав участь у звірці списків, у доборі кращих.

Але найбільше часу треба було йому віддавати безпосередньо друкарні. Потрібно було зробити новий верстат, вирізати новий шрифт, різати пунсони[1], відливати літери, готувати матриці.

Біблія ще довгі роки була неперевершеним мистецьким твором завдяки своїм шрифтам, верстці, друкові, великій кількості заставок і різних художніх прикрас. Це все виконав Іван Федоров. І, крім герба князя Острозького, крім віршів на його честь, був надрукований у книзі й скромний герб старого друкаря Івана Москвитіна...

Герб І. Федорова. *1574 р.*

«Чекаю воскресіння з мертвих»

Високий дід із срібним хвилястим волоссям і зі срібною довгою бородою постукав у майстерню львівського палітурника Івана Друкаревича,

[1] *Пунсо́н* — сталевий штамп із рельєфним дзеркальним зображенням літери, цифри, знака.

так прозивали тепер сина Івана Федорова. Вибігли маленькі діти, вибігла моторна весела жінка Тетяна.

— Іванку, Іванку, біжи стрічай! Батько приїхали!

Діти з цікавістю поглядають на підводи: чого це навіз дід? Трохи розчаровані відходять. Чорнявий дядько Гриць, що приїхав із дідом і міцно, як з братом, поцілувався з їхнім татом, зносить з підвод книги... Самі книги. Але тато обережно, з пошаною бере їх тремтячими від хвилювання руками. А мати навіть не насмілюється доторкнутися.

— Це дід ваш надрукував книги, — шепоче вона дітям.

— Це дід ваш склав і надрукував для вас «Буквар», який ви вчитимете, — каже батько.

— Дав князь книги поширити, — пояснює Гриць, — а більше нічого й не дав. Це не те, що пан Ходкевич, — махає презирливо рукою.

Але дід спокійно усміхається.

— Нічого, Грицю, ми й самі тепер зуміємо налагодити нашу друкарню. А князеві Острозькому налагодив справу й більше не потрібний, — додає він, і гіркий сум на якусь мить з'являється в глибоких очах.

Тільки один вечір, може, і посидів дід з онуками, але ніколи вони не забудуть того вечора та надзвичайних дідових оповідань і про Москву, і про свої мандрівки.

А вже другого дня зранку — ніби й не сиве волосся, не сива борода — узявся дід до роботи. Треба викупити свій верстат, власну друкарню, що заставив колись львівським купцям. Треба вже покладатися тільки на свої сили, а не на ласку примхливих панів, що забирали сили й уміння, а потім, самі одержавши за це славу та шану, викидали його геть.

Знову з упертістю й енергією, дивною в його роки, заходився Іван Федоров коло своєї друкарні. Адже його знали й шанували у Львові, його знали й у інших містах України та поза Україною. Правда, не було головного — грошей. А тут ще князь Острозький наклав арешт на друкарське майно Івана Федорова: боявся, мабуть, що буде конкурент його острозькій друкарні.

Та це не зупинило старого. З Грицем почав обладнувати все спочатку. Але новий удар долі підстерігав його. Найвірнішим помічником був у нього Гриць, який ще хлопцем бавився колись із сином Івашком. Той самий Гриць, якого він на свої кошти вчив у теслярів, у художника, учив друкарського мистецтва. На старість це була права рука Івана Федорова.

Але останнім часом ходив чогось Гриць занепокоєний, сердитий. Може, йому набридли нестатки, бідне життя, а місто спокушало на гарні легкі заробітки, розваги та втіхи!

«Та чого мені свій вік коло старого дивака нидіти? — думав Гриць.— Що з того, що я з ним умову маю? Хіба мені очі зав'язані?»

А тут, дізнавшись, що він уже вправний друкар, не раз засилали до нього й підлещувалися, обіцяючи золоті гори, ті самі купці Мамоничі, що колись перетягли до себе й Петра Мстиславця. І от якось, повернувшись додому після невдалих відвідувань купців, Іван Федоров побачив, що Гриця немає в друкарні, не повернувся він і увечері, і на ніч, і на ранок... Зрадливо втік од свого вчителя.

Гірко й боляче стало старому. Він відчував, що сили вже не ті, що з роботою справлятися важко. Але хай не радіють заздалегідь католики-єзуїти, що ненавидять завзятого друкаря Москвитіна. До останньої хвилини не кине він кувати свою зброю! Не загасить вогню, що запалив у нього талант. Він не занепав духом і був нагороджений за це. Якось увечері постукали в його низеньку хатинку.

— Батьку! Прости! Прости мене грішного, ніколи вже не розлучуся з тобою! — Гриць кинувся перед ним навколішки й припав устами до любих рук учителя.

Старий усміхнувся й міцно притис його до себе. З новим піднесенням узялися вони за книги. А тут саме й лихварі дали в позичку грошей.

— Ні, цей Москвитін неабияка людина, йому можна довіряти.

Знову замовляли папір, готували шрифти, обладнували друкарню. Та роки, повні тривог, поневірянь, горіння та невтомної праці, далися взнаки. Він захворів. Мусив лягти в ліжко. І раптом почув, що сил уже немає. Гриць, розгублений, нещасний, стояв коло нього. Лихварі, почувши про хворобу друкаря, як шуліки, налетіли й описали все майно.

Перший друкар помирав у страшних злиднях.

— Не сумуй, Грицю, — казав він помічникові. — Як ті річки, потекли книги мої по всіх усюдах, напувають розум людський. Чув я, у Москві мої учні друкують книги. Знаю я, що й тут не загине справа.

Гриць плакав, і син Іван, і маленькі онуки, що гаряче любили свого дивного, незвичайного діда, — усі плакали. А із сусідніх кімнат уже виносив майно першодрукаря один з лихварів.

5 грудня 1583 року помер першодрукар Іван Федоров. Його поховали у Львові. Син Іван і Гриць поклали плиту на могилі й вирізьбили на ній слова:

Воскресіння із мертвих чекаю.
Друкар книг, перед тим небачених.
Іван Федорович, друкар Москвитін...

А посередині його знак — кутник і вигин ріки: книги — це ріки, що напувають Усесвіт.

1. Іван Федоров відвідував монастирі, спілкувався з різними вченими для підготовки до друку

А «Букваря»
Б «Апостола»
В Біблії
Г Учительного євангелія

2. Іван Федоров працював у різних друкарнях у такій послідовності:

А Вільно — Москва — Львів — Острог — Львів
Б Львів — Москва — Вільно — Острог — Львів
В Москва — Вільно — Львів — Острог — Львів
Г Москва — Вільно — Львів — Львів — Острог

3. Івана Федорова поховано в

А Києві
Б Острозі
В Львові
Г Москві

4. Охарактеризуйте образ Григорія Ходкевича. Чи можна вважати, що він із часом зламався?
5. Як ви розумієте виділене слово в репліці І. Федорова: «А як же те *насіння*, що розсівав я досі між людьми своїми книжками?»
6. Чи складними були перші кроки Івана Федорова у Львові? Які верстви населення допомагали йому розвивати друкарську справу?
7. Які книжки Іван Федоров видав у Львові? Як він їх оформив?
8. Що ви знаєте про князя Костянтина Острозького? Чи порядно він учинив з Іваном Федоровим, коли друкар повернувся до Львова?
9. Як ставився син і його діти до Івана Федорова? Охарактеризуйте образ Гриця.
10. Чому Іван Федоров помер у злиднях?

11. Напишіть лист до Івана Федорова зі словами вдячності за його діяльність *(5–7 речень)*.
12. Поміркуйте над запитанням: «Чи винайшла б людина комп'ютер, якби не було книжок?» Висловіть свої думки під час дискусії в класі.

1. Письмово довести, що твір О. Іваненко «Друкар книжок небачених» за жанром — повість.
2. Прокоментуйте усно епіграф до повісті.
3. Підготувати мультимедійну презентацію на тему «Іван Федоров і його друкарська справа» *(за бажанням)*.

Емма АНДІЄВСЬКА

(народилася 1931 р.)

Особливе місце серед сучасних українських авторів посідає незвичайна письменниця й художниця Емма Іванівна Андієвська. Чому незвичайна? Мабуть, ви вже звернули увагу на репродукції її картин, вони й справді не такі, які ви звикли бачити. Істот з великими очима художниця називає *комахами-бегемотами*. Зверніть увагу, в одній істоті — малюсінька комаха й величезний бегемот! Правда, незвичне поєднання? А хто сказав, що казка має бути звичайною? Незмінні герої картин Е. Андієвської (комахи-бегемоти) живуть у своєму казковому світі, мабуть, у космосі, а може, у вигаданій художницею країні. Так само незвичайні її казки, з якими ви ознайомитеся.

Незвичайним є й життя письменниці. Раннє дитинство Емми пов'язане з м. Донецьком. Потім родина переїхала до Вишгорода, що під Києвом. Тут, як згадує письменниця, вона «вперше побачила жінок у білих вишиваних сорочках, які ступали босоніж по чорній весняній запашній ріллі, а якою колоритною, багатою мовою вони спілкувалися... Мене змалечку готували на росіянку. До шести років я взагалі не володіла українською мовою, для мене навіть добирали няньок із справжнім російським акцентом, аби виховати панську дитину. Не виховали. Чому? Дуже просто. Кожна нормальна дитина гостро реагує на несправедливість...»

З 1943 р. мешкає в Західній Європі. Емма Андієвська закінчила в Німеччині університет, згодом переселилася до Парижа, а потім — до США. Наприкінці 60-х років XX ст. повертається до Німеччини, де мешкає й нині.

Письменниця працює в різних літературних жанрах: пише великі прозові твори, вірші, а останнім часом і казки, перекладає твори античної літератури.

Пропонуємо вам прочитати незвичайну казку з незвичайною назвою незвичайної письменниці.

КАЗКА ПРО ЯЯН

Колись пастушок, переплигуючи зі скелі на скелю за козою, що відбилася від решти, посковзнувся й упав у глибочезне провалля. Коли він розплющив очі, то побачив, що лежить на площі великого міста, яке складається з вузьких довгих веж, що їх кожен будує на свій лад, бо ці вежі весь час завалюються.

Пастушок підійшов до найближчого чоловіка, який порався з кельмою[1] серед купи каміння, і запитав, що це за місто, хто його мешканці й чи не можна було б щось попоїсти, бо він дуже зголоднів, наче кілька днів пролежав без їжі. Однак на запитання пастушка ніхто навіть не глипнув у його бік, дарма що козопас обійшов мало не все місто. Урешті вже зовсім зневірившись, що хтось дасть йому тут бодай окрайчик хліба, пастушок набрів на кволого дідуся, що порався біля найнижчої, напівзруйнованої вежі, і повторив своє запитання.

— Тут живуть самі яяни, — відповів нарешті старий. — Кожен яянин знає тільки своє «я» і тому запитань іншої людини просто не чує. Я ж почув тільки тому, що мене здолали немощі, і внутрішні підпори, які досі тримали мене, як вони тримають усіх яян цього міста, передчасно струхли й завалилися, як і моя вежа, направити яку мені бракує сил.

— Я вам охоче допоможу, — радісно вигукнув пастушок, — аби тільки трохи щось попоїсти.

— Яянинові годі допомогти, — скрушно мовив дідок. — Ніхто не може догодити яянинові, бо тільки він сам усе знає й уміє, і то найкраще.

— Але ж людина мусить їсти, аби втриматися при житті!

— Усі тут харчуються власним «я». Коли воно вичерпується, яянин умирає, проте «я» кожного з яян таке невичерпне, що всі тутешні мешканці майже вічні. Мене здолали немощі тільки тому, що я чужинець і справжнім яянином так ніколи й не став, хоч і прожив тут майже весь свій вік. Я ледве пам'ятаю, що на початку свого життя під час сварки на кораблі, де я виконував обов'язки юнги, я випав за борт і опинився в цьому місті.

— Але я зовсім не хочу ставати яянином!

— За рогом моєї вежі лежать кельми для новоприбулих, бери собі якусь і починай будувати свою вежу.

— Невже з цього міста немає виходу?

---

[1] *Ке́льма* — ручний будівельний інструмент — металева трикутна лопаточка на короткому держаку.

— Ще на початку, коли я щойно сюди потрапив, я здибав одного юродивого, який сидів біля каміння цієї вежі, котру я оце марно будую. Він повідав мені, що місто має сім брам і з кожної можна вийти, хоча досі жоден мешканець цього міста не міг відчинити брами з тієї простої причини, що ніхто з тутешніх насельників не спроможний вимовити коротесенького слова, що відчиняє ці брами.

— Яке ж це слово?

— Це слово знають усі яяни: звичайнісіньке «ти». Але коли хтось із яян — а це стається так рідко, що про це ходять лише легенди, — отож коли хтось з яян пробує вимовити «ти», в устах яянина це чомусь завжди обертається на «я», і тому брами не відчиняються.

— Я спробую, — мовив пастушок. — Ходімо разом, бо я тобі дуже вдячний на пораду, у мене померли батьки, і я хотів би подбати про тебе.

— Я вже застарий, і ноги вже не тримають мене.

— Я візьму тебе на плечі, і ми разом подамося далі.

— Я не пристосований до іншого світу, і час, відпущений мені вищими силами, добігає кінця.

— Я хочу, аби ти бодай перед смертю дихнув свіжим повітрям, — мовив пастушок, обережно садовлячи собі старого на плечі й простуючи до найближчої брами. Перед брамою він низько вклонився й промовив: — Вельмишановна брамо, чи була б ти така ласкава й випустила нас на волю, бо тільки ти можеш нас випустити.

І брама вперше за все своє існування навстіж відчинилася, адже ніхто до неї так не промовляв, хоча цього вона чекала відтоді, як її вставили в мури цього міста, і пастушок побачив себе серед знайомих скель.

— Тепер ти бачиш, який гарний цей світ! — вигукнув козопас і торкнувся старого, аби обережно зсадити його з плечей на землю. Та замість дідуся він намацав тільки мішок, по гузирі наповнений самоцвітами.

Теорія літератури

Притча

Читаючи «Казку про яян» Е. Андієвської, ви, мабуть, помітили, що вона незвичайна. У цій казці є яскраво виражена мораль, повчання, саме ця ознака наближає її до притчі — літературного жанру, з яким ви вже ознайомлювалися в початкових класах.

Притча — це повчальне алегоричне оповідання з чітко висловленою мораллю. Чимало притч можна знайти в Біблії та в давньоруських збірниках. Пізніше їх використовували у своїй творчості письменники й художники. За змістом, як ви вже переконалися, притча близька до байки, а іноді й до казки, але, на відміну від байки, у притчі немає але-

горичних персонажів із рослинного й тваринного світу. Різниця ж між притчею та казкою полягає в тому, що в притчі яскраво виражена мораль, що, до речі, властиво й байці. Притча переважно повідомляє про подію, з якої читач робить повчальний висновок.

Притча — один з улюблених жанрів І. Франка («Притча про радість і смуток», «Притча про вдячність» та ін.).

У назві історії про яян Е. Андієвська визначає жанр твору — казка («Казка про яян»). Однак у ній яскраво виражені ознаки не лише казки, а й притчі, тому її жанр можна визначити як казка-притча.

1. Повчальне алегоричне оповідання з чітко висловленою мораллю називають

А казкою
Б легендою
В переказом
Г притчею

2. Сутність яян найточніше можна означити словом

А сміливість
Б хитрість
В егоїзм
Г злість

3. Кволий дідусь, до того як опинився в місті яян, виконував обов'язки

А будівельника
Б пастушка
В козопаса
Г юнги

4. Що стало поштовхом для Е. Андієвської полюбити українську мову й культуру в дитинстві?
5. Що незвичайного ви помітили в «Казці про яян»?
6. Чому пастушок не захотів стати яянином?
7. Охарактеризуйте риси вдачі пастушка. Як би ви вчинили на його місці?
8. Якби ви були на місці пастушка, то що б зробили із самоцвітами?
9. Чому, на вашу думку, письменниця перетворила кволого дідуся саме на самоцвіти?
10. Який повчальний висновок ви зробили, прочитавши «Казку про яян»?

11. Прочитавши статтю про Е. Андієвську й розглянувши її малярську роботу «Південь, 2000 рік», розкажіть, як ви її зрозуміли (обра́зи, настрій, кольори, символи, назва картини, загальне враження).

Е. Андієвська.
Південь, 2000 рік.
2000 р.

12. Поділіть «Казку про яян» на частини, доберіть до кожної з них заголовок і запишіть у робочий зошит.

1. Прочитати «Казку про говорющу рибу» Е. Андієвської. Виписати в робочий зошит незрозумілі слова.
2. Проілюструвати один з епізодів «Казки про говорющу рибу» *(за бажанням)*.

ГОВОРЮЩА РИБА

У великих водах, що існують від віків, серед табунів мовчазної риби у шанованих риб'ячою громадою батьків народилася балакуща риба. Спочатку, коли риба була маленькою, засмучені батьки сподівалися, що з віком, як їхня дитина вбиватиметься в луску, це мине, як минають дитячі хвороби, але час ішов, риба ставала великою та пругкою, на ній полискувала вже луска, як викута з найліпшої дамаської криці, а балакущість риби не тільки не зникала, а, навпаки, набрала такої вправності, що батькам уже незручно стало признаватися, що вони належать до однієї родини.

Балакуща риба, яка, крім балакущості й доброго серця, була ще дуже молодою, не розуміла, чому сумують батьки, коли так приємно говорити, адже яка розкіш вимовити слово, а тоді дивитися, як воно кольоровими бульбашками рухається крізь воду. Одного разу навіть підсліпуватий хижак, що доживав віку на дні, на свій сором, не розгледівши, що то не черв'як, спокусився цими бульбашками й проковтнув кілька. Але бачачи, як батька й матір убиває неслава, що випала на їхню долю, якось, коли сонце пронизало води до дна, засвітивши коралові кущі, де так добре було гратись у схованки й гукати на весь голос у коралові діри, жахаючи бать-

Е. Андієвська. Ілюстрація до казки «Говорюща риба». *1992 р.*

ків і сусідів, балакуща риба попрощалася з блакитними водоростями, де жила її рідня, і, війнувши хвостом, попливла шукати іншого табуна.

Але і в іншому табуні говорющій рибі не знайшлося співрозмовника. Хоч і скільки їм риба розповідала пригод, хоч і скільки показувала, як легко й приємно говорити, вистачає тільки розтулити рота, і голос так і стелиться по воді, усі риби, що траплялися на дорозі говіркої риби, мовчки затулялися плавниками й тікали, і скоро до найвіддаленіших закутків великої води стало відомо, що балакуща риба, говорячи без упину, заважає рибам зосередитися, а це порушує гідність риб'ячу. Тому вся рибна громада після ще глибшої, ніж звичайно, мовчанки, яка відрізняє риб від інших створінь, у присутності старого риба, який славився справедливістю й мудрістю, розглянувши справу балакущої риби, ухвалила безслівний присуд, який був намальований верховодами на верхніх верствах води, бо всі риби малюють, коли вже не можна порозумітися мовчанкою, щоб балакущу рибу видалили з води.

Балакуща риба саме гналася за виводком оселедців, щоб розповісти їм жарт, коли мовчазні виконавці вироку, затуляючись плавниками, щоб їх не оглушило, підпливли до говорющої риби і, узявши на спини, одним махом винесли її на берег. Там вони її поставили на ноги й, уручивши листок, де було намальовано, що їй назавжди заборонено користуватися водяним царством, зникли вглибині.

З цих пір риба стала жити на березі. Спочатку вона трохи побоювалась оточення. Усе тут було нове, зовнішньо нібито великої різниці не помічалося, але крізь кущі не можна було пропливти, і в повітрі, яке так нагадувало глибину, вимовлені слова не залишали за собою найменшої бульки. Крім того, на березі існували рибалки. Балакуща риба не раз бачила їх знизу, нехтуючи забороною.

Тільки крізь воду рибалки виглядали інакше, вони насамперед ніколи не розмовляли й не рухалися, а тепер риба на власні очі бачила, як вони не лише розмовляють, як вона, а й бігають, і, напевно, серед них можна було знайти не одного співрозмовника.

Як їй хотілося щоразу, як рибалки вирушали в море, підійти й привітатися, однак кожного разу їй щось заважало завести знайомство, і риба ходила по березі й розмовляла сама із собою.

Можливо, вона так і дожила б віку, якби одного дня, проспавши в холодку довше, ніж звичайно, не побачила недалеко від себе рибалку, який відбився від гурту й лагодив човен, нарікаючи на долю. Почувши так близько від себе розмову, говорюща риба не втрималася. Будь-щобудь вирішила вона та, зірвавшись на ноги, підійшла до рибалки.

— Дай, Боже, здоров'я, — привіталася риба.

— Дай, Боже, — відповів рибалка.

— Що ти робиш? — спитала риба.

— Я лагоджу човен, а ти що робиш?

— Я шукаю співбесідника, — озвалася риба.

— Гаразд, — мовив рибалка, — я їду на три дні ловити рибу. Сідай у мій човен, ти мені розповідатимеш, щоб я не заснув, та я попереджаю тебе, що я не говіркий.

— Нічого, — відповіла риба, — аби ти слухав, я говоритиму за двох.

З цього часу вони подружили. Риба допомагала рибалці вибирати добрі місця для ловитви, розповідала, що діється на воді й під водою, а рибалка ділився з нею турботами. Невдовзі риба знала не тільки ймення й уподобання всіх його дітей і жінки, а й як виглядає в рибалки в хаті й на подвір'ї, чим він журиться і що думає. (...) Так однієї місячної ночі, коли хвилі були гладенькі, (...) рибалка відчув, що ліпшого приятеля, ніж говорюща риба, у нього нема й ніколи не буде, і, сказавши, що його дім — її дім, попросив, щоб риба конче прийшла до нього в гості, бо такого приятеля він мусить показати своїй родині.

— Якщо ти не нехтуєш моїм домом, — закінчив рибалка, — то завтра я чекаю тебе на обід.

— Я не нехтую твоїм домом, — відповіла риба, — адже ми приятелі, усе, що моє, то й твоє, тільки я ніколи не ходила до селища, і я не певна, чи знайду твою хату.

— Це так легко, — відповів рибалка, — ти лише прав слід он на той пагорбок, а звідти йди прямо. Перша оселя, яка трапиться на дорозі, і буде моєю хатою. Я вийду назустріч тобі, але навіть якби мене щось затримало, іди просто до середини, тебе вже чекатимуть.

Єдине тільки прошу тебе, не проспи або не забудь нашого домовлення, бо я покличу знайомих і велю жінці зготу-

вати обід, і, коли ти не прийдеш, я дуже сумуватиму й думатиму, що ти не хочеш переступити порогу моєї хати.

— Я прийду, — сказала риба.

— Я чекатиму, — пообіцяв рибалка.

Наступного дня, ледве сонце вийшло з води, як риба підхопилась і, протерши бризками очі, випростала плечі.

— Я йду до рибалки в гості, — сказала риба сонцю.

Та сонце нічого не відповіло. Воно тільки одягло рибу в небачену червону луску, аж по воді сипнули іскри, і піднялося вгору.

— Я йду до рибалки в гості, — вимовила риба й пішла берегом.

— Сьогодні мій найліпший приятель прийде до нас у гості, — сказав рибалка жінці, — приятель, якого ще не носила земля. Дивись, щоб усе було найліпше приготоване. Готуй щедро, не жаліючи, усе, що в нас є в хаті, постав на стіл, а я ще збігаю докуплю наїдків і напоїв, бо мені тих, що є, видається замало, а все, що моє, те і його, тож не посором мене перед його лицем.

— Ти зовсім уже здурів, — вигукнула жінка, — вічно в тебе приятелі та приятелі, ти б ліпше дбав, чи ми можемо звести кінці з кінцями!

— Якщо мій приятель прийде, — нагадав рибалка, не слухаючи жінку, — скажи, що я зараз прийду, нехай він заходить до хати, я тільки за ріг і назад.

— Якщо твій приятель прийде... — вигукнула жінка, та рибалка вже був далеко й не чув її слів, що заповнювали собою все подвір'я, аж горобці ніколи не засиджувалися на цямрині колодязя, і по дорозі, якою прямувала гостя до рибалчиної хати, докотився їх відгомін до риби, ще заки їй стало видно оселю свого приятеля.

— Помагай Біг, — сказала риба, угледівши на подвір'ї рибалчиних дітей і жінку.

— Говорюща риба! — закричали в один голос діти, але жінка гримнула на них, щоб вони не галасували й не заважали поратися, бо їй і так ніколи вгору глянути, а тут іще недолугий чоловік запрошує таких приятелів, для яких мало що не з ніг треба збиватися, аби догодити.

— Помагай Біг, — привіталася риба ще раз, уже трохи голосніше, та жінка, яка з ранку до вечора не стуляла щелепів, так багато говорила сама, що не почула, як біля неї говорить риба.

«Дивні звички мають люди, — подумала риба, — вони не вітаються й не помічають інших. Спробую ще раз, якщо мене й цього разу не почують, доведеться повертатися на берег і чекати на рибалку».

— Помагай Біг, — мовила риба, заходячи наперед, щоб жінка її помітила.

Але жінка нахилилася, щоб підкинути дров, де в неї варився на відкритому вогні обід, і риба побачила, що її намагання марні.

«Немає ради, — зітхнула риба, — тут усі такі заклопотані. Може, я колись іншим разом завітаю сюди. Певно, я прийшла не в пору, тож нічого не вдієш».

— Бувайте, — вирішила риба й вигнула хвіст, щоб іти. Саме в цю мить жінка обернулася, шукаючи ганчірки, щоб зняти з полум'я казанок зі стравою, що бігла, і її погляд упав на рибу.

— Ще цього не вистачало, щоб на подвір'ї жива риба валялася! — вигукнула жінка. — Нещастя моє, доброго я маю чоловіка, який навіть вилову не здатен донести до хати, не розтрусивши половину по дорозі!

— Я — не вилов, — обізвалася риба, — я — говорюща риба. Я приятель вашого чоловіка, і мене запрошено до вас у гості.

Та жінка від власної балаканини не почула риб'ячих слів.

— От і буде доповнення до обіду, — зраділа вона, беручи рибу на ніж і кидаючи її на сковорідку.

— Я — риба, — тільки й встигла вигукнути риба, хапаючись за серце, як їй потемніло в очах, і вона зашкварчала на пательні.

— Щось довго немає мого приятеля, — мовив рибалка, повернувшись додому з дарунками й пакунками. — Я купив усе, що мої очі бачили, і думаю, приятель утішиться.

— Тобі тільки й думки, що приятель, — сказала жінка. — На щось інше в тебе немає ні часу, ні очей. Ти вже хоч би пильнував вилов, а то розтрусив на подвір'ї найліпшу рибу. Добре, що я вгледіла та засмажила, інакше пропало б добро.

— Я не розтрушував риби, — заперечив рибалка.

— Як це так не розтрушував! — вигукнула жінка, — ти залишив на подвір'ї таку рибу, що я ледве з нею впоралася.

— Риба! — вигукнув рибалка, пригадавши, що він забув сказати жінці, що його приятель — риба, і кинувся до сковорідки.

— Чи ти здурів, — сказала жінка, — чого ти так кидаєшся. Можна подумати, що ти ніколи в житті не бачив смаженої риби.

Глянув рибалка на сковорідку, але смажені риби всі однакові, і рибалка не впізнав свого приятеля. Балакуща риба відрізнялася від інших тільки голосом, без якого вона стала такою, як і решта її братів і сестер.

Довго чекав рибалка на свого приятеля, та балакуща риба не з'являлася. Уже й діти полягали спати, і рибалки почали лагодитися на ніч на ловитву, а риба все ще не йшла. Рибалка кілька разів виходив на дорогу, думаючи, що, може, риба не може знайти його оселі, однак риби не було ні на дорозі, ні на березі (...). Хоч і скільки рибалка пи-

тав перехожих рибалок, чи не бачили вони його приятеля, говорющої риби, яку він запросив до себе в гості, забувши попередити жінку, що його приятель — риба, йому ніхто нічого не міг відповісти, та й люди тільки похитували головами, чуючи про говорющу рибу, а згодом почали й цуратися. Бо щоразу, повертаючись з моря, рибалки розповідали, як замість їхати з ними на ловитву, рибалка ходить по березі й гукає свого приятеля, а коли витягнуть із виловом сіті на пісок, він припадає до кожної риби й на колінах благає, щоб вона сказала йому хоч одне слово.

Урок-диспут

Твір «Говорюща риба» входить до збірки Е. Андієвської «Казки», у якій між усіма творами спілкуються бляшанка й шакал. Вони обговорюють учинки героїв. Прочитайте їхні думки з приводу того, кого шкода в казці й хто винен у ній. Висловіть свою позицію під час диспуту в класі.

— Шкода мені рибалки й говорющої риби. На мою думку, тут провина рибалки, може, навіть більша, ніж його жінки.

— Ти так думаєш? — позіхнув шакал, якому не хотілося розмовляти.

— Але найбільше мені шкода навіть не рибалки й не риби, а заклопотаної жінки, що не почула риб'ячого голосу.

— Я не погоджуюся з тобою. Рибалка просто сплохував, бо з тим, що носиш у душі, не вільно ні з ким ділитися, окрім хіба найближчого приятеля. А жінка не була чоловікові приятелем уже хоча б тому, що він ніколи не гуторив із нею так, як із рибою. Зрештою, не виключено, що жінка його просто ніколи й не слухала.

— Недоцільно шукати скарбу там, де ти його не закопав, — вела своєї бляшанка. — Саме тому з усіх потерпілих мені найбільше шкода жінки, яка не почула голосу говорющої риби. Риба загинула — це сумно. Однак кожен мусить раніше чи пізніше вмирати. І, як на мене, горе рибалки з приводу загибелі приятеля навіть сумніше, ніж сама смерть риби. Та вмирати, за все життя не почувши голосу риби, — це справді найгірше, що може трапитися людині.

— Може, у наступному втіленні жінка цей голос почує, — нехотя докинув шакал.

— Сумно, що вона не почула цього голосу в цьому житті, — не поступалася консервна бляшанка. — А сум, як відомо, має довгі ноги...

ПРИГОДИ
І РОМАНТИКА

Всеволод НЕСТАЙКО
(народився 1930 р.)

Всеволод Зіновійович Нестайко — майстер пригодницького жанру. Його творами захоплюються не тільки в нашій країні, а й далеко за її межами. Твір письменника «Тореадори з Васюківки» перекладено багатьма мовами світу. 1979 р. рішенням Міжнародної ради з дитячої та юнацької літератури ця книжка внесена до Особливого почесного списку Г. К. Андерсена як один із найвидатніших творів сучасної дитячої літератури. З уривками цієї надзвичайно цікавої книжки ви сьогодні ознайомитеся. Однак перед цим вам варто прочитати спогади В. Нестайка про своє дитинство. Напевно, у деяких з них ви впізнаєте себе!

«Усе своє свідоме життя я прожив у Києві. Знаю його й у далекі довоєнні часи, і в страшну годину лихоліття — у роки фашистської окупації, і в щасливу мить звільнення, і в тяжкі роки відбудови, і в наш час...

Коли я був маленьким хлопчиком, страшенно хотів якнайшвидше вирости й стати великим, дорослим. Може, тому, що я був справді малий на зріст, чи не найменший у класі. Малий, худий та ще й рудий. Як вогонь червоний. Мене дражнили “Море горить!”, “Пожежна команда”. А ще в класі мене називали Рудий Африканський Їжачок. Чому, спитаєте, їжачок? А тому, що руде волосся на моїй голові стирчало, як голки в їжачка. А прозвав мене так Філя Шпиндель. Було це на уроці географії, коли ми проходили Африку.

Коротше кажучи, я страшенно хотів якнайшвидше вирости. І така мене брала нетерплячка, така нетерплячка, що я вам розказати не можу! Я годинами стояв і мокнув під дощем, підставляючи зливі свою руду довірливу голову, бо мій сусіда й приятель Вітасик Дяченко запевняв, що від дощу швидше ростуть. Він нещодавно переїхав до Києва із села й уособлював для мене народну мудрість. А мама лише дивувалася, чого це я повсякчас шморгаю носом...»

Спогади В. Нестайка про дитинство напрочуд яскраві: він розповідає про давні події так, ніби вони сталися вчора.

«Про нічні польоти я розказував мамі (не згадуючи, звичайно, з ким літав). І мама сказала, що коли дітям сниться, ніби вони літають, то це означає, що вони ростуть.

Отже, люди ростуть уві сні. Отже, що більше спати, то швидше виростеш! І я почав лягати спати... о сьомій годині вечора. Скільки отого золотого, неповторного часу дитинства я ось так проспав!

У сні, нетерплячці я не зогледівся, як несподівано виріс. Витягнувся майже під два метри, і ото дивина — перестав бути рудим. І раптом збагнув, що даремно поспішав вирости, бо дитинство — найпрекрасніша, найщасливіша пора людського життя. І так мені захотілося повернутися назад! Назад — у дитинство. Та немає в часу дороги назад. Час іде тільки вперед...»

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ

(Уривки з трилогії про пригоди двох друзів)

ЧАСТИНА ПЕРША

(яку розповідає Павлуша Завгородній)

Надзвичайні пригоди Робінзона Кукурудзо та його вірного друга й однокласника Павлуші Завгороднього в школі, удома та на безлюдному острові поблизу села Васюківки

Розділ перший

Метро під свинарником.
Тореадори з Васюківки. Собакевич

— От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, і не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви відійдіть за хату, ми виліземо, бо ж ви битиметеся.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра́! Я вам такого метра́ дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противнюча й плямиста, як географічна карта.

— У-у, скотиняка! Щоб ти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки математики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не закінчимо, але хто його зна... Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, — Великі Зондські.

Ну, так Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий друзяка й напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я — Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер Валігура, що живе в нашому селі, так його зве.

У них узагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корова — Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) — мисливець завзятий, на полюванні, коли

стріляє, ліве око онучею зав'язує, бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить — праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є!

Городські мисливці, що «Волгами» з Києва приїжджають, тільки охають. «Ви, дєдушка, абсолютний чемпіон», — кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина — депутат райради, ланкова кукурудзоводів. Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився та при всіх плескачів їй надавав. Так вона, замість того, щоб заплакати, раптом як закричить:

— Опозогив! — Вона букву «р» не вимовляє. — Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чогтова!

Такого шелесту наробила — Ява не знав, куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дриза — тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам казав:

— Ми, — казав, — з тобою, Павлушо, хлопці неабиякі. Справді, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

— З фантазією, — підтакував я.

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, — каже, — Ява й Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери[1], а не хлопці! Нема на них буцегарні».

— Чув. Справді.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на травневі свята.

— Треба, — погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави. Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало й випустили в клубі під час лекції на тему «Виховання дітей у сім'ї». Лектор упав з трибуни й вилив собі на голову графин з водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив? Ми, звичайно.

А то якось улітку Ява сказав:

— Давай улаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?

---

[1] *Га́нгстер* — учасник організованої групи злочинців, бандит.

— Ага... То й що?

— Пам'ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько в капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.

— Так-так-так...

— А потім — рраз! Бик — беркиць! Й оплески.

— Ага. Класнючо... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаготівля, чи що? Це ж видовище. На стадіоні. Як футбол. Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою й ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори — то найсміливіші герої й ловкачі. Головне — тренування та спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки — бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо й по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я усміхнувся. Це було класнючо. По радіо, по телевізору й узагалі...

Ми повмощувалися зручніше й почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена відразу. То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер з переляку. Лежав на вигоні голий-голісінький — загоряв. Голова під парасолькою, усе інше на сонці. І раптом — Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник товстий, з черевцем. Бачить — не втече. А тут телеграфний стовп на дорозі. Як той дачник на стовп видряпався — досі невідомо. Але факт — півдня загоряв на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під'їхав комбайнер Микола на комбайні й не зняв його. Дачник штани надів і відразу на станцію: додому їхати.

Ні, хай з бугаєм Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противнючий був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я в калабані[1] купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике й крутороге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

[1] *Калаба́ня* (діал.) — тут: велика калюжа.

Ява задумався:

— Хтозна, може, і так.

— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

— Бо в нашої Маньки теля й один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи у світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

— Що значить «психічна»! Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

— Я — боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану забери свої слова назад!

— Я забираю, але ти все одно боїшся.

— Боюсь?

— Боїшся...

— Боюсь?

— Боїшся...

Я схопився рукою за вухо і, у свою чергу, затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Усе, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани й сорочки. Першим отямився я.

— Стривай, — кажу, — годі, а то замість бою биків у нас вийшов бій дурнів.

— Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра пожене-мо пасти та спробуємо, бо ж твоя Манька й справді для телевізора не підходить. Ще люди подумають, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я вдав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

В Яви на голові був крислатий дамський капелюшок, який залишився нам у спадок від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити та не впасти, Ява мусив увесь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм

ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Ґава та Рева, про яких мені мати колись розповідала різні баналюки[1], аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Ґави й Реви дуже тхнуло нафталіном.

Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент[2]. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли й співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо:

Торе-гадор, сміли-ги-ги-во в бій, торе-гадор, торе-гадор...
Там жде тебе-ге-ге-ге любов, там жде-ге тебе любов...

Ми співали, та не знали, що нас чекає.

Небо було синє-синє — справжнє іспанське небо. Погода — саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, — далі від людських очей.

— Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, — сказав Ява, — і давай починати.

Я не став сперечатися. Тим більше, Манька в нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтяг штани, узяв мого килимка й, витанцьовуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції.

Підійшов до самісінької морди й почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих — зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче. Контрибуція — анічичирк! Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція лише відвернула морду. Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

---

[1] *Баналю́ки* — небилиці.

[2] *Реманє́нт* — сукупність предметів, необхідних для якої-небудь роботи.

Через півгодини він сказав:

— Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче... Ану давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

— Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тобі показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку й несподівано бив килимком, то підскакував з розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби в нас змокли, килимок нервово сіпався в руках, — здавалось, що Цюця, Гава та Рева от-от загавкають. А Контрибуція — хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима й сказала:

— Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: «Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене».

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію — це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що — боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся й дзибнув Контрибуцію ногою по губі.

І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі. І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Йо-яй!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі, бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись справді тут був величенький ставок-конанка, але він давно пересох, замулився й перетворився на звичайнісіньку калабаню. У найглибшому місці нам було по шию. Саме в цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані та мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. У калабаню лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли й мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в бридкій слизькій багнюці. Тільки від пупа до шиї була вода — брудна, каламутна й смердюча. Справжнісінькі помиї. Довго ми тоді стояли з Явою в отих помиях. Півгодини, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція, бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязюка), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невдале метро, Контрибуція виглядає з корівника та співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике й ніжне серце! Ти єдина розумієш і жаліеш нас. Дякуємо тобі, корово!

— Ще не скінчили, анциболотники? — так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж поприсідали. Ми втратили пильність і не тютьки, що в нас за спинами робиться. Попались-таки.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варава. Тікати нікуди. Так і заклякли ми, присівши, мов курчата перед шулікою.

— Не бійсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув — то ми зітхнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу посмішку. Але дід на посмішку нашу не відповів. Не любив дід таких посмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішнє листя. Губи тонкі й так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це лише здавалося. Мабуть, не було уже у світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов.

— Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити вроки, екзамент на носі.

Ми скривилися. Ми це знали, але нам не хотілося думати про це. І хто вигадав оті екзамени! Та ще навесні, коли повітря пахне футболом

і цурками-палками, коли пташки галасують, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися. Як добре було ще торік у четвертому класі! Жодних тобі екзаменів. Краще було б і не переходити в п'ятий. Ніколи в житті ми з Явою ще не складали іспитів. Це буде вперше. І хоч ми костричимось і кажемо: «Наплювать!», але кожному з нас при згадці про екзамени тенькає в животі. Краще двадцять «метрів» засипати, ніж один екзамен.

— Здається, діду, усе. Так, як і було. Правда ж? — несміливо питає Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу — видно, що він не дуже задоволений, але каже:

— Ідіть, ідіть уже, але знайте, ще раз щось таке — вуха пообриваю та свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда й, тільки-но його минаємо, щодуху біжимо.

І якраз вчасно: ще мить — і шкарубка́ дідова рука з розмаху прилипилася б до наших штанів...

Я живу по сусідству з Явою. І за якусь хвилину ми вже відсапуємось у нашому садку.

Ми сидимо в картоплі під вишнею. Сидимо й журимось, що така прикра невдача спіткала нас з отим «метро́м». Однак довго журитися ми не вміємо.

— Слухай, — раптом каже Ява, — а давай зробимо... підводного човна.

— Давай, — не задумуючись кажу я. І тільки тоді питаю: — А з чого?

— Із старої плоскодонки. Отієї, що біля верби... напівзатоплена.

— А як?

— Воду вичерпати, дірки позатикати, просмолити, верх забити дошками. Отут перископ. Отут люк. На дно баласт.

— А двигун?

— На веслах буде. Нам же не треба, щоб дуже швидкохідний, аби підводний.

— А дихати?

— Через перископ.

— А на поверхню як випливати?

— Баласт викинем і випливемо.

— А як водою заллє й затопить?

— Ти що — плавати не вмієш? От іще! «Як? Як?» Дулю з маком з тобою зробиш!

— Сам ти дуля з маком! Який розумний!

— Та ну тебе, — сказав Ява вже примирливо. А я й зовсім не відповів нічого — сьогодні сваритися не хотілося.

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали — так замулився. Я перехилився й голосно крикнув у задушливу, пропахлу цвіллю й болотом темряву: «Го!» Я люблю гокати в колодязь: таке «го» виходить — аж у вухах лящить. Такого «го» ніде не почуєш, як у колодязі. Краса, а не «го». От і зараз...

— Го!..

— Го!

— Го!

Тільки виляски пішли — наче аж до центру землі.

І раптом у ці виляски вплелося жалібне тонке скімління. Я нашорошив вуха.

— Яво! — кажу. — Там хтось є.

— Бреши!

— Ану гокни й послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімлення.

Ми перезирнулися.

— Якась свиня вкинула туди цуцика, — сказав Ява.

— Точно, — сказав я.

— То що? — сказав Ява.

— Треба витягти, — сказав я. Хоч міг цього й не говорити, бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

— Отже, так, — сказав Ява. — Я сідаю в цеберку й опускаюся. А ти мене держиш.

— За що! Хіба я тебе так удержу?

— Ти й справді слабак. Не вдержиш.

— Отже, я спускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могутній.

— Ні, спускатимусь я. Я перший сказав. І... і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка... Ми, знаєш що, вірьовку прив'яжем он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш. Дуже зручно.

— А де взяти вірьовку?

— А ондо припиначка.

— Так на ній же коза! Разом із козою прив'яжемо, чи що?

— Коза так погуляє, ніде не дінеться.

— Ну що ж — давай!

— Мме-е-е! — радісно проспівала відв'язана коза й негайно побігла в шкоду. Та нам ніколи було її виховувати.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язану до бруса-переваги на короткому плечі журавля.

— Попускай! Попускай потроху! — скомандував Ява.

Операція почалася.

Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім не важко попускати припиначку, і за якихось півхвилини почулося глухе, як з бочки, Явине: «Стоп! Харош!»

Я кинувся до зрубу:

— Галльоу! Криниценавт Ява? Як себе почуваєте?

— Атлічно! Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йо-йой! Що ж ти одпустив! Тут дуже грязько! Засмоктує! Тягни швидше.

Я ойкнув і кинувся назад до прининачки. Учепився обома руками й почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Усіма силами своїми, усією вагою тіла свого тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги мої відриваються від землі. Ой лишенько! Це ж я зараз піднімусь і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дриґатиму. Переважують мене Ява з цуциком. Ой-йо-йой!

— Яво! — кричу у відчаї. — Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою загачився за корінь, що якраз біля мене із землі випружинився. Закректав я з усіх сил — от-от жили, як струни, з дзенькотом полопаються, — і з колодязя, мов булька з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Першим на землю ступив «товариш Собакевич» — кудлате, капловухе руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я відразу побачив, що цуценя — не з нашого кутка. У себе ми всіх собак до одного знали — від здоровеннецького діда Салимонового кунделя Гривка до позавчора народжених, сліпих іще цуценят баби Меланчиної Жучки.

— От хотів би я знати, хто його туди вкинув, — сердито проскрипів Ява. — Ноги б повисмикував!

— Якийсь фашист хотів позбутися, — сказав я.

Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене та заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми відразу сподобалися одне одному.

— Гайда на річку! — сказав Ява. — Треба помити Собакевича — бач, який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, — уже не викликало жодного сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою в смердючій темряві колодязя, пристало до нього відразу й назавжди.

Ми побігли до річки.

Підводний човен з плоскодонки навічно потонув у забутті...

1. Урятованого цуцика Ява жартома назвав

А Жучкою
Б Шариком
В Полканом
Г Собакевичем

2. Словами *То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари* описано

А цапа Жору
Б бугая Петьку
В корову Маньку
Г собаку Полкана

3. Установіть відповідність.

Герой твору	Опис
1 Ява **2** Яришка **3** Павлуша **4** дід Салимон	**А** *— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!* **Б** *— Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні.* **В** *Родичі — безплатно. З учительки математики — п'ять копійок.* **Г** *— Опозогив!.. Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чогтова!* **Д** *— Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер.*

4. Який епізод вам найбільше сподобався? Чим саме? Художник підручника зобразив, на нашу думку, найбільш кумедні фрагменти розділу. Який уривок ви хотіли б проілюструвати?

5. Як хлопчики ставляться до льохи Манюні, до корови та цуценяти Собакевича? Підтвердьте свою відповідь фрагментами з тексту.
6. Які кумедні слова використовує у своєму мовленні дід Варава? Як такі слова характеризують діда?
7. Про які риси характеру Яви й Павлуші свідчить те, що вони врятували Собакевича?
8. Прокоментуйте слова діда Салимона й хлопців: — *Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, — каже, — Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні».*

   — *Чув. Справді.*

   — *Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на травневі свята.*
9. Знайдіть і прочитайте опис зовнішності діда Варави. Які деталі опису викликали у вас усмішку? Як називають опис зовнішності героя в літературному творі?
10. Назвіть ім'я героя, від якого ведеться розповідь у творі.

11. Прочитайте за ролями уривки, у яких ідеться про наслідки будівництва метро та про врятування Собакевича.
12. Уявіть, ніби вас залучили як композитора до роботи над зйомками фільму за книжкою В. Нестайка «Тореадори з Васюківки». Яким ви бачите музичний супровід до таких фрагментів розділу першого: насування загрози від діда Варави, корида біля ставка, діставання з колодязя Яви із Собакевичем — швидкий чи повільний темп, пригодницька, таємнича, різка, несподівана, ... , ... , ... музика? Які музичні інструменти й у які моменти найкраще використати?

1. Пригадати, що таке *фразеологізми* (з ними ви ознайомилися на уроках української мови). Знайти й виписати з тексту ті фразеологізми, що викликають сміх, наприклад: *галасують, як баби на базарі; дуля з маком; дати дриза* тощо.
2. Підготуватися до стислого переказування розділу першого.
3. Прочитати розділ дев'ятий першої частини повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки». Виписати в робочий зошит незрозумілі слова.

Розділ дев'ятий,

у якому Павлуша розповідає, як він потоваришував з Явою

До четвертого класу я з ним не дружив.
Він був страшенно вредний.
Так я вважав.

Бо він мене при всіх у калюжу пхнув, як я його картуза на вербу закинув. А я був у новісіньких шевйотових[1] штанях. Мені мама лише вранці їх у раймазі купила. І тими новісінькими штаньми я в самісіньке рідке багно сів. І Ганька Гребенючка так сміялася, так сміялася, що в неї аж булька з носа вискочила.

Я дружив з Антончиком Маціївським. Він мене малиною частував. У них було багато в саду малини, а в нас не було. А малину з молоком — ви ж знаєте! Я навіть більше, ніж вареники з вишнями, люблю.

Я гадав, що дружитиму з Антончиком і їстиму малину аж до старості. Але...

Був сонячний теплий вересневий день. Ми сиділи на баштані й з присьорбом хрумкали кавуни.

Ви не були на нашому баштані? О-о! Тоді ви нічого не знаєте. Такого баштана нема ніде. Справді! Кінця-краю не видно. Від обрію до обрію. І кавунів — тисячі, мільйони... І всі смугасті. Як тигри. Тисячі, мільйони тигрів. Я живих бачив у цирку. У Києві. Але то хіба тигри? От дід Салимон — баштанник наш — ото тигр! Ох же ж б'ється! Як улупить своєю кістлявою рукою по штанях — два дні чухаєшся. Він чогось не любив, як ми крали кавуни з баштана. Він любив, щоб ми просили. А ми не любили просити... Воно не так смачно.

Коротше, ми сиділи на баштані та хрумкали кавуни. Крадені. Діда не було. Не було й близько. Він пішов у сільмаг по цигарки. Ми бачили. І ми були спокійні. Він там обов'язково зустріне якогось свого друзяку, діда Вараву абощо, і вони заведуться про американських агресорів чи про ще когось там аж до смерку. Це вже напевно. Дід Салимон цілими днями знічев'я слухав у самотині на баштані транзистор «Атмосфера», що купив собі в сільмазі, і його просто розпирало від різних новин.

Отже, ми сиділи й хрумкали. Тобто вже й не хрумкали навіть. Один лишень товстий Грицько Сало хрумкав — той міг день і ніч їсти. А ми всі сиділи й хукали.

От понаїдалися кавунів! Що називається, од пуза. Далі їсти вже нема змоги — нікуди.

Ми сиділи під величезною горою кавунів — це вже зібрали для відправки, завтра прийдуть машини.

І їсти несила, і несила кинути цей кавунячий рай — коли ще так пощастить, щоб діда не було, та й вивезуть же завтра.

Пробували ми у футбола кавуном грати — важко, ноги болять.

---

[1] *Шевйо́товий* — пошитий із шевйоту — дорогого сорту м'якої, легкої, трохи ворсистої шерстяної або напівшерстяної тканини.

Пробували у «війни». Виклали з кавунів на землі військовий об'єкт — ворожу укріплену лінію. Узяли в руки по кавунові — це бомби, — підняли над головою — і вуу-у-!.. Летять наші штурмовики-бомбовики. Підлітають — рреп! рреп! Репаються смугасті бомби, летять урізнобіч осколки й шрапнель — чорні слизькі зернятка, ллється червона кавуняча кров...

Побомбили кілька хвилин, глянули — аж самим стало страшно й совісно. Червоно-біло-зелена каша на землі.

— Е, хлопці! Це вже свинство! Так тільки фашисти роблять!

— І справді! Давайте не будемо!

Знову посідали, сопемо.

Подивився тоді Степан Карафолька на гору кавунів та й каже:

— Але й здоровеннецька! Справжнісінька тобі піраміда єгипетська. — І раптом підхопився:

— Хлопці! А давайте гратися у фараона та єгипетську піраміду.

— Га? Що? Кого? — не розшолопали ми.

Степана ми не любили. Він щодня чистив зуби, робив зарядку й узагалі був свиня. Словом, він був те, що називається зразковий учень: учився на самі п'ятірки, поводився в школі бездоганно, не бешкетував, не бив вікон, не вмочав косу дівчинки, що сидить попереду, у чорнило, не підпалював на уроці «жабку» з кінострічки... І цим дуже всіх нас підводив.

Бо завжди:

— А от Карафолька, бачиш...

— А чому Карафолька...

— А подивися на Карафольку...

І — лясь! лясь! лясь!

«А щоб тобі, Карафолько, чиряк сів на носі!» — завжди думалося в такі хвилини.

Але іноді ми Карафольці прощали за те, що, на наш погляд, він ду-у-же багато знав, бо читав удень і вночі. І був для нас таким собі ходячим довідником. От і зараз.

— А... що воно за таке — єгипетські піраміди? — жуючи, спитав Грицько Сало.

— Не знаєш, барахольщику? Це такі гробниці здоровущі в Єгипті. У них єгипетських царів — фараонів — ховали. Багато століть тому. Досі стоять, як новісінькі, і туристи з усього світу приїздять на них дивитися.

— Ага, про це в п'ятому класі проходять, я в братовому підручнику бачив, — підтвердив Антончик.

— А я по телевізору в кіножурналі, — сказав Васько Деркач.

— Ну то й що? — спитав я. — А як же грати?

— Як? Гм! — презирливо гмикнув Степан. — Виберемо серед нас фараона. Він помре, і ми його поховаємо. І піраміду зробимо. З кавунів.

— А що — це клас! — В Яви загорілися очі. — Інтересно! Давай!

— Хлопці! Та ви що? Тю! — сказав я. — На біса нам у того смердючого фараона! У мертвяка! Теж іще весело — у похорон гратися! Хаха!.. Давайте краще в прикордонника й шпигуна. Я згоден шпигуном!

— Старий! Домовилися — усе! — рішуче сказав Ява. — Давай щитаться, кому фараоном. Ну! Сітка-вітка, дуб-дубки, поставали козаки! Шабельками брязь — вийди князь! Тобто... фараон.

Я! Так і знав. Чуло моє серце.

— Старий! По-чесному! — сказав Карафолька. Це ми од київських мисливців навчилися говорити один на одного «старий».

Я зітхнув. Я був страшенно невезучий. Хоч би в що ми грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном, чи фашистом. Одним словом, ворогом. Я вже не пам'ятаю навіть, коли я був нашим! А я так любив наших!.. І завжди був ворогом.

— Старий! Нічого, не хвилюйся! Тобі в коханні везтиме! Їй-богу! Є така прикмета! — заспокоювали мене хлопці. — Ондо Гребенючка на тебе задивляється.

— Подавіться своїм коханням! Плював я на кохання!.. — з ненавистю цідив я крізь зуби й плентався займати свої ворожі позиції.

І коли Карафолька тільки вимовив слово про ту єгипетську піраміду, я уже не сумнівався, що фараоном буду саме я. І не помилився...

— Ну, то що робити? — сумно спитав я.

— Отже, так, — швидко заговорив Карафолька. — Ти — славний, знаменитий, могутній єгипетський фараон. Який хочеш — вибирай: Хеопс... Тутанхамон... Гаменготеп...

— Гаменготеп, — байдуже сказав я.

— Прекрасно. О великий і мудрий фараоне Гаменготепе! — звів руки до сонця Карафолька. — Ти завоював багато земель, ти підкорив багато народів, ти вписав своє ім'я в історію віків стародавнього світу! Але невблаганна смерть підстерегла тебе, й ось ти вмираєш. Плачте, раби, великий Гаменготеп умирає!

Хлопці завили, як шакали.

— Ну, давай-давай — лягай і вмирай, — під акомпанемент цього виття сказав Карафолька.

Я ліг.

— Прощайсь і... — махнув рукою Карафолька.

— Прощайте, — похмуро проказав я. — Не поминайте лихом. Пробачте, мо', що не так. Кланяйтеся мамі, татові, Галині Сидорівні й усім нашим.

— Обійдеться! Помирай, помирай швидше! — нетерпляче перебив Карафолька.

Я заплющив очі та голосно зітхнув — випустив дух.

— О люди! О народи! Великий Гаменготеп сконав! О горе-горе! — так одчайдушно заверещав Карафолька, що мені самому стало страшно й жаль себе. — Але ім'я його буде славне у віках! І піраміда великого Гаменготепа збереже для поколінь пам'ять про нього. До роботи, жалюгідні раби!

І хлопці заметушилися, обкладаючи мене кавунами. Через кілька хвилин я відчув, що на груди мені навалюється важенний тягар і мені нема вже чим дихати.

— Гей! — скрикнув я. — Давить! Гей! Так я й справді помру. Гей!

— Цить! — гаркнув Карафолька. — Не розмовляти. Мертвяк, називається. Убивать треба таких мертвяків!

І поклав мені величезного кавуна прямо на пику. Я тільки кавкнув.

— Е нє, хлопці, так він і справді ґиґне, — чую раптом голос Яви. — Так не можна.

І кавун з моєї пики відкотився.

— А що ж? Як же ж тоді? Не вийде ж піраміда, — почулися голоси.

— Як не вийде! Вийде! — закричав Карафолька. — Я ж забув зовсім. Фараонів ховали сидячи, а то й стоячи. Уставай! Уставай, Гаменготепе! Тільки мовчи — ти ж мертвий!

Я встав, і робота знову закипіла.

Тепер було легше. Хоч і давило в боки, але дихати можна. Я стояв із заплющеними очима, а хлопці обкладали мене кавунами. Незабаром навколо мене вже була справжнісінька піраміда, з якої стирчала тільки моя голова, що, як казав потім Ява, теж була подібна до кавуна.

Карафолька був дуже задоволений і весело наспівував похоронний марш:

— Тай-та-та-ра-та-рай, та-та-та-ра-рай-там-та-рам!

І раптом пролунав пронизливий крик Антончика:

— Хлопці! Тікай! Дід!

І всі кинулися врозтіч. Це було так несподівано, що я навіть не відразу злякався. І лише коли від хлопців залишилася сама курява, я похолов.

Я стояв, обкладений кавунами, не в змозі ворухнути ні ногою, ні рукою й дивився, як до мене, розмахуючи кийком, біг дід Салимон.

— Хлопці! — безнадійно верескнув я. — Куди ви?! А я? Раби! Гади! Гаменготепа кинули! Антончику! Друже!

Але вони вже й почути не могли.

Ну все! Гибель! Зараз дід підбіжить, побачить, що ми наробили, побачить оту гору побитих кавунів, розмахнеться — і кийком мені по кумполу. І буде на одного розбитого кавуна більше. Буде мені гробниця... Піраміда...

Я вже бачив розлючене обличчя діда та чув, як він сопе. Ближче, ближче, ближче...

І тут, як з-під землі, з'явився Ява. Дід уже був зовсім близько, уже змахнув кийком. Ява підскочив до мене, схопив кавуна, що лежав біля самої моєї щоки, і пожбурив у діда. Дід випустив із рук кийка й ледь устиг піймати кавуна. Він же був баштанник, той Салимон, і він не міг допустити, щоб кавун упав на землю й розбився. А Ява вже схопив другого кавуна та знову кинув. І знову дід піймав. Це було прямо як у цирку, як у кіно. Ява кидав, дід ловив і клав на землю. Ява кидав, дід ловив і клав на землю.

Я потроху звільнявся. От уже і я схопив кавуна й кинув. Тепер ми кидали з Явою вдвох, а дід Салимон ловив. Ловив, хекаючи й примовляючи:

— Ох, шелегейдики! Ох, шмарогузи! Ох, катові гаспиди!

За кілька хвилин ми з Явою вже щодуху лопотіли п'ятами по баштану. Тепер доганяй, діду! Шукай вітра в полі.

Я біг поряд з Явою нога в ногу, наче ми були одним механізмом. І мені здавалося, що серця наші теж б'ються, наче одне серце.

Мені було дуже хороше!

Мабуть, таке відчувають справжні друзі-солдати, коли плече в плече йдуть в атаку.

Отак біг би й біг на край світу. Нема нічого кращого в житті за дружбу!

...На другий день наша дружба з Явою була ще більше скріплена. Так би мовити, кров'ю, бо дід Салимон поділився своїми враженнями про фараонську піраміду з нашими батьками. І батьки наші зробили нам чотириста двадцять восьме серйозне попередження по тому місцю, про яке при дівчатах не говорять. Роблячи попередження, батьки примовляли:

— А от Карафолька! Карафолька не такий! Карафольки там не було! Га? Не було ж?!

Ми зціплювали зуби й мовчали. Ми нікого не виказали. Нікого! Хай кажуть про Карафольку! Хай! А я все одно знав, хто такий Карафолька, хто такий Антончик, а хто такий — Ява!

То хіба міг я, скажіть, поїхати сам у табір до моря після цього?! Нізащо. Ніколи у світі!

Дружба! Велике це слово — дружба! Може, найбільше з усіх слів людських.

Заради дружби люди йдуть на тортури, сідають у тюрму, навіть життя віддають...

1. Ява й Павлуша навчилися від київських мисливців називати одне одного

А тигром
Б старим
В соколом
Г гангстером

2. Щодня чистив зуби й робив зарядку

А Грицько Сало
Б Васько Деркач
В Степан Карафолька
Г Антончик Мацієвський

3. Слова *Хоч би в що ми грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном, чи фашистом* належать

А Яві
Б Степану
В Павлуші
Г Антончику

4. Про які риси вдачі свідчить Явина допомога замурованому в кавунах Павлуші? Ява рятував Павлушу один раз чи двічі? Знайдіть і зачитайте ті рядки, що підтверджують вашу відповідь.

5. Яка ще позитивна риса вдачі Павлуші та Яви проявилася наприкінці цього розділу?

6. Про що свідчить те, що дід Салимон випустив із рук кийка й почав ловити кавуни?

7. Хто з хлопців має прізвище, яке відповідає його звичкам? Здавна вважається, що ім'я, яке дають батьки своїм дітям, впливає на характер і навіть на долю людини, а чи знаєте ви, що означає ваше ім'я, прізвище й по батькові? Якщо так, то розкажіть історію свого імені однокласникам.

8. Як змінилася мова Степана Карафольки, коли той почав здійснювати обряд поховання Павлуші-Гаменготепа? Чим викликана зміна стилю мовлення?

9. Запишіть у робочий зошит імена всіх шести баштанних бешкетників і напроти кожного з них — слова-характеристики, які їм відповідають. Яких характеристик вийшло більше — позитивних чи негативних? Зіставте свої записи із записами однокласників. Якщо вони не збігаються, то про що, на вашу думку, це свідчить?
10. Чи заздрив Павлуша Карафольці? Підтвердьте свою думку прикладами з тексту.

11. Пригадайте й запишіть у зошит якомога більше прислів'їв і приказок, які характеризують справжні дружні стосунки.
12. Підготуйтеся до виразного читання уривка, починаючи зі слів: «*Хлопці! А давайте гратися у фараона та єгипетську піраміду*» і закінчуючи словами: «*Хлопці! Тікай! Дід!*»

1. Прочитати розділ «Випадок у метро. "Космонавт". Конфлікт з київською міліцією». Виписати в робочий зошит незрозумілі слова.
2. Написати невеликий роздум на тему «Чим вимірюється дружба», посилаючись на приклади з повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки» і з власного життя *(1 с.)*.

ЧАСТИНА ДРУГА

(розказана знову-таки Павлушею Завгороднім)

Незнайомець з тринадцятої квартири,
або Злодії шукають потерпілого

Розділ другий

Випадок у метро. «Космонавт». Конфлікт з київською міліцією

Ми приїхали до Києва. На цілий місяць. У гості до мого рідного дядька й моєї рідної тітки.

Це було прекрасно. Ми цілий рік мріяли про цей день. Не те що ми ніколи не бували в Києві. Бували. Ява один раз, а я аж двічі. Але тоді, уперше, ми були всім класом на екскурсії, усього лише два дні. А вдруге я був сам, без Яви. То було, звичайно, не те, зовсім не те. Ви ж самі знаєте, що радість, якої не можна розділити з найліпшим другом, — то не повна радість. І навіть не піврадості. А якась четвертинка... Отож не дивуйтеся, що в нас був такий піднесений настрій.

Коли люди приїздять до Києва, з чого вони починають? Правильно! З Хрещатика! Так уже заведено... Ви злазите з поїзда, заносите свої «чамайдани» у квартиру, і ноги механічно самі несуть вас на Хрещатик, навіть не питаючи вашого дозволу й бажання. Тітка ледве встигає

м. Київ. *1960-і роки*

гукнути вам навздогін: «Глядіть же не загубіться!.. І на обід не...» — далі ви вже не чуєте...

Через двадцять хвилин після того, як ми приїхали, ми вже йшли Хрещатиком...

Що я сказав? Ішли? Ні, ми пливли, ми линули, ми викроковували гордо й урочисто, як на параді. По Хрещатику не можна просто собі йти, коли щойно приїхав до Києва. Така вже то незвичайна вулиця. Той, хто потрапив на Хрещатик, стає ніби іншою людиною. Усі на Хрещатику здаються якимись радісними та святковими. І напрочуд чемними, увічливими. І всі всміхаються. Хоч ідуть люди по Хрещатику щільно, як у черзі, майже притулившись одне до одного, але я не бачив, щоб хтось когось копнув ногою, ударив ліктем або навіть просто вилаяв. Штовхне ненароком — «Вибачте!» — усміхнеться та йде собі далі. «Хороші люди на Хрещатику! Треба, щоб на всіх вулицях такі були. Пливемо ми, линемо, викроковуємо...»

Широкий, як Дніпро, Хрещатик (по радіо на свята завжди так кажуть). Попід берегом на тротуарах — люди, посередині, на бруківці, — машини. І так, як на тротуарі не побачиш жодної машини, так на бруківці не побачиш жодної людини. Кожному своє. І щоб одне одному не заважати, навіть переходи під землю поховали. Такий же на Хрещатику лад — любо глянути. «Легше в нас під воза вгнатися, ніж тут під машину», — подумав я. Та тільки встиг я це подумати, аж раптом з тротуару, як Пилип з конопель, вирвався на середину вулиці просто під машини огрядний і лисий дядько в темних окулярах, з фотоапаратом через плече й наче без штанів, у самих трусах. Тільки по ґудзиках ми здогадалися, що то були такі штани, але коротенькі, шорти називаються. З-під тих штанів некрасиво стирчали голі, укриті густим чорним волоссям товсті ноги. По всьому було видно, що то не наш чоловік, а якийсь інтурист.

Ми з Явою завмерли — невже перебіжить?!

Та враз — цюррр! — наче з-під землі виринув молоденький стрункий міліціонер з хвацько підкрученими вусиками. І голоногий інтурист, не добігши навіть до середини бруківки, так і присів, смішно розчепіривши руки.

Потім крутонувся й підтюпцем побіг назад. Міліціонер йому навіть слова не сказав, тільки усміхнувсь і посварився пальцем, наче вчитель

на недисциплінованого учня (хоча інтурист був удвічі старший за міліціонера).

— О! Бачив? — гордо сказав Ява. — Думає, мабуть, якщо приїхав з якогось там Лондона чи Ріо-де-Жанейро, то можна тут швендяти, де хочеш! Дзуськи! Лізь, голубе, під землю, як усі люди.

Потім Ява захоплено глянув на молоденького симпатичного міліціонера та сказав:

— Ти знаєш, Павлушо, а все ж нема у світі лучче, як бути міліціонером. По-перше, благородно! Борешся з усілякими злодіями, бандитами та хуліганами. По-друге, усі тебе поважають, а коли треба, і бояться. По-третє, цікаво. Не життя, а суцільне тобі кіно пригодницьке. Я, мабуть, таки стану міліціонером. А ти?

— А я льотчиком, — уперто сказав я. — Ти ж знаєш!..

— Як хочеш, — сказав Ява й зітхнув.

Ява міняв професії, як циган коней. Сьогодні він моряк, капітан далекого плавання. Завтра він геолог. Післязавтра директор кондфабрики («по три кілограми "барбарису" на день можна їсти»). Тоді футболіст київського «Динамо». Тоді художник. Тоді звіролов, що ловить для дресирувальників хижих тигрів, барсів і ягуарів. А сьогодні, бачте, міліціонер.

Я ж — ні. Я як ото вирішив ще в першому класі, що буду льотчиком, так досі й держусь, не схибив.

Навіть дід Салимон сказав недавно: «Ти диви, яке вперте!.. Мабуть-таки, буде льотчиком цей слинько, хай би його муха вбрикнула!»

Хіба що іноді я не витримую та ненадовго пристаю до Яви — за компанію. Та й то тільки на таку комбінацію, щоб залишатися льотчиком. Я вже був і морський льотчик, і льотчик-футболіст, і льотчик-художник, і льотчик-звіролов, і льотчик-геолог, і навіть льотчик на кондфабриці, що возить літаком «барбарис».

Але цього разу я від комбінації утримався, бо не уявляв собі льотчика-міліціонера — кого ж ти в повітрі затримуватимеш і штрафуватимеш! Чорногузів хіба!

Ні, хай уже цього разу залишуся я просто льотчиком.

Пливемо ми, линемо, викроковуємо Хрещатиком...

Праворуч багатоповерхові будинки, подібні до величезних, кахлями обкладених груб, один на одного громадяться, угору на Печерськ лізучи.

Ліворуч універмаг склом на сонці виблискує. Далі здоровеннецька десятиповерхова міськрада (скільки ж то в ній людей радиться — така велика!).

Десь за міськрадою вежа телевізійна небо аж у космос проштрикує.

Оце висота! Нічого вищого у світі не бачив! От де від матері після

двійки ховатися! Не те, що на нашій груші! Не тільки б не стягли, не догукалися б ніколи!

Далі на тлі неба круглі з хрестами бані вимальовуються — колишній костел.

Після міськради, за вулицею Прорізною, Хрещатик завертає праворуч і, порозсувавши будинки далі од себе (наче збирається крикнути: «Пустіть мене, я хочу пірнути в Дніпро!»), утикається на Європейській площі у філармонію. І через ту філармонію в Дніпро не пірнає...

Та після вулиці Прорізної ми по Хрещатику далі не пішли, бо праворуч була станція метро. А метро, як ви самі знаєте, — це метро! І я хотів би глянути на того, хто, приїхавши до Києва з Васюківки, байдуже пройшов би повз метро!

Не змовляючись, ми, як по команді, одночасно повернули до входу в метро.

На нас одразу війнуло свіжістю та якимсь особливим «метрівським» запахом.

Хоча контролера десь не було й проходи між спеціальними тумбочками, де горіли привітні слова «Киньте п'ять копійок», були гостинно відчинені, проходити «зайцями» ми навіть і не подумали. Хай хтось дурніший це робить, ми вже раз пробували... Хоч би як швидко ти біг, ще швидше за тебе з тумбочок вискакують навперейми спеціальні держаки, і ти гепаєшся на них пузом. Отож...

Ми інтелігентно наміняли в касі п'ятаків, кинули та пройшли...

«Які ми все ж культурні й благородні», — з гордістю подумав я. Коли б я, дурний, знав, що зараз станеться!..

— Диви! Диви! Старшина Паляничко! — зненацька вигукнув Ява. — Давай доженем!

І тільки я встиг роззявити рота: «Га? Де?» — як він уже дріботів по ескалатору.

Поперед нас стояв на ескалаторі величезний опасистий дядько з кошиками, клумаками, ще й з новісінькими ночовками в руках (видно, попродав на базарі крашанки абощо, накупив краму і їхав на вокзал).

За кілька метрів нижче від дядька стояла струнка мальована дівчина з височенною, подібною до копиці сіна зачіскою — справжнісінька тобі кінозірка.

А ще нижче від «кінозірки» їхав міліціонер — справді, дуже зі спини схожий на старшину Паляничка, з яким ми за досить-таки цікавих обставин познайомилися торік, коли приїздили всім класом до Києва на екскурсію. Звичайно, добре було б з ним знову зустрітися й побалакати. Особливо Яві, який відсьогодні готується в міліціонери.

Я, не роздумуючи, задріботів слідом за Явою. Опасистий дядько з покупками загородив собою майже весь прохід. Яві вдалося прослизнути повз нього. А я хотів проскочити, і ненароком зачепив цинкові ночовки, що стояли біля дядька та які дядько придержував тільки двома пальцями. Ночви гримонули на ескалатор і ковзнули вниз.

Гур-гур-гур! Мить — і ночви вдарили ззаду по ногах «кінозірку». «Зірка» не встояла й гепнулась у ночовки. І ночовки, тепер уже з пасажиром, загримотіли по ескалатору.

Ми отетеріли.

Сліпучо красива, як цяця мальована, «кінозірка», сидячи в ночвах і держачись за них обома руками, мчала ескалатором донизу. Мовчки, без крику, без жодного слова. Чи то вона була така мужня, чи то, навпаки, оніміла з переляку й несподіванки — важко та й ніколи було зрозуміти.

Ще мить — і міліціонер, що не встиг обернутися й помітити небезпеку, збитий з ніг, присів на ескалатор. А «зірка», не міняючи пози, гайнула далі.

Опасистий дядько, не глянувши навіть на нас з Явою, одразу сіртонувся за своїми ночвами. Він важко біг з клумаками по ескалатору й раз у раз діловито скрикував: «Побережись! Побережись!» — наче візник, що їде через базар своєю тарадайкою, тільки що батогом не цвьохкав.

«Зірка», збивши з ніг ще кількох пасажирів, вилетіла з ескалатора, проїхала через увесь зал і спинилася.

Якийсь інтелігентний дідусь, прямо під ноги якому вона підкотилася, здивовано глянув на неї та суворо сказав:

— Що це ви, мадам?! Поводитесь, як дитина!

Дядько все ще важко гупав ескалатором, хрипко і якось не дуже стурбовано, навіть спокійно вигукуючи:

— Мої ночви!.. Мої ночви!..

Збитий міліціонер (тепер ми бачили, що то був ніякий не Паляничко) поспішав за дядьком, на ходу обтрушуючи кітель і невідомо до кого звертаючись, гукав:

— Стривайте! Стривайте! Одну хвилинку!

Ми підтюпцем бігли за міліціонером. Іншого виходу в нас не було. Ескалатори в метро мають таку властивість, що на них можна їхати лише в один бік, — це тобі не звичайні сходи, по яких можна йти і туди, і сюди!

На наше щастя, міліціонер ще не уявляв собі, хто справжній винуватець цієї скандальної пригоди, переслідував дядька й на нас не звертав

жодної уваги. Але скоро він довідається. Ще кілька секунд — він наздожене дядька, і дядько... У мене холонуть ноги. Ось уже ескалатор довіз нас донизу.

«Кінозірка», що лише тепер, мабуть, оговталась, раптом усміхається і, усе ще сидячи в ночвах, бадьорим голосом каже:

— Політ пройшов нормально. Почуваю себе добре. Невагомість і перевантаження перенесла задовільно.

Навколо сміються.

Як вітали «зірку-космонавта» міліціонер, опасистий дядько та інші люди, що веселим натовпом оточили її, ми вже не бачили й не чули, бо ми притьмом заскочили в поїзд. Двері за нами клацнули, поїзд рушив.

На наступній станції «Арсенальній» ми так бігли ескалатором угору, що аж серця наші з грудей вискакували. А там аж два ескалатори, і такі довжелезні...

Коли ми вибігли з метро, завернули у двір величезного сірого будинку й опинилися на схилах у чагарнику, — ми вже були майже мертві від знесилення. Життя в наших тілах залишалося відсотків п'ять, не більше. Та й ці п'ять відсотків — то було не життя, а сама макуха. В очах темно, ні рукою, ні ногою не ворухнеш. Не те що говорити — ми дихати неспроможні були. Ротами лише плямкали, повітря хапаючи, як риба без води. Трирічне дівча могло зараз нас брати за п'яти, кидати в торбу й нести на базар продавати по дві копійки за пучок. Така була нам зараз ціна.

Лише за хвилин десять...

— Ну? — ледве сказав Ява.

— Ага, — ледве сказав я.

— Тю, — ледве сказав Ява.

— Тьху, — ледве сказав я.

Це вся розмова, на яку ми спромоглися.

І тільки за хвилин двадцять ми нарешті отямились і змогли обмінятися думками з приводу того, що сталося.

— Так... — зітхнув Ява. — Можна сказати, зіпсував ти мені кар'єру. А що?! Хто ж мене тепер у міліцію візьме...

1. Хрещатик «утикається» на Європейській площі в

А метро «Арсенальна»
Б метро «Хрещатик»
В колишній костел
Г філармонію

2. Репліка *Лізь, голубе, під землю, як усі люди* адресована

А інтелігентному дідусеві
Б опасистому дядьку
В міліціонерові
Г інтуристу

3. Установіть відповідність.

Герой повісті	*Опис зовнішності*
1 міліціонер **2** дядько в метро **3** інтурист	**А** *...величезний опасистий дядько з кошиками, клумаками, ще й з новісінькими ночовками в руках...* **Б** *...огрядний і лисий дядько в темних окулярах, з фотоапаратом через плече... З-під штанів... стирчали товсті ноги.* **В** *...обличчя в нього сіре й плямисте, як торішнє листя. Губи тонкі й так стулені, мов у роті вода. Очі без вій.* **Г** *...молоденький... із хвацько підкрученими вусиками... навіть слова не сказав, усміхнувсь і посварився пальцем...*

4. З яким настроєм і почуттями Павлуша описує Київ і Хрещатик зокрема?
5. Як характеризує Яву його ж репліка, адресована інтуристові, що вибіг на проїжджу частину Хрещатика: «*О! Бачив? Думає, мабуть, якщо приїхав з якогось там Лондона чи Ріо-де-Жанейро, то можна тут швендяти, де хочеш! Дзуськи!*»?
6. Чому, на вашу думку, Ява так часто *міняв професії, як циган коней*? А наскільки часто вам доводилося змінювати вподобання щодо вибору майбутньої професії? Поміркуйте, чому так стається.
7. Чи засуджуєте ви Яву й Павлушу, які зникли з місця злочину? Обґрунтуйте свою думку.
8. Чи має «кінозірка» почуття гумору? З чого це видно? Проілюструйте свою думку прикладом із тексту.
9. Який момент у цьому розділі є кульмінацією?
10. Чи погоджуєтеся ви з думкою Павлуші, що *радість, якої не можна розділити з найліпшим другом, — то неповна радість. І навіть не піврадості. А якась четвертинка*? Чи переживали ви у своєму житті таке відчуття? У яких ситуаціях?

11. Опишіть подію, зображену на ілюстрації до розділу «Випадок у метро...».
12. Знайдіть і випишіть у робочий зошит приклади персоніфікації в описі Хрещатика (в абзаці, що починається словами *Після міськради, за вулицею Прорізною...*).

1. Прочитати розділ «Усе! Кінець! Я дарую велосипед...». Виписати в робочий зошит незрозумілі слова.
2. Підготуватися до виразного читання цього розділу.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

(яку розказав уже Ява Рень)

Таємниця трьох невідомих, або Повість про те, як посварилися Іван Васильович з Павлом Денисовичем і що з того вийшло

Розділ двадцять п'ятий

Усе! Кінець! Я дарую велосипед. «Загаза чогтова!». Я видужую

Прокинувшись, я побачив, що біля ліжка сидить на стільці Яришка й читає журнал «Барвінок».

У хаті було сонячно, аж очі сліпило, годинник на стіні показував десяту, і я зрозумів, що то ранок.

Яришка зразу відклала журнал і скочила зі стільця:

— О!.. Гідний бгатику! Загаз будеш снідати.

Вона в нас не вимовляє літеру «р».

За мить Яришка вже ставила на стільці переді мною молоко, яєчню, сир і хліб з маслом.

Я збагнув, що в хаті нікого немає, усі на роботі, і їй доручено доглядати мене.

— Будь ласка, гідний бгатику, їж! — сказала вона солодким голосом.

Я насторожився.

А коли вона втретє сказала «гідний бгатику» («Гідний бгатику, спегшу пгоковтни таблетку»), це вже мене зовсім збентежило.

«Гідний бгатику!» Вона ніколи мене так не називала. Вона завжди казала на мене «загаза чогтова», «так тобі й тгеба», «щоб ти гозбив свою погану могду...» І раптом — «гідний бгатику!..»

Отже, кепські мої справи. Може, і зовсім безнадійні. Може, я уже й не встану. Тому-то всі такі ніжні до мене: і батько, і мати, і дід... І весь час заспокоюють — видужуєш, мовляв. А я...

Бач, сплю весь час. Значить, нема в організмі сили, енергії для життя. Отак засну й не прокинуся більше. Ось голову навіть підняти від подушки не можу. Підведусь, сяду на ліжку, і йде обертом голова, аж нудить...

Я глянув на сир, на яєчню та згадав слова діда Салимона, які він любив повторювати: «Їжа — джерело життя. Доти живеться, поки їсться й п'ється. Добре кусай — і будеш, як бугай».

— Яришко, дай іще шмат хліба з маслом, — сказав я тихим глухим голосом.

— Тю, ти ж іще цього не з'їв?!

— Жалко? — з гірким докором глянув я на неї. — Може, я... Може...

— Та що ти, що ти! Будь ласка! — вона побігла на кухню, відремізувала від буханки величезну партику, намазала з палець масла та поклала на стілець. Пирснула й побігла за піч сміятися!

Я зітхнув. Нічого, нічого! Дивись, щоб на кутні не засміялася, як я... як мене вже не буде...

Яєчню з тим першим шматком хліба я вмаламурив досить швидко й легко. А от тарілка сиру, щедро политого сметаною, і партика хліба, принесена на моє прохання Яришкою, пішли туго. Півтарілки я ще сяк-так виїв, а далі почав давитися. Набивши повен рот сиру та хліба, я жував-пережовував ту жуйку по кілька хвилин і не міг проковтнути. Ремиґав, як той старий віл. Уже й молоком запивав, і різко смикав назад головою, як це робить завжди мати, ковтаючи таблетки, та все марно — не ковталося. «Ну, усе! Уже й їсти не можу. Не приймає організм їжі. Усе! Капець мені! Гаплик!»

Я безсило відкинувся на подушку.

Лежав і прислухався, як усередині в мене щось булькало, бурчало й переливалося. То гуляли в порожньому животі самотня яєчня, трошечки сиру й молока. Гуляли, не в змозі порятувати слабіючий організм.

О! Кольнуло в боці!.. І нога затерпла, мабуть, кров туди вже не доходить... І рука ліва якась безсило млява. Це ж там серце близько... Видно, серце вже відмовляється працювати...

О! Дихати вже важко. Уривчасте якесь дихання. І пальці на руках уже посиніли, здається, одмирають... Ех, жаль — нема Павлуші. Хотілося б з ним попрощатися. Не встигну, мабуть...

З-за печі визирнуло лукаве Ярищине око. Вона сміялася. Вона й не уявляла, як мені зле. Вона думала, що я придурююся.

Треба їй якось довести, що це не жарти, що мені таки погано, що, може, це останні мої хвилини... Я не міг помирати під її хихикання.

— Яришко, — ледь чутно промовив я. — Іди сюди.

Вона вийшла з-за печі.

— Яришко, — зітхнув я і замовк.

Вона підійшла ближче. Личко її стало серйознішим.

— Яришко, — удруге зітхнув я і знову замовк. Я мусив сказати зараз щось незвичайне, щось значуще, шляхетне й велике, що говорять тільки перед смертю. — Яришко, — сказав я нарешті тихо й урочисто, — візьмеш собі мій велосипед... Я дарую тобі його...

І заплющив очі.

— Ой! — верескнула вона радісно. — Ой! Пгавда?! Ой! Сегйозно?! Ой бгатику мій! Який ти хогоший! Ой! Дай я тебе поцілую.

І її губенята мазнули мене по щоці біля носа. Я відвернувся до стіни, бо відчув, що от-от заплачу.

Ми з Яришкою найчастіше сварилися саме через той мій велосипед. Вона хотіла на ньому кататися, а я не хотів, щоб вона каталася. Я вважав, що вона ще соплива, щоб кататися на дорослому велосипеді. Тільки в перший клас пішла в цьому році. До педалей ще навіть не діставала. Але однак примудрялася їздити — просовувала праву ногу крізь раму й, звиваючись черв'яком, навстоячки крутила педалі. Ця її спритність тільки дратувала мене. Таке потворне катання було, на мою думку, образою для велосипеда.

І взагалі, кому хочеться, щоб на його велосипеді хтось катався! Це завжди неприємно. Велосипед — це щось дуже особисте, близьке, заповітне. Це ближче, по-моєму, за сорочку, за штани, за що хочеш...

І, зараз, подарувавши велосипед Яришці, я відчув, що мої рахунки з життям майже зведені.

Я чув, як вона, забувши від щастя про мою хворобу, уже витягала Вороного із сіней надвір. І він жалібно деренчав і дзвенів. Ці звуки шматували моє вмираюче серце. Так востаннє тужливо іржe вірний кінь, навіки прощаючись з козаком...

Я витягся, як мрець, склав на животі руки й приречено втупився в стелю.

Я ждав приходу смерті. Годинник на стіні невмолимо відцокував хвилини.

Але несподівано замість смерті прийшла медичка Люба Антонівна. Грюкнувши дверима, вона зайшла в хату й швидким кроком наблизилася до мого ліжка.

Поклала руку мені на лоба, потім узяла за пульс. І все це, не кажучи ні слова, зосереджено, строго. Я завмер у безнадійному чеканні.

Скінчивши слухати пульс, вона підняла мені сорочку, схилилась і приклала маленьке холодне вухо до моїх грудей. Вона завжди вислуховувала хворих просто так, вухом, без усякого лікарського причандалля.

І тільки вислухавши мене, вона сказала весело:

— Молодець! Усе гаразд! Скоро будеш здоровий.

І ляснула мене долонею по пузі.

— Еге! Гаразд! — буркнув я. — Оно вже й їсти не можу. Організм не приймає. І голова крутиться, підвестися несила.

— Що? — вона здивовано глянула на тарілки, що стояли на стільці. — А це хто снідав?

— Та я ж... бачите... — зітхнув я.

— Ну! Бачу! І яєчню, бачу, прийняв твій організм, і сиру півтарілки, і молока. Що ж ти хочеш? Після такої температури це навіть забагато зразу. Забороняю тобі їсти по стільки! А голова крутиться від довгого лежання. Треба вставати потрошку, якщо температури нема. Дозволяю тобі сьогодні встати хвилин на десять–п'ятнадцять і походити по кімнаті. Тільки не більше... «Організм не приймає!» — вона всміхнулася. — Ех, ти! Герой!

Я насупив брови й одвернувся.

Я не дуже їй вірив. Вона медичка. Вона мусить заспокоювати хворих. Така її робота, їй за це гроші платять.

І все ж після того, як вона пішла, я відчув, що мені полегшало — перестало колоти в боці, і нога одійшла, і руки відпустило. І серце забилося бадьоріше.

Смерть поки що відступила.

Мені навіть здалося, що я почув, як вона, загримівши кістками, побігла-покотилася кудись геть по дорозі... Чи, може, то загримів, упавши разом з Яришкою, мій велосипед у дворі?..

Мій? Велосипед? Який же він мій? Нема в мене вже велосипеда! Нема! Подарував. Дурень! Та я ж... я ж... думав, що вмираю.

«Пожди-пожди! Чого це ти так рознервувався? Може, ще вмреш і не будеш дурнем», — шепнув мені глузливо внутрішній голос.

«Тьху на тебе! — лайнув я той голос. — Краще бути живим дурнем, ніж...»

Ну й що! Ну й подарував! Подумаєш! Рідній сестричці подарував. Хай катається на здоров'я дорога се...

У дворі знову щось гупнуло й задеренчало.

Чорт! Чого ж вона, корова, падає! Так же всі шпиці повибивати можна!

Ну й хай вибиває, її ж велосипед — може зовсім його розбити.

Чого тобі тепер хвилюватися? Не треба тобі хвилюватися.

Спи спокійно, дорогий товаришу!

Павлуша, значить, буде на велосипеді, Вася Деркач на велосипеді, Коля Кагарлицький на велосипеді, Степан Карафолька, гад, на вело-

сипеді, — коротше, усі, усі геть-чисто на велосипедах, а я — пішки. На своїх двох. Та-а-ак...

Тоді вже краще вмерти! Що це за життя без велосипеда! Комедія! Сміх!

А який же був велосипед! «Україна». З багажником, з фарою, з ручним гальмом. А швидкість яка! Вітер, а не велосипед!.. Був!..

У дворі знову задеренчало.

Доламує!

Серце моє розчахнулося від болю.

«Дозволяю тобі сьогодні встати на десять–п'ятнадцять хвилин».

Я підвівся й сів на ліжку.

Хоч глянути на нього востаннє. От гляну, потім ляжу й умру.

Я встав і, хитаючись, пошкандибав до вікна.

Яришка, висолопивши від старанності язика, вихилясами кружляла подвір'ям. На лобі в неї полум'яніла здоровеннецька гуля, на щоці подряпина, коліно розбите. Але очі сяяли щастям. І видно, те щастя засліпило її, і вона нічого не бачила. У всякому разі дубового ковбка, на якому ми рубали дрова, вона точно не помічала, бо перла прямо на нього. Я не встиг навіть роззявити рота, як вона перечепилася об ковбок і...

Отут уже я роззявив рота. Я не міг його не роззявити. Душа моя, яка ще трималася в тілі, не витримала.

Велосипед став дибки та з усього маху грюкнув на землю, задеренчавши всіма своїми деталями.

— Ех ти!.. Щоб тобі!.. Що ти робиш?! — одчайдушно закричав я. Хай я умру, але навіть перед смертю я не можу спокійно дивитися, як гине велосипед!

Лежачи під колесом, Яришка розгублено кліпала очима. Потім ураз насупила брови й мовчки почала вибиратися з-під велосипеда. Устала, підняла велосипед і зміряла мене презирливим поглядом:

— Думаєш... думаєш... я тобі повігила, що ти подагував? Я знала, що ти жагтуєш... загаза чогтова!..

І, шморгнувши носом, одвернулася.

Я роззявив рота і... усміхнувся. «Загаза чогтова...»

Сонце засяяло з неба, заспівали пташки та зацвіли-запахли під вікном троянди.

Життя повернулося до мене.

Сумнівів не було — я видужував.

Дорога Яришко, люба моя сестричко, я тепер завжди даватиму тобі велосипед — коли тільки захочеш! Чесне слово!

Теорія літератури

Повість. Пригодницька повість

«Тореадори з Васюківки» В. Нестайка — один із найулюбленіших творів для дітей. Сподіваємося, що вам полюбилися Явині та Павлушині пригоди й ви захочете прочитати їх усі. Цей твір доволі великий за обсягом, але читається легко, бо він пригодницький. Ми настільки захоплюємося перипетіями Павлуші та Яви, що й не помічаємо, як спливає час, коли читаємо повість. ***Пригодницьким*** називається той твір, зміст якого наповнений великою кількістю пригод і незвичайних подій. Отже, за жанром «Тореадори з Васюківки» — пригодницька повість. Пригадаймо, що таке повість.

Повість — розповідний художній твір, у якому досить широко змальовано життя одного чи кількох героїв протягом досить тривалого часу. Повість відрізняється від оповідання розгорнутішим сюжетом, більшим охопленням подій із життя головних героїв, більшою кількістю другорядних персонажів і повнішою їхньою характеристикою, наявністю розлогих описів.

Повість належить до жанрів великої прози. Нещодавно ви читали твір великої прози — повість О. Іваненко «Друкар книжок небачених».

Перші повісті як самостійний літературний жанр з'явилися на початку XIX ст., а до цього повістю називали будь-яку розповідь про життєві та історичні події («Повість минулих літ»).

1. Слова *Добре кусай — і будеш, як бугай* любив повторювати

А Ява Рень
Б дід Варава
В дід Салимон
Г Степан Карафолька

2. Після того як Ява прокинувся хворий, його найбільше збентежили Ярищині слова

А загаза чогтова
Б гідний бгатику
В який ти хогоший
Г загаз будеш снідати

3. Установіть відповідність.

Жанр	*Назва твору*
1 оповідання	**А** «Євшан-зілля» Миколи Вороного
2 літопис	**Б** «Фарбований Лис» Івана Франка

Жанр	Назва твору
3 повість **4** казка	**В** «Федько-халамидник» Володимира Винниченка **Г** «Тореадори з Васюківки» Всеволода Нестайка **Д** «Повість минулих літ» Нестора Літописця

4. Пригадайте, чим епічний твір відрізняється від ліричного й драматичного.
5. Що таке *повість*? Чим вона відрізняється від оповідання? Обґрунтуйте свою відповідь, використовуючи приклади з тексту повісті В. Нестайка.
6. Які повісті ви читали в 5 класі з української і світової літератур?
7. Які твори називаються *пригодницькими*?
8. Проаналізуйте стосунки Яви та Яришки, підтверджуючи свої думки уривками з тексту.
9. Як реагував Ява на незграбне сестрине катання на вже подарованому ним велосипеді в середині розділу й наприкінці?
10. Доведіть, що насправді Ява любив свою сестричку Яришку. Які слова з тексту це підтверджують?

11. Прочитайте виразно фрагмент розділу, у якому передано Явині переживання про стан свого здоров'я.
12. Яким ви бачите музичний супровід упродовж останнього розділу та як змінюється його настрій? У який момент музика зникає?

1. Підготувати сценку у своїй групі *(3–4 учні)* до одного з фрагментів повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки».
2. Самостійно опрацювати статтю «Комічне. Засоби творення комічного». Дібрати та записати в робочий зошит приклади з тексту до кожного засобу комічного.
3. Письмово поділитися своїми враженнями про прочитані розділи повісті (наприклад, у формі листа до В. Нестайка) *(за бажанням)*.

Теорія літератури

Комічне. Засоби творення комічного

Читаючи повість В. Нестайка «Тореадори з Васюківки», погодьтеся, важко бути байдужим до пригод Яви й Павлуші, бо в багатьох із них ви, мабуть, упізнаєте себе й своїх друзів. Важко стримувати й усмішку — вона в цьому творі, як кажуть, на кожному кроці. Явища й образи в художній літературі, що викликають сміх через невідповідність між дією й наслідками, між метою й засобами її досягнення, називають ***комічними*** (з грецьк. *смішний*).

Комічне буває різним за емоційним забарвленням: від добродушного гумору до нищівного сміху. Досягається різними засобами. Серед них найпоширенішими є такі:

1. Надання предмету зображення невластивих йому рис: *таке катання було, на мою думку, образою для велосипеда.*
2. Неграмотне дитяче мовлення (неправильне вживання деяких звуків): Ярищині *загаза чогтова; так тобі й тгеба; щоб ти гозбив свою погану могду.*
3. Уживання жартівливих приказок, прислів'їв, фразеологізмів: *причепився, як реп'ях до собачого хвоста; Ява міняв професії, як циган коней; шукай вітра в полі.*
4. Несподівані порівняння: *очі — наче тракторні фари; землю гребе ногами, як екскаватор; ми заклякли, мов курчата перед шулікою.*
5. Наділення тварин незвичними кличками: *корова Контрибуція, бугай Петька, цап Жора.*
6. Використання зниженої лексики, лайливих слів: *вуха пообриваю та свиням викину*; для звертання до хлопців дід Варава використовує таку лексику: *анциболотники, шминдрики, авантюрист шмаркатий* і под.
7. Перемеишення (літота) і перебільшення (гіпербола): *життя в наших тілах залишалося відсотків п'ять, не більше; трирічне дівча могло зараз нас брати за п'яти, кидати в торбу й нести на базар продавати по дві копійки за пучок; батьки зробили нам чотириста двадцять восьме серйозне попередження по тому місцю, про яке при дівчатах не говорять.*
8. Використання наукової чи професійної лексики в буденній ситуації: слова «кінозірки» після вдалого приземлення — *політ пройшов нормально, почуваю себе добре, невагомість і перевантаження перенесла задовільно.*

Комічне в художньому творі поглиблює наші знання про світ, допомагає боротися з недоліками в характері окремих людей і в суспільстві.

Радимо прочитати

В. Нестайко. «В країні сонячних зайчиків».

Ярослав СТЕЛЬМАХ
(1949–2001)

Ярослав Михайлович Стельмах народився в м. Києві. Він продовжив справу свого батька — відомого українського письменника Михайла Стельмаха.

Змалку в хлопчика було багато захоплень: поглиблене вивчення англійської мови, плавання, бокс, боротьба, гра на фортепіано й гітарі... Таких людей називають усебічно розвиненими.

Ярослав Стельмах відомий як автор епічних (прозових) творів і як драматург. Уже перші його твори мали великий успіх: у п'ятнадцяти театрах одночасно йшла його п'єса «Привіт, синичко!». Один із найвідоміших його епічних творів — «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера» — ми пропонуємо вам прочитати. Без сумніву, у характерах і вчинках головних героїв цього твору ви обов'язково хоч трішечки впізнаєте себе...

МИТЬКОЗАВР З ЮРКІВКИ, або ХИМЕРА ЛІСОВОГО ОЗЕРА

(Скорочено)

Розділ І
Зоологія і комахи. «Відпустіть нас до бабусі»

Коли ми склали іспит, і п'ятий рік навчання нарешті скінчився, на збори, присвячені цій знаменній події, прийшла й учителька ботаніки Ірина Семенівна.

— Любі дітки! — вона завжди казала «дітки» чи «діточки». — Ви вже учні шостого класу, з чим я вас вітаю та повністю приєднуюся до тих хороших побажань, які ви щойно почули від присутніх тут педагогів. Хочу вам ще раз нагадати — учитися в шостому класі де в чому легше, а де в чому трудніше, ніж у п'ятому. Ми з вами, зокрема, будемо вивчати зоологію...

Той, хто не знав нашої ботанічки, міг би подумати, що цілісінькими днями ми тільки й сушили голови над тим, як би під її керівництвом ще глибше зрозуміти навколишній світ. Насправді ж ми мало любили ботаніку, та й не можу сказати, щоб і зоологія вигравала в нашій хлоп'ячій уяві привабливими веселковими барвами.

— Так от, любі діточки, — правила далі ботанічка, — для того, щоб збудити вашу цікавість до нового предмета, щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах.

— Ого, — перебив її Шумило, — та якщо всі школи візьмуться до цього діла, наступного літа вже не буде чого ловити...

— Пам'ятаєте, я розповідала вам, як збирати таку колекцію?..

Тепер і я згадав стоси невеликих коробок із скляним верхом, що припадали порохом у кабінеті зоології.

— А можна вдвох збирати одну колекцію? — схопився з місця Митько.

— Можна, тільки щоб і видно було, що її робили двоє. Така колекція має бути більшою й кращою... Тільки не так, як торік.

Цим вона натякала на гербарій рідного краю, який треба було зібрати минулого літа. Тоді ми й не думали збирати його, а потім Митько таки знайшов якийсь гербарій, ми його підписали та здали, навіть не поцікавившись, що воно таке. А потім до школи прибіг старший Митьків брат, з голосним скандалом забрав той альбом і нам'яв Митькові вуха. Виявилося, що то гербарій зовсім не рідного краю, бо містив зразки рослин Далекого Сходу, по-друге, він належав навіть і не Митьковому братові, а котромусь з його приятелів. А по-третє, з'ясувалося — приятель теж узяв його на два дні в себе на роботі.

— Чому тебе та колекція муляє? — запитав я Митька, коли йшли додому. — І звідки така зацікавленість?

— А тому, що тепер нас точно відпустять до моєї бабусі!

Тут варто зазначити, що ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся...

— Уявляєш собі? — казав Митько. — Ліс. А в лісі озеро. А на березі курінь. А в курені — ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом — ні душі.

Отож ми й докучали моїм батькам (Митькові були не проти), канючили мало не щодня:

— Відпустіть, ну відпустіть нас до бабусі!

Але батьки дуже сумнівались, чи піде це на користь у першу чергу самій бабусі, а потім уже нам.

— Уявляю, що вони там вироблятимуть, — хитала головою мама.

— Двоє лобуряк на голову старенькій жінці, — і собі докидав тато.

І тільки моя бабуся підтримувала нас:

— Не такій уже старенькій, — казала вона. — Ми з нею однолітки.

— Хоч і не старенька, — мовив тато, — а коли б вам, мамо, вони обоє сіли на шию на три тижні, то ще невідомо, якої б ви заспівали.

— О, я була б тільки щасливою, — не здавалася бабуся. — Село, річка, ліс, два юні джентльмени. Певно, я знову відчула б себе молодою.

— Боюсь, що ненадовго, — обізвалася мама. — Господи, як ви мені вже набридли з цим селом!

— Невже ви хочете, Оксано Павлівно, — утрутився нарешті в розмову й Митько, — щоб ваш син, а заодно і його перший приятель ціле літо нудились у місті, де все кругом — і пилюга, і розжарені спекотні вулиці — навіває сумні думки й сприяє передчасному старінню наших організмів? — (Цю промову він підготував заздалегідь). — А хіба існує кращий відпочинок, ніж там, у селі, злитися з природою після важкої праці й успішного закінчення п'ятого класу?

— Не дуже-то ви й перепрацювались, — кволо усміхнулася мама.

— А того, хто не принесе першого вересня колекцію до школи, не переведуть у шостий клас.

— Так уже й не переведуть? — не повірила мама, але видно було, що Митькові слова таки надщербили її несхитність, і стрілка маминої впевненості гойднулась у наш бік.

— А може, і просто двійку поставлять, — не здавався Митько. — А кого порадує двійка в перший же день навчання? Це на весь навчальний рік може настрій зіпсувати.

— Еге ж, — знов усміхнулася мама, — вам зіпсуєш... Ну, то як? — звернулася до тата.

Я відчув, що дмухнуло сприятливим вітром.

— Та хай уже їдуть, — одмахнувся він. — А то ж спокою не даватимуть ціле літо. Тільки, щоб бабусю слухали.

— Ура! — закричали ми й вибігли з кухні, але в передпокої на мить затрималися.

— Чула? Чула? — сміявся тато. — «Передчасному старінню наших організмів», га?

— І настрій у них на цілий рік зіпсується!

— Ех, ти, — закинув я Митькові, — то це ж вони з нас глузують!

— Ага, — почухав він потилицю, — переборщили трохи. Ну, та нічого. Головне — мета досягнута...

— Не виходьте на зупинках із вагона, — кричала вслід поїздові мама.

— Зразу ж дайте телеграму, — не відставала від неї бабуся.

— І не здумайте їсти ковбасу. Улітку вона може зіпсуватись, — і собі гукнула Митькова мама.

Ми чесно дотримувались усіх обмежень, які наклали на нас батьки: не висовувалися з вікна, бо може продути; не стояли в тамбурі — можна випасти; не виходили на зупинках — можна відстати; не виймали гроші з кишень — можуть украсти; не їли ковбаси чи, не дай, Боже, консервів — можна отруїтись. Якщо оголосити весь список заборон до кінця, то виникне запитання, що, зрештою, таки можна робити...

Спати ми повкладалися на горішніх лавах.

— Лягай грошима до стіни, — шепнув мені Митько.

За інших обставин остання Митькова фраза прозвучала б навіть незрозуміло, але тільки не зараз. Гроші в нас обох були в правих кишенях штанів. Мені довелося лягти долілиць.

Дорога, мандрівка, навіть зовсім недалека, викликає в нас відчуття якихось близьких, несподіваних і навіть таємничих подій.

А тут ми самі їхали аж куди — цілу ніч поїздом, потім ще треба години півтори автобусом. Це вам не туристський похід на один день, коли разом із класом ідуть майже всі викладачі школи...

Коли я прокинувся, уже розвидніло. Митько тихенько сопів із правицею в кишені, на столі видзвонювали склянки з чаєм, точніше з-під чаю.

— До речі, — зазирнув до купе провідник, — мені здається, зараз ваша станція, молоді люди.

Я штовхнув Митька й простяг руку по рюкзак.

Розділ II

Знайомство з майбутнім майстром спорту, а також з бабусею, ентузіастом музичної освіти, та дідом Трохимом

— А повітря? Відчуваєш? — мабуть, удесяте питав Митько, повернувши до мене сяюче обличчя.

— Відчуваю, — закашлявсь я, бо автобус, що проїхав повз нас, порснув мені в обличчя хмарою пилюги з-під коліс і кіптюги з вихлопної труби.

— Ото ж бо, у місті, кхе-кхе, зовсім, кхе-кхе, тьху ти, не таке, — уже не так бадьоро продовжував Митько. — От якби ще автобуси не ходили...

— Тоді, пройшовши сорок кілометрів пішки, ти й уваги не звертав би на повітря. Далеко ще?

— А онде бабусина хата, — сказав Митько, набираючи гордої пози: адже тут він відчував себе до деякої міри господарем.

— Хо-го! — пролунав за нашими спинами насмішкуватий голос. — Про яку втому може йтися! Хіба такі хвацькі й відчайдушні мандрівники стомлюються? Хіба мають вони на це право?

Ми притьмом обернулися. Перед нами шкірив зуби юнак років чотирнадцяти, притримуючи лівою рукою пошарпаний велосипед.

— А яке чудове спорядження! — не вгавав він. — Які сачки! Стережіться, бідні метелики! А рюкзаки! Там, мабуть, харчів не на один місяць. Юні лівінгстони[1], безперечно, збилися з путі, адже Африка в зовсім протилежному напрямку. Яке щастя для бегемотів і нільських крокодилів! Ви їх усіх переловили б.

— Ну, чого тобі? — насупився Митько.

— Мені нічого. Я думав, це вам буде приємно познайомитися з майстром велосипедного спорту міжнародного класу Василем Трошем. Звичайно, у майбутньому.

— Ну от, коли станеш майстром, ми з тобою й побалакаємо, — пообіцяв я йому. Мені кпини цього типа аж ніяк не сподобалися.

Він скочив на свій велосипед і за мить здимів, мов і не було.

— Неприємний суб'єкт, — поділився враженням про наше нове знайомство Митько. Я заперечувати не став.

До бабусиної хати залишилось уже зовсім недалеко, коли попереду почулося якесь виття, та зразу ж і замовкло, загнулося на найвищій ноті.

— Це що? — запитав я.

— Не знаю, — стенув плечима Митько. — Може, корова якась чи бугай.

— Ніколи не думав, що корова може отак вити.

— О, ти не знаєш тутешніх корів, — пояснив Митько не зовсім упевнено. — Від них усього можна чекати...

Дізнатися про коров'ячі здібності я не встиг, бо той самий звук почувся знов і знов урвався.

— Стривай, стривай, — наморщив лоба Митько. — Ось бабусина хата, а оце... Та ні... але ж, мабуть, таки так. Ну й дивак... Хоча...

Звісно, ця словесна плутанина нічого мені не пояснила, і я вже смикнув друга за рукав курточки, коли почув: «Митю, Митюню», — і побачив, як старенька, огрядненька жінка із цебром у руці кинулася від клуні нам назустріч.

---

[1] *Лівінгстóн Девід* — англійський мандрівник, дослідник Африки.

— Бабуню!

— Онучку!

Одведемо на мить наші очі від цієї зворушливої сцени й скористаємося з нагоди, щоб роззирнутися довкола. Ні, не вдалося, бо увагу мою негайно привернуло вікно через дорогу, звідки знову ревонуло. «Може, справді, корова забралася в хату, та й не знає, сердешна, як вилізти», — подумав я.

— Гнате, Гнате, перестань, їй-же бо! — загукала Митькова бабуся. — Перестань, дай хоч з онучком хвильку погомоніти.

— А-а, приїхав, — долинуло у відповідь. Нараз фіранка гойднулась, метнулася вбік, і ось уже у вікні з'явився розчервонілий вусатий здоровань із тромбоном у правиці. — Здоров, Дмитре!

Он воно що!

— То це ви! — зареготав Митько. — Здрастуйте, дядьку Гнате. Я так і не додумав, хто це. Точніше, спершу думав — ви, а потім, ні, думаю, не ви. Потім знову думаю — ви, а потім...

— Я, я, а хто ж, — доброзичливо розсміявся вусань і розвів руками, мовби й собі дивуючись, що це він узявся до такого заняття. По-вуличному звали його Фа-Дієзом.

— А ви ж позаминулого року на мандоліні грали. Так тихо було... І приємно.

— А, мандоліна, — одмахнувся той. — Тромбон — оце, я тобі скажу, да!

— А я тобі скажу, Гнате, — уставила й собі бабуся, — досить уже на сьогодні.

— Та я ж і закінчую. Усе. Заради такого випадку... А це хто з тобою? — накинув цікавим оком на мене.

— Ой, і справді! — сплеснула руками бабуся.

— Я, — озвався я.

Отак і відбулося наше знайомство...

— Доброго здоров'ячка, — крикнув хтось із вулиці.

— Ну, починається, — прошепотів Митько. — Зараз півсела сюди збіжиться. Ходімо десь сховаємося, — і дременув не дуже ввічливо за хату. Я подався був за ним, але тут мене перепинив той же голос:

— Куди ж це ти, Митю, чи не впізнаєш мене?

Я озирнувсь. У хвіртку заходив дідок у темних смугастих штанях, управлених у запилені чоботи, у синьому бувалому в бувальцях піджаку й кашкеті.

— А, драстуй, Гнатовичу, — одповіла Митькова бабуся, ступаючи в погріб.

— Здрастуйте, — зніяковіло привітався я.

— Ну й змінився ж ти, — хитнув головою дідок, зупиняючись серед двору.

— Га? — долинуло з погреба.

— Змінився, кажу, Демидівно, онучок твій, — повторив дідок, придивляючись до мене. — Підріс.

— Аякже, підріс, — радо погодилася бабуся, брязкаючи внизу посудом. — Ти ж його коли бачив, два роки тому?

— Еге ж, два роки. Ніби погладшав трохи...

— Та де там погладшав! Худющий, як і був.

— Е ні, який же він худющий. Опецькуватий... А то ж ніби й волосся було русяве, а це потемніло.

— Та де ж потемніло? — од того дива бабуся аж вилізла з погреба й кинула погляд на мене.

— Тьху, Трохиме, та чи ти не бачиш! Це ж не Митько!

— Отож-бо й видно, що не Митько, — охоче погодився той. — А хто ж? — поспитав жваво.

— Приятель його, Сергій. Разом приїхали.

— А-а, — спокійно, аж ніяк не дивуючись, мовив дідок. — Я й дивлюсь — ніби не Митько. А воно й виходить, що Сергій. Да-а, — продовжував, умощуючись на приступці ґанку. — Зараз, улітку, усі своїх дітей кудись одсилають. То в табори, то ще десь, а як нема куди, то до бабусь. Оце й до Дмитрівни теж онук приїхав, старшенький, правда, за ваших, — Василь. Дак той на велосипеді ганяє. Із собою ж і привіз, — розібраний. Бабуся до нього кинулась, мовляв: «Онучку мій рідний, як же давно не бачились». А він їй: «Обережно, — каже, — бабо, не чіпайте чемодана, бо в мене тут велосипед». Не встигла вона й слова сказать, як він уже той велосипед витягнув, склав у момент і хода з дворища. Дмитрівна у ґвалт: «Куди ж ти?!» А він тільки рукою махнув: мовляв, одчепись. А години за дві приїхав і каже: «Це в мене тренування такі, точно за графіком». Значить, — пояснив уже від себе дід, —

як пробило, скажімо, першу годину чи яку там, то ти хоч спиш, хоч їси, а скачи на велосипеда й паняй, куди очі бачать. Отаке! Ну, а ви, — спитав, — теж на велосипедах ганять будете?

— Ні, — промимрив я. — Нам треба колекцію збирати...

— Митю, — загукала бабуся. — Ідіть їсти! Ви з дороги, певно, зголодніли? — усміхнулася до мене.

— Ще й як, — кинувся до вмивальника Митько.

— Ну як там у вас, усе гаразд удома? — поцікавилася бабуся.

— Угу, усе, — ствердно хитав головою Митько, запихаючись голубцем.

— А як доїхали?

— Добре, — одказував Митько, простягаючи руку до кварти з молоком.

— То чому ж тато не повідомив? — допитувалася бабуся. — Я когось зустріти послала б. От хоча б Гната або діда Трохима.

— Не знаю, — відповідав Митько, наливаючи собі киселю. — Ми й самі дивувалися.

— Телеграми не дали, — не вгамовувалася старенька.

— Телеграми! — скрикнув Митько.

— Ну так що ж тут дивного!

— Телеграми! — мов йому замакітрилось, ще раз скрикнув Митько.

— Авжеж, телеграми. Та ти не переживай так. От сердешна дитина!

Я почав уже здогадуватись, до чого воно йдеться, і з підозрою глянув на друга.

— Ох, я ж розтелепа! — скочив він на ноги, засовуючи руку в бокову кишеню курточки. — Ай-я-яй! — Ось же вона, тато написав! Я ж і подався був на пошту, а дорогою забіг по батарейки, а потім згадав про плівку, а потім...

— Забув про телеграму? — закінчила бабуся. — Еге ж?

— Еге ж.

— Ех ти, — провела рукою по Митьковій голові. — Наїлися?

— Наїлися, спасибі, — дружно закивали ми.

— А тепер куди?

— Та ще не знаємо. Може, погуляємо трохи чи на річку...

Розділ III

Озеро. Змії люблять сіно

...І ось уже ми йдемо, навантажені рюкзаками з їжею й усякою всячиною, туди, де за річкою шумить верховіття, де голубінь неба заглядає в синь лісового озера, де птахи радіють погожій днині, куди вабить нас вільне життя.

— А головне, — казав дорогою Митько, — ти завважив, яка бабуся? Ні слова не сказала. Інша вже почала б: «Ой, та куди ж ви йдете? Та що вам там потрібно? Не купайтесь, бо втонете! Та не ходіть у ліс, бо заблукаєте!» А моя — ні слова.

— Так, — погодився я, — бабуня, що треба.

— А що нам у селі робити? Хлопців тут малувато, та й ті всі заклопотані, — то город сапають, то по господарству... А я, було, позаторік і собі спробував сапати, і що ж ти думаєш? Виполов якусь розсаду, а бур'яни полишив. Тут такі бур'яни ростуть, зовсім на бур'яни й не подібні. Подивишся, — ніби якась городина, а воно ні, виявляється. Так мене після того й близько до городу не підпускали. Хотів дров нарубати — поліняка відскочила й по лобі мене як трахне! Тиждень із гулею ходив, а сокиру від мене ховати стали. Хотів навіть корову помогти доїти, так мало того, що вона хвицялась, як скажена, так іще й мою панамку зжувала.

— То ж позаторік! Ти ще малий був.

Проминувши поле, ми наблизилися до річки.

— Зараз беремо праворуч, — хвилин за двадцять мовив Митько, — і стежечкою до самісінького озера.

Тільки-но ми звернули, як навстріч, прямо на нас, з-за дерев вихопився велосипед, і хлопець, що сидів на ньому, гукнув знайомим насмішкуватим голосом:

— Гей, мухолови, з дороги!

Ще навіть не зметикувавши, що воно й до чого, ми швидко відскочили вбік і лиш устигли побачити, як промайнула мимо спортивна Василева майка.

— А щоб тобі колесо відпало! — кинув я услід. — Ну чого він причепився до нас, Митю?

— А, — махнув він рукою. — Мало дурнів? Не зважай!

Неподалік, на пагорбі, видніла якась безформна купа. Ми кинулись уперед.

— Та це ж курінь був! — перший здогадався Митько.

— А сіна скільки! — радів я. — Та цей курінь відремонтувати — раз плюнути. І місцинка яка зручна. Цікаво, хто тут жив?

— Не підходь! — гукнув Митько та заходився бігати навколо купи паліччя й сіна, штрикаючи в неї з усіх боків держаком сачка.

— Що з тобою, Митю? — здивувався я.

— Нема! — задоволено мовив приятель. — Тепер можна й ремонтувати.

— Чого нема?

— Змій! Вони, знаєш, як сіно люблять! Забереться й чекає, поки ти на неї сядеш. І все! Узагалі, тут треба бути обережним, — говорив

Митько, випорожнюючи рюкзак. — Ліс усе-таки, хоч яка, а все ж глухомань. Як укусить щось чи що скоїться — до села бігти далеченько...

Розділ IV

Таємничий і бр-р-р-р який страшний. Хороший хлопець. Нервові можуть далі не читати

Ми приходили до озера щодня. Набирали харчів, дорогою ганялись із сачками за всякими мурашками й один за одним. Біля озера вилежувалися на сонці й купались у теплій воді.

Але одного ранку відбулася подія, яка трохи змінила і наше життя, і наші подальші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з-за дерев на берег, то побачили: у нашому озері купається якийсь хлопець.

— Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько.

Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

— Привіт дослідникам! І вам покупатися скортіло? Ех, водичка — що треба! Це вам не річка!

— Добридень, — озвалися ми трохи спантеличено, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схиляли до дружньої розмови.

— Та чого ви такі насурмонені обоє? Ще й досі сердитесь? А ви, я бачу, серйозно захопилися відловом комах. Ну що ж, заради миру — ось вам від мене подарунок, — він підняв з піску свої штани і, сягнувши в кишеню, витяг жовтий прозорий камінець. — Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилилися над Василевою долонею.

— Ух ти, це що?

— Не пізнаєте? Бурштин. Он бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

— Ви знаєте, що таке бурштин? — вів далі Василь. — Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. От у Прибалтиці її повно, а в нас рідко трапляється. Так що ця знахідка — велика цінність.

— Ти що, її тут знайшов? — не повірив я.

— А де ж, по-твоєму? От у цьому озері. Хотів було в краєзнавчий музей здати, та передумав. Хай уже вам буде. Ви ж комах колекціонуєте.

— У цьому озері? — і собі здивувався Митько. — Отут?..

— Ви вмієте зберігати таємниці? — Він суворо звів брови.

— Могила, — мерщій відгукнувся Митько.

— Щоб я маму й тата не бачив, — пробелькотів і я десь почуту клятву.

— Ну так от, хлопці. Озеро це незвичайне.

— Незвичайне? — пошепки повторили ми.

— Еге ж. Поганий поголос ходить про нього. Ви помітили, що сюди із села ніхто не потикається?

— Бояться?!

— Еге ж. Звичайно, якщо кого спитаєш, так тобі й скажуть: мовляв, далеко, краще в річці купатись. А насправді всі аж тремтять, коли доводиться тут у воду лізти.

— Але чому ж, чому?

— А тому, що в озері... — він стишив голос, — хтось живе!

Ми здригнулись.

— Авжеж, — вів Василь далі. — По ночах, правда, не часто, виє страшно й зітхає «о-о-о-о-ох» — аж мороз по шкірі. Сам чув. А вдень не вилазить. А може, і вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травою поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи тут корів напували. Аж чують — телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а за телятком тільки завирувало. А на піску сліди здоровенних лап, мов від крокодила.

— Та що ти!

— Точно! Але це ще не все! Ходімо зі мною.

Ми наблизилися до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води.

— Дивіться!

На стовбурах видніли глибокі подряпини, корені двох-трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю.

Заніміло спозирали ми цю картину.

— От і подумайте, хто б це міг бути. Ви знаєте що-небудь про Лох-Несс?

— Та щось таке чули...

— Це озеро в Шотландії. І живе там дивна й здоровенна тварина, от приблизно... Ну, та не буду робити припущень. Це ще не доведено. Ну, а тепер пробачте, мені час. Бувайте! Ще побачимося.

Він миттю надів штани й витяг з-за кущів велосипед:

— У мене тренування. За графіком.

— Що ти на це скажеш? — запитав Митько, коли Василь уже зник з-перед очей.

— Та хто його знає, може, це все неправда. Якось не віриться.

— Сергію, а якщо нам...

— Що нам?

— Таки оселитися коло озера та самим простежити... за отим от...

— Так тебе бабуся й відпустить! Чекай!

— А якщо відпустить?

— Звичайно, це було б зовсім непогано! І ночувати там?

— Там. Адже Василь сказав, що воно тільки вночі вилазить. І курінь у нас такий, самим собі заздрити можна. Хоч зимуй там. Узяти із собою ковдри. Зараз же тепло.

— Еге ж, тепло. Це в хаті тепло!

— Та не замерзнемо. Не бійся.

— Я й не боюсь. А от бабуся...

— Беру її на себе. Хіба може бабуся чогось не зробити заради свого онука?

Розділ V

Я вкриваю себе ганьбою. Великий зоолог

І ми рушили до озера.

Попереду весело вистрибував Митько, за ним із рядном і ковдрами човпав я. Клунок зв'язали один і домовилися нести його по черзі.

— А якщо то й справді якийсь звір? — обернувся до мене Митько. — От було б здорово! І ми першими його побачимо.

— Ну, побачимо, а далі? — я був настроєний скептично.

— Сфотографуємо!

— А далі?

— У школу знімок привеземо. Ото переполох зчиниться! Усі повмирають од заздрощів.

— І ми тільки вдвох будемо на уроки ходити.

— Чому це?

— Усі ж повмирають.

— Ет, тобі аби смішки. Несерйозна ти людина. У ботанічки улюбленими учнями станемо, — мріяв він.

— І вона негайно пошле свого улюбленого учня на районну олімпіаду, де він урочисто завоює останнє місце й одразу знову стане звичайним Дмитром Омельчуком, посередністю навчання та праці.

— Посередністю! — зобидився Митько. — У тебе в самого трійки з фізкультури. За минулий рік.

— А в тебе з малювання.

— Бо це ти мені в останньому малюнку дерева синім олівцем розфарбував і ще й домалював невідомо що.

— А ти мене за ногу смикав, коли я на оцінку підтягувався.

— Ти поглянув би на себе! Жодного разу підтягнутися не зміг.

— Бо із сил вибився. А в тебе пика такого ж кольору, як і дерева, стала, коли ти той малюнок побачив.

Але тут ми обоє стали так сміятись, згадуючи вирази обличчя одне одного, що назрілий був настрій для сварки миттю щез.

— Давай я понесу, — примирливо запропонував Митько й завдав клунок собі на плечі.

Ми вирішили по черзі вартувати, щоб чудовисько зненацька не напало на нас, чи хоча б не проґавити його, якщо воно вилізе з води.

— Я піду посплю, — мовив надвечір Митько, — а о другій годині ночі зміню тебе.

— Як же ти прокинешся о другій? У нас навіть годинника немає.

— Не проґавлю, не бійсь. А взагалі, як набридне, то розбуди мене. — І Митько зник у курені.

Довго сидів я біля багаття й дивився, як темрява полонить ліс...

Запала тиша. Стало моторошно. «Ну чого ти!» — утішала думка серце, але те не слухалось, билося дужче. Я підвівся й знічев'я почимчикував до води...

Мовчазний таємничий ліс оточував мене зусібіч. Величезні дерева казковими велетами заступали путь. Умить я пройнявся відчуттям власної мізерності, і несподівані думки зароїлись у голові: «Ну що я, — думалося мені, — у порівнянні з кількома деревами — ще менша комаха! А в порівнянні з цілим лісом? Якийсь мікроб. А в порівнянні із земною кулею?» І од цього мені стало гірко-гірко... І ще страшніше. Я мерщій почовгав назад, боячись зиркнути вбік, і дивився лише поперед себе, на прокладений моїм ліхтариком серед ночі промінь світла. А якщо тут і справді живе якийсь звір і зараз він чатує десь поруч? Згадалися домівка, татусь, мама... Я позіхнув.

Рідна мати моя, —

вичавив із себе якісь жалюгідні звуки, —

Ти ночей не доспала...

«Ух... — опустився я на землю, спершись спиною на курінь. — І я недосипаю, — позіхнув знову. — Вартую... А що? Невідомо. А можна було б і доспати. От зараз заплющу на хвилинку очі. Отак. Як приємно... Ще трошки...» — голова моя схиляється на груди.

Скільки так я просидів, не знаю, коли це:

— Ага! — чую сердитий голос. — Спиш, значить!

Спросоння схоплююся на ноги й просто перед собою бачу розлючене Митькове обличчя.

— Ну, пробач, Митю, — почервонів я. — Лише на хвилинку присів. Маму згадав.

— Та згадуй собі кого хочеш! А на посту спати не смій! Хіба тобі можна доручити серйозну справу!.. Іди спи, мамій. Я постою. Нічого не бачив?

— Ні...

— Звичайно, за спанням і дивитися нема коли...

Приголомшений, картаючи себе за негідний учинок, я принишк у курені. Сонливість геть полишила мене...

Докори совісті люто вгризались у мою душу, шматували її на дрібні клаптики. Зрештою я не витримав.

— Митю, — гукнув несміливо.

Відповіді не почув.

«Мовчить, — подумав я. — Ображається. Так мені й треба».

Полежав іще хвилин п'ять, тоді вибрався назовні.

Уже займалося на світ. Ледь куріло багаття, легкий вітерець колошкав сивий попіл. Згорнувшись калачиком, спиною до куреня, Митько солодко спав.

Я витягнув ковдру, обережно вкрив товариша й поліз усередину.

Уранці, прокинувшись, ми побігли до озера вмитись. І тут Митько став мов укопаний, а я з розгону наштовхнувся на нього.

— Дивись, — тихо сказав він мені.

На вогкому піску коло самої води хижо вимальовувалися відбитки здоровенних і страшних лап.

— Як у крокодила, — визначив я, нервово озираючись на озеро.

— Значить, не збрехав, — хрипко додав Митько.

Це дало поштовх до роботи Митьковому мозкові.

— Сергію, — почув я ввечері того ж таки дня. Ночували ми вже в селі.

— Чого тобі?..

— Треба нам книжки взяти в бібліотеці.

— Правильно, підемо завтра, наберемо — фантастику яку-небудь, про шпигунів...

— Та ні, Сергію, я не про те. Книжки із зоології.

— Зоології? Ти що, здурів? Мало тобі колекції, мало тобі ботаніки, мало тобі нашої вчительки? Забув, як ти сам з її уроків тікав?

— Так то ж ботаніка.

— А зоологія, по-твоєму, краща? Я одного разу поглянув у підручник — там якісь кишечнопорожнинні, гадюки — бридота одна!

— От-от. Так до твого відома, зоологія — наука про весь тваринний світ. Отже, у ній ми обов'язково знайдемо щось підходяще й для нас, цебто про те, що живе в цьому озері.

— Ти думаєш? — уже серйозніше глянув я на Митька...

1. На початку твору в головних героїв не *вигравав веселковими барвами* предмет

А математика
Б зоологія
В англійська мова
Г світова література

2. Майбутнім майстром спорту в повісті названо

А Митька
Б Василя
В Гната
Г Сергія

3. Установіть відповідність.

Літературний герой	*Репліка*
1 Сергій **2** Митько **3** Василь **4** Гнат	**А** *...— Все кругом — і пилюга, і розжарені спекотні вулиці — навіває сумні думки й сприяє передчасному старінню наших організмів...* **Б** *— Як же ти прокинешся о другій? У нас навіть годинника немає.* **В** *— Про яку втому може йтися? Хіба такі хвацькі й відчайдушні мандрівники стомлюються? Хіба мають вони на це право?* **Г** *— ...Щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах.* **Д** *— А, мандоліна... Тромбон — оце, я тобі скажу, да!*

4. Поділіть героїв повісті Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки...» на головних і другорядних. Запишіть їх у робочий зошит у дві колонки.

5. Розкажіть про першу зустріч Сергія й Митька з Василем Трошем. Яке враження вона на вас справила?

6. Через що Сергій і Митько так легко повірили Василеві, що в озері живе якась страшна істота? Чи можна хлопчиків назвати легковажними?

7. Охарактеризуйте поведінку Митька й Сергія в розділі першому повісті. Що в їхній вдачі — спільне, а що — відмінне?
8. Які бабусині якості Сергій і Митько найбільше цінували? Чи дають вам таку свободу ваші рідні? Якщо ні, то чому?
9. Що таке *романтика*? Чи можна подорож хлопчиків до бабусі назвати *романтичною*?
10. За якими побутовими деталями видно, що події в повісті відбуваються не в наші дні?

11. Заголовок якого розділу, на вашу думку, найвлучніше передає його зміст? Якому з прочитаних розділів ви б дали іншу назву? Яку саме?
12. Поміркуйте, чим корисні для людини багата уява й фантазія. Аргументуйте свої думки прикладами з тексту повісті.

1. Прочитати розділи VI, VII і IX повісті «Митькозавр з Юрківки...». Виписати незрозумілі слова.
2. Виписати в робочий зошит не менше п'яти фразеологізмів. Пояснити їх значення.
3. Невеликою групою підготувати коротку інсценізацію найцікавішого уривка з повісті «Митькозавр з Юрківки...» *(за бажанням)*.

Розділ VI,
який проливає світло на наших предків і ще на дещо.
Ну й Митько!

— Скажіть, які молодці, — дивувалася бібліотекарка, коли ми втретє прийшли міняти книжки. — Цілими днями читають. А ви не перевтомитеся?

— Авжеж, молодці, — бурмотів, виходячи з бібліотеки, Митько. — Скільки читати — з глузду можна з'їхати.

— Невже тобі нецікаво? — питав я.

— Звичайно, цікаво. От тільки не звик я подовгу над книжками сидіти. Це ж подумати тільки — дев'ята за якийсь тиждень.

А на восьмий день вивчення зоології Митько висловив сміливе наукове припущення, яке я захоплено сприйняв.

— Слухай ось, — Митько втупився в книжку: — «Багато віків серед жителів східної частини Індонезії ходили легенди про страшних, ненажерливих драконів. Казали, що з пащ їхніх вилітає вогонь, а здобич вони вбивають одним поглядом злих очей.

Голландські вчені, котрі записали ці розповіді, звісно, не повірили в їх правдивість. Однак ученим здалося, що опис жахливих драконів нагадує давно вимерлих хижаків-динозаврів.

У 1912 р. ці розповіді підтвердив один голландський льотчик. Він був першим європейцем, який на власні очі побачив драконів острова Комодо. Літак його здійснив вимушену посадку, і кілька місяців цей чоловік прожив буквально в оточенні гігантських химер. Однак його розповідям теж не повірили, бо льотчик повернувся звідти нібито з розладнанням нервової системи».

— Я думаю! — жахнувся я.

— «Після Першої світової війни, — оком не зморгнув Митько, — учені вирішили-таки до кінця розібратись у цій загадковій проблемі "динозаврів". І, нарешті, у двадцятих роках двадцятого століття на острові Комодо Зондського архіпелагу було спіймано цього дракона. Ним виявилася гігантська ящірка, або ж варан. Не злякатися чотириметрового гіганта важко. Колір шкіри буро-чорний. З грізної ікластої пащі безперестанку вилітає яскраво-оранжевий роздвоєний язик, люто дивляться блискучі чорні очі.

Варан ступає сильними лапами, тіло його піднято над землею, волочиться лише хвіст. Сила в цьому хвості страшна. Дослідники бачили, як одним ударом варан збиває кабана, валить з ніг оленя...»

— От би й собі там побувати, — у захваті мовив я.

— «Гігантський варан, — не звернув на мене ніякісінької уваги Митько, — був відомий ученим з палеонтологічних знахідок (палеонтологія — це наука, що вивчає викопні організми)... е-е, знахідок в Австралії, у шарах мезозойської ери. Уважалося, що він повністю вимер теж більше ніж п'ятдесят мільйонів років тому».

— Ти можеш заперечити, — вів далі Митько, — он де той Зондський архіпелаг і Мозамбіцька протока. Мовляв, там є умови, щоб зберегтися кому завгодно. А між тим ось, у басейнах рік Волги, Дону й Уралу живе невелике, завбільшки, як щур, звірятко — хохуля. Так от ця сама хохуля — давній за походженням вид третинного періоду, що зберігся до наших днів. До речі, сучасник мастодонта. І, нарешті, лох-несське чудовисько, про яке ми вже прекрасно знаємо, у Шотландії. А це набагато північніше від України.

От які факти знайшов я за ці дні. А скільки, певно, ми ще знайдемо!

— Так ти хочеш сказати... — у захваті скочив я на ноги.

— Так, Сергійку. Саме це я й хочу сказати. У нашому озері живе давній звір, якого, може, уважають за давно вимерлого. Адже й озеро наше давнє, про що свідчить отой шматочок бурштину. Поглянь лише на карту палеозойської ери. Дивись — тут і звірозубий плазун, і хижий диноцефал. Та що там казати! А от карта мезозою. Дивись: у наших краях якраз море межує із сушею. А може, на місці нашого озера саме

було доісторичне прісноводне болото? Тож тут міг жити хто завгодно. А скільки довкола нашого озера папороті, ти помітив?

Мені від усього цього аж дух перехопило.

— Митьку, — закричав я, — Митьку, ти уявляєш, перед яким відкриттям ми стоїмо?

— Приблизно...

— Ні, ти нічого не уявляєш. Це ж надзвичайно! Ти, Митько... Ну й Митько!

Ото життя пішло в нас!

Удень ми тільки й сиділи над книжками, сперечались, робили різноманітні припущення й бігали до бібліотеки, а надвечір рушали до нашого озера.

Палеозойська, мезозойська ери, карбонський, пермський, юрський, тріасовий періоди дивилися на нас із сторінок томів викопними потворами, а ми намагалися вичитати, угадати, хто з них був предком нашого озерного жителя...

Якось, коли ми прогулювалися берегом, Митько сказав:

— Ти знаєш, що мені спало на думку?

— Що?

— Село наше зветься Юрківкою через те... Ну, бо від юрського періоду.

— Ти, Митю, мабуть, уже зовсім здурів. Завчився.

— Точно-точно, якийсь зв'язок тут є.

— І хто ж, по-твоєму, так його назвав?

— Люди, які раніше тут жили.

— Коли раніше, у юрському періоді? Тут самі ящери тоді жили. Мабуть, ящери його так і назвали, правда? Хай, думають, раз ми живемо в юрському періоді, то й село, що тут буде, зватиметься Юрківкою. Приїде колись сюди Митько, нас добрим словом згадає. Так?

— Смійся, смійся...

— Та ти не переживай, Митю, — заспокоїв я його. — Ти знаєш, що я придумав? Назвати оцього-от, — показав на озеро, — котрий отут живе, Митькозавром. На твою честь.

— От здорово! — зашарівся Митько. Але тут же запитав: — А чому саме на мою? Адже ми з тобою разом гм... працюємо.

— Але ж головний у нашій експедиції ти.

— Е ні, не згоден. Хай буде... Хай буде, скажімо, Митькозавр Стеценка. А й справді. Диви, як добре — Митькозавр Стеценка з Юрківки. Ой, дивись...

За три кроки від нас безладно лежало кілька воронячих пір'їн і біля самої води знову чітко вирізьблялися на піску таємничі сліди.

— А вранці їх не було, — згадав я. — Отже, воно вилазило вдень.

— Та ще й ворону зжерло, — підхопив Митько.

Розділ VII
Операція «Курка» провалюється разом із дідом Трохимом

— Я колись книжку читав, — задумливо сказав увечері Митько. — Так там писалося про те, як на тигрів полюють. Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці. Козеняті хочеться додому, воно бігає круг дерева на прив'язі й жалібно мекає. А десь поблизу гуляє собі тигр. Він чує — хтось мекає, і думає: «Це, мабуть, козеня. Піду-но я його з'їм». От він біжить до дерева, а мисливець із засідки — ба-бах! Тигр — догори лапами, а щасливе козеня відпускають додому.

— А деякі племена, — на льоту вловив я Митькову думку, — риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму, а іноді ще й вбивають у дно загострену вгорі коляку, а яму прикривають гілками та листям чи піском. Іде собі якийсь лев чи хто, ступив на гілки й — готово!

— Думки читаєш! — радо гукнув Митько. — Ми ці обидва способи поєднаємо.

— А козеня де взяти?

— Ото ж бо, — спохмурнів він. — Козенят я тут не бачив. Кози є, але ж кози ніхто не дасть. А може, — проясніло його лице, — мотузку на роги та в ліс, а вранці відведемо назад?

— Е ні, я не згоден. Я вже якось у дитинстві пробував визволяти козу, так вона за мною гналася хтозна-куди. Та ще й у ліс її тягти... Вона ж не дурна.

— Твоя правда, — скрушно хитнув Митя головою, але по тому, як він стрепенувсь, я одразу ж здогадався: є ще одна ідея...

Довірливо дивлячись мені в очі, Митько запропонував:

— А якщо ми прив'яжемо тебе?

— Тобто як це? — вибалушився я.

— Мотузкою, як же ще! А де взять її — я знаю. У клуні висить...

— Ти що, жартуєш! — не повірив я власним вухам.

— Та які жарти? Чим ти гірший? Мекатимеш потрошку, здалеку й не видно, хто це. Може, воно вилізе з озера, щоб роздивитись. Га? І якраз у яму втрапить. А ми вже вириємо, постараємося.

— Та ти, мабуть, сказився, — обурився я, доп'явши, що Митько й не думає жартувати. — Чим я гірший за якусь там козу? А чим ти гірший? Навіть кращий, розумник такий! Мене! До дерева! Мотузкою! А як

воно ззаду підкрадеться чи збоку? Ти подумав? Себе прив'язуй!

— Хай буду я, — хоробро погодився Митько. — Я не якийсь там егоїст. Я згоден. Хоча, ти знаєш, мені здається, можна й не прив'язувати. Козу — інша справа, вона втекла б. А мене можна не прив'язувати. Я і так посиджу.

— Та гаразд уже, — охолов я. — А чому обов'язково комусь із нас? Може, курку? Нічим не гірша. Ворон же воно хрумає!

— Молодець! — вигукнув Митько. — Звичайно, курку! І мороки набагато менше. — І но хвильці додав: — Та й безпечніше.

Курка, яку ми наділили довір'ям виступити в ролі кози, розуміла, що питання про її життя чи смерть стало руба, і чинила шалений опір. Вона бігала із страшенною швидкістю по дворищу, несамовито кричала й била крилами.

— Ху ти, — мовив, одхекуючись, Митько. — Та вона ж бігає, як коняка. Таку курку можна у воза впрягати!

— Це хіба курка! — згоджувавсь і я, підводячись після невдалого кидка. — Це ж страус!

І ми знову якомога лагідніше заводили:

— Ціп-ціп-ціп-ціп-ціп!

— Тю-тю-тю-тю!

Проте курка відбігала на безпечну відстань й осудливо стежила за нами.

— Та ну її, — не витримав перший я. — Усі коліна пообббивав.

— Зараз, зараз ми її, — не здавався Митько, виносячи з хати ковдру, — у куток притиснемо, поки бабуся не прийшла.

На цей раз ми таки загнали птаху (і хто тільки назвав її свійською?) між курником і клунею й накрили рядном.

— Єсть! — задоволено скрикнув Митько, засовуючи її у мішок, і тут же загорлав: — Ой-ой-ой! Вона ще й дзьобається!

— Ну от бачиш, — співчутливо сказав я. — А якби коза? Ото б намучились!

— Та й то, — відповів Митько. — Бери лопату й ходімо мерщій, поки ніхто не бачить. Та зерна прихопи...

— Ну що, Митю, може, вистачить? — я стояв по пояс у щойно виритій ямі та втирав чоло.

— Та де там вистачить? Йому звідси вилізти все одно, що тьху! До речі, оті варани, що я тобі казав, то вони навіть на нижні гілки дерев залазять і хапають мавп.

— Нічого собі новину ти приберіг, — пощулився я. — Заспокоїв. Що ж нам тепер десь у верховітті жити? Гніздо собі, може, звити чи дупло видовбать?

— Та він на людей побоїться...

— Побоїться! Бачив, лапища які. Та йому людину ковтнути, що собаці гавкнуть. А до нас хто в курені жив? — промайнув у мене жахливий здогад.

— Звідки я знаю. Може, турист який.

— А де ж він тепер?

— Де? Додому поїхав!

— Додому! А може, — важко сковтнув я, — воно його з'їло.

— З'їло? — злякався Митько. — Що це ти верзеш? Хто тобі сказав? Невже, думаєш, і справді... А що? — опустився на землю. — Може, і так... А речі? Речі хоч які залишились би. Не могло ж воно його разом із речами!

— Були речі, — промимрив я, відчуваючи, що сорочка липне до спини. — Сандаля. Отут же, біля куреня лежала.

— Сандаля? Чого ж мовчав?

— А що мені було — кричати на весь ліс? Теж мені знахідка!

— І куди ти її подів?

— У вогнище вкинув. У перший же день. Вона ще так кадила добре від комарів.

— Ай-я-яй! — мало не застогнав мій друг. — Спалив речовий доказ! Оце, може, і все, що від людини залишилося. Хоч би нам'ять рідним була.

— Дуже б вони тішилися тією пам'яттю.

— Черства ти людина! Егоїст! А якби тебе з'їло, то твоя мама й сандалі була б рада.

— Та цур тобі, Митю! Що ти кажеш таке?

— А що? — розпалювався ще більше Митько. — Рада була б!

— Та стривай!.. Щось ти вже сильно, теє, перегнув.

— Чому перегнув? Приїхав якийсь науковець, професор, а то й академік. А може, просто ентузіаст-природолюб. Теж дізнався, що в озері хтось живе, і вирішив спостерігати, як і ми. Збудував курінь, сів відпочити, помилуватися природою, скинув одну сандалю, а тут воно його — хап! І готово.

— Еге, бач, як воно обертається, — роздумливо подав голос я. — Хоча ні, Митю, ні. Якби тут людина пропала, то вже й шукали б її

усі, і міліції понаїхало б. А нас і на гарматний постріл сюди не підпустили б.

— Авжеж, — зрадів Митько. — Та цього просто не може бути. Давай я тебе зміню.

Я охоче виліз з ями й подав лопату другові.

Роботу закінчили аж надвечір, бо Митько наполіг, щоб вибрану землю віднести геть, «інакше воно здогадається, що раз є купа землі, мусить бути і яма».

— Ху, ну й ну, — стомлено хитав я головою, дмухаючи на стерті долоні.

— Ямка — будь здоров! Хоч слона лови. От іще кілка треба вбити.

— Та ти що — кілка! Воно ж загине, а нам потрібне живе...

Ми витягли птаху з мішка й прив'язали мотузкою до дерева. Однак курка, стомлена вранішніми переживаннями або ж здогадавшись, що слугує приманкою, кудкудакати не хотіла.

— Ти бачив таке? — дратувався Митько. — Вона вже заніміла, як до діла дійшло. Ну, квокчи ж, ну, ну, отак-от: кво-кво-кво-кво-кво.

— Перестань. У неї і так психічна травма. Хай заспокоїться, а тоді, може, і заквокче. Однак не завадило б і повечеряти.

— Звичайно, — згодився товариш. — Що то нам Бог послав, точніше, бабуся підкинула?

Ми, що мріяли готувати смачну поживну юшку, їсти смажену рибу, виловлену власними руками, тепер змушені запихатися пирогами з квасолею. Яка юшка! Яка риба! Події останнього часу стали розвиватися з такою швидкістю, що навіть вудки закинути — і то не було вільної хвилини.

— А хто обіцяв юшку в казанку над полум'ям? — усе ж запитав я в Митька.

Той невдоволено зашурхотів соломою:

— Овва! Юшки! Ти ж бачиш, що робиться. То в село, то із села, то в бібліотеку, то на озеро. То курку кради, то яму рий. Ніколи й угору глянути.

Тим часом споночіло.

— Швидше б ми його побачили, — мовив Митько, — а то прив'язані до цього куреня, як та курка до дерева. До речі, вона так і не думає квоктати.

— Хай собі.

— Скоріше б воно вже вилазило. Стривай-но, — стишив Митько голос. — Диви...

— Та це ж людина! — вигукнув я, але було вже пізно: чоловік, зойкнувши, повалився вниз.

— От лиха година! — крикнув я, — вискакуючи з куреня. — Хто це? Що з вами? Ви цілі?

— Та здається, — озвався сердитий голос діда Трохима, і над краєм ями з'явилася його голова. — От чортяка, — мовив дід, вилізши нагору. — Мало в'язи не скрутив. І хто його таке ямище вирив?

— А це, дідусю... — почав був я, але побачив, як Митько показує мені кулака, і зрозумів, що дідові й справді ні до чого знати правду.

— Це, дідусю, — пробелькотів Митько, — ми й самі не знаємо хто. То не було, не було, а то враз з'явилась. І навіщо це хтось вирив, поняття не маємо! Ще й таку здоровенну. Ти не знаєш, Сергію?

— Нє-е.

— От біда, — зітхнув дід. — А бабуся ж вам молочка передала. Так оце й вилилось усе.

— Молочка, — облизнувся Митько. — І багато?

— Повний бідончик.

— А може, не все вилилось?

— Та ні, усе.

— Жаль, — гірко зітхнув Митько. — Ех, якби знати, хто це, — нещиро правив далі. — Я йому б...

— Авжеж, — хитав головою дід. — Ну як вам тут, добре? — цікавився, прямуючи до куреня.

— Добре, дідусю. Може, ви лимонаду хочете? — піддобрювалися ми.

— Ні, дякую, не хочу. А от водички випив би, є у вас водичка?

— Є, дідусю, ось, — мовив я, зачерпнувши кухлем з відра.

— Спасибі, — лагідно подякував той. — Ну, а лопатка вам уже не потрібна?

— Лопатка? — зашарівся Митько.

— Еге ж, лопатка. Он вона й лежить.

— А й справді, лопата, — дурнувато гигикнув я.

— А то бабуся шукала сьогодні. А лопата, бач, у вас. Ви, мабуть, черви копали?

— От-от, черви. Рибу ловити, — випалив Митько.

— Ну й багато вловили?

— Та нє, не дуже, щось кльову не було.

— А оце ще й курка пропала. Чи вкрав хтось, чи собака який придушив.

І саме в цей момент капосна курка, що, мабуть, задрімала під деревом, мовби почула, що йдеться про неї, і стала несамовито квоктати.

— Ти бач, — наче не вірячи власним вухам, дивувався дід. — Здається, курка.

— Курка, дідуню, курка, — хутко запевнив його Митько. — Ми оце прийшли із села, бачимо — бігає отут. Так ми її до дерева прив'язали.

— Ой-йой, це ж куди забігла! — розвів руками дід. — Якось віддав я сестрі котика свого на кілька днів, а сестра живе кілометрів за п'ятнадцять од Юрківки. Сіла, значить, на автобус і поїхала. Коли це минає неповний тиждень, чую — нявчить щось уранці під дверима. Глядь — а то Мурчик мій. Набридло, видать, у сестри, то він до мене й прибіг. А оце, значить, і курочка так само. Полюбила вас кріпко, видать. То ви її завтра принесете?

— Принесемо, принесемо, — спантеличено запевняли ми.

— І лопатку тоді я сьогодні брати не буду, бо ж ви, мабуть, і яму хочете закидать, а то ще втелющиться хтось ізнов і в'язи скрутить. А я вже піду.

— Посидьте, дідусю, ще, — улесливо завели ми.

— Та ні, піду. Пізненько вже. А це, бач, хотів молочка вам принести. Ну, бувайте.

— До побачення, дідусю. До завтрього, спасибі вам, — кволо відповіли ми.

— І кебетний же дідуган, — мовив по хвилі Митько.

— Усе зрозумів.

— Та тут уже нічого не вдієш.

— Добре, що кілка не вбили, як ти казав.

— Авжеж, це ще дідові пощастило.

На цьому й ми погодились.

Розділ IX
Таємниця лісового озера

Після того випадку Митькозавр більше не з'являвся.

— Може, він потонув, — висловив я припущення, але Митько так на мене поглянув, що я в ту ж мить пройнявся вірою у вічне існування тієї потвори.

У нашому житті ніяких змін не відбулося. Ми, як і раніше, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.

У Фа-Дієза щез тромбон, і дядько Гнат оплакував його зникнення, мовби пропала його рідна дитина. Подейкували, що то розстарався

хтось із доведених до відчаю сусідів. Проте через два дні тромбон знайшовся: висів просто на штахетині. Радості Фа-Дієзовій не було меж. Відтоді він грав з іще більшим натхненням, але вже із зачиненими дверима й вікнами.

Митькова бабуся не могла нами нахвалитися.

— Ну й онучки ж у мене, — казала вона. — Тихі, сумирні, слухняні, посидючі. А книжки як люблять! Чого батьки на них жаліються — не розумію. Це ж щастя — таких діточок мати.

— Жах, — сказав якось Митько. — Якби наша Ірина Семенівна знала, як ми тут зубримо її предмет, вона, мабуть, на три роки вперед поставила б нам п'ятірки...

— А ти нічого не помітив? — примружив я очі.

— А що саме?

— А те, що вперше ти назвав нашу ботанічку Іриною Семенівною, — єхидно зауважив я.

— А й справді, — засміявся він.

А дні минали. Час було збиратися додому.

— А що, якби ми його справді побачили? — якось запитав я.

Ми сиділи біля нашого куреня та дивились, як ніч спадає на ліс.

— Треба було б спробувати спіймати, — рішуче відповів Митько.

— Скоріше воно тебе спіймає.

— Тоді хоча б сфотографувати... Потім здати фотографію до Академії наук з описом усіх наших пригод. Класифікувати його — за фотографією це неважко. Оце було б відкриття!.. Уявляєш, умикає наша Ірина Семенівна радіо, а там: «Учні шостого "Б" класу середньої школи міста Києва Дмитро Омельчук і Сергій Стеценко в результаті тривалого пошуку...» Може, ще й по медалі... Мабуть, «За відвагу».

— «За відвагу»? Яка ж у нас відвага? От скажи мені, було таке, щоб ти, поки ми отут, дуже-дуже боявся? Так боявся, що аж коліна трусились. Було?

— Було, — сказав Митько. — Коли булькало... Лізти хотів, але боявся — страх один.

— І я боявся. Аж тремтів.

— Тихше, Сергію, — почув я шепіт друга. — Здається, там он... Диви...

Я мерщій обернувсь і теж уловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

— Хапай ліхтарик, — зашепотів Митько, — тільки не вмикай, щоб не побачило світла. За мною!..

На слабких ногах я вивалився з кущів, натис на кнопку ліхтарика й завмер...

Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне та дуже доісторичне. Це я зрозумів одразу. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова!.. Ось потвора повернулася до нас, і блимнули червонясто два великих ока. Між ними стирчав хижий ріг. З напіврозкритої пащі виглядали гострenні білі зуби...

— У-у-у-у, — люто завила мордяка й стала наближатися...

І ми вже було кинулися бігти, коли це Митько вкляк на місці.

— Ні! — мовив він, важко переводячи дух. — Ні! Крім нас же, ніхто його не бачив... Я не побіжу! Щоб потім розказати!.. Яке воно...

— У-у-у-у! — ревонуло страхіття ще раз.

— А! Лякати! То ти нас лякати! — несподівано заверещав неприродно тонким голосом Митько й, кинувши поглядом по берегу, ухопив каменюку та пожбурив нею в оту голову.

Четвертим чи п'ятим каменем він таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло і... ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

— А-а-х-х! — тільки й мовив я. — Оце удар!

З тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулася в один бік, у другий і пішла під воду.

— Утекла! Утекла! — радо підстрибнув я.

Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли: звір лише пірнув. Ось голова його знову з'явилася на поверхні й раптом людським голосом загорлала:

— Рятуйте! Рятуйте! Тону!..

— Василь? — безтямно глянув я на друга, проте відразу ж здогадався: — Воно його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько скидає джинси. Туфлі поруч із ліхтариком уже лежали на піску.

— Куди ти? — зойкнув я. — Воно ж і тебе...

— Ти що? Не зрозумів іще? — сердито гукнув він. — Це отой велосипедист. Присвіти-но мені, — і кинувся в озеро.

Я примостив ліхтарика так, що промінь його висвітлював арену подій, і як був — у шортах і тенісці — теж шугонув слідом і поплив.

Вода попереду аж клекотіла.

— Ой, поможіть!.. Поможіть! Я більше не буду!..

Я вхопивсь обіруч за ту страхітливу голову — під пальцями відчув цупку тканину — проте звільнити Василя ніяк не міг. Тоді я піддів

рукою знизу й, намацавши якийсь пасок, що стало сили, рвонув за нього. Пасок відірвався, й опудало потвори легко відлетіло геть...

Тим часом ми мало-помалу наближалися до берега. Ось ноги мої вже торкнулися ґрунту, і ми з Митьком під пахви витягли Василя на сухе.

— Догрався? — мовив Митько, схрестивши на грудях руки. — Пустунчик!

Василь щось белькотів, раз у раз пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

— Ря-ря-ряту-уйте! — проквилив зрештою перше розбірливе слово.

— Та вже ж урятували, — відповів я. — Чи тебе ще в село віднести?

— Ні-і, у с-село не треба, — цокотів той досить жваво зубами. — Я с-сам.

— Ну й чого ж ти домігся цим маскарадом? — спитав Митько.

— Я хотів вас налякати, — схлипнув Василь, — та в ременях заплутався.

— Ха! Налякати! — гордо мовив я. — Ми не з лякливих, правда, Митю?

— Еге, не з лякливих, — протягнув Василь. Він іще не зовсім оговтався. — А каністри хто злякався?

— Якої каністри?

— І слідів.

— Та яких слідів?

— Дивіться яких! — він важко відліз навкарачках убік, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'янкою й з розмаху вдарив об пісок. — О! І о! І осьо!

— То це ти? Це ти ставив оті сліди? — скрикнув я, дивлячись, як під ударами дерев'янки гине наша мрія про велике відкриття.

— А хто ж, по-вашому? Звичайно, я. Вирізав із корча оцей от слід і ставив час від часу. А ви й повірили, дурні голови! І бурштин вам подарував, — у сестри з намиста зняв. І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон дудів — Фа-Дієзів, а ви й не впізнали... Ха! А вони щось там шукають, до бібліотеки бігають щодня.

Він закашлявсь і знову пустив ротом фонтанчик.

— А здорово я вас, га, у дурні пошив? А ви й клюнули.

— Ах ти ж... Ах ти ж брехіцефал, — засичав я, підступаючи до нього. — Ах ти ж диплодок нещасний. То ти нас дурити здумав! Ану, Митю, давай-но дамо йому бубни!

— Та кинь, Сергію, — озвався Митько. — Давай краще подякуємо йому, — мовив раптом.

— Подякуємо? — дурнувато гигикнув Василь. — За що подякуєте?

Я теж здивовано зиркнув на Митька.

— Васю, — почув я голос мого друга, — а що ти знаєш про стегозаврів?

— Стегозаврів? — перепитав той.

— А про археоптерикса?

— Кого-кого?

— А про індрикотеріїв? — не став навіть повторювати Митько.

— Ти йди із своїми птеріями.

— Так от, Васю, ми тобі вдячні за те, Васю, — видно було, що Митько хвилюється, — що ти влаштував нам такі чудові канікули. Ти, Васю, не шкодував часу на оті свої вигадки, а ми цілий місяць відчували себе... відчували себе дослідниками, слідопитами, шукачами. Завдяки тобі ми тепер знаємо багато такого, Васю, про що ти й гадки не маєш, хоч і закінчив вісім класів. Ми відкрили для себе такий світ, який тобі, Васю, і не снився. Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні. От за це й спасибі тобі. Ходімо, Сергію.

І ми пішли. А Василь залишився на піску — мокрий і жалюгідний.

Ніхто з нас не зронив ні слова, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось-ось уже мав спалахнути обрій там, де сходить сонце. «А колекція? — нараз виринуло в моїй пам'яті. — А як же колекція? Але ж у нас попереду є півліта, — тут же заспокоїв я себе. — Ще цілий місяць. Теж, мабуть, не менш цікавий і переповнений новими подіями. І взагалі, у нас попереду ще дуже багато цікавого, і завжди так буде, поки ми з Митьком».

Поки ми з Митьком...

1. Про події у творі розповідає

А бабуся Митька
Б оповідач
В Митько
Г Сергій

2. Фа-Дієзом у повісті називали

А дядька Гната
Б діда Трохима
В Ірину Семенівну
Г Василя Троша

3. Події в повісті розвиваються в такій послідовності:

А рятування Василя — приготування ями — перша ніч біля озера — бурштиновий подарунок
Б перша ніч біля озера — рятування Василя — приготування ями — бурштиновий подарунок
В бурштиновий подарунок — перша ніч біля озера — приготування ями — рятування Василя
Г приготування ями — рятування Василя — перша ніч біля озера — бурштиновий подарунок

4. Які події в тексті повісті — звичайні, а які — пригодницькі?
5. Який епізод повісті найбільш емоційно напружений?
6. Хто з хлопчиків — Сергій чи Митько — був лідером? Чому ви так вважаєте?
7. Яке походження має, за припущенням Митька, назва села Юрківка? Як утворилося слово *Митькозавр*?
8. Чи здогадався дід Трохим, хто вирив яму? Якщо так, то чому він не присоромив хлопчиків?
9. Чи усвідомив, на вашу думку, Василь Трош безглуздість своєї поведінки наприкінці твору?
10. Чим повість Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки...» близька до повісті Марка Твена «Пригоди Тома Сойєра»?

11. Запишіть у робочий зошит свої думки про те, чого навчила вас повість Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки...» *(3–5 речень)*.
12. Прочитайте розділ VII за ролями.

1. Написати твір-роздум на тему «Яким я бачу справжнього друга». Використати на підтвердження своїх думок приклади з повісті Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки...».
2. Підготуватися до усного переказу V або IX розділу повісті «Митькозавр з Юрківки...».
3. Знайти в мережі Інтернет або в спеціальній літературі основні відомості про згаданих у повісті доісторичних тварин. Підготувати про них коротке повідомлення *(за бажанням)*.

Леся ВОРОНИНА

(справжнє ім'я
Олена Анастасіївна Воронина)
(народилася 1955 р.)

Леся Воронина — сучасна українська письменниця, журналістка, перекладачка. Народилася в Києві, закінчила філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Цікаво, що за роки навчання вона встигла попрацювати кур'єром у Спілці письменників, лаборантом у школі, електромонтером на деревообробному комбінаті, екскурсоводом у Музеї народної архітектури та побуту й на інших роботах. Останні роки письменниця працює головним редактором дитячого журналу «Соняшник».

Леся Воронина — з творчої родини, вона була дружиною Євгена Гуцала (пригадайте: минулого року ви читали його оповідання «Лось»). Пише переважно для дітей, вона автор детективів, що об'єднані в серію «Суперагент 000»: «У пащі крокодила», «Пастка в підземеллі», «Таємниця підводного міста», «У залізних нетрях», «Таємниця золотого кенгуру», пригодницьких повістей «Пригоди голубого папуги», «Таємниця Чорного озера», «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9». Саме цю повість і пропонуємо вам прочитати.

ТАЄМНЕ ТОВАРИСТВО БОЯГУЗІВ, або ЗАСІБ ВІД ПЕРЕЛЯКУ № 9

(Скорочено)

Розділ 1
Кактус показує колючки

Я обережно визирнув із-за рогу будинку й одразу ж відсахнувся: біля мого під'їзду стояв Кактус. На жаль, з Кактусом, якого насправді звуть Сашко Смик, я знайомий майже від народження — ми живемо в сусідніх квартирах. Мама каже, що сваритися ми з ним почали, ще лежачи у візочках. Варто було залишити наші колясочки поруч, як ми

билися пляшечками з молочною сумішшю й намагалися видерти одне в одного іграшки. Не знаю, з чого почалася наша ворожнеча, але скільки я себе пам'ятаю, кожна наша зустріч закінчувалася якщо не бійкою, то штурханами.

Я до цього давно звик і ставився просто — як до неминучого лиха. Ми із Сашком завжди були однакові на зріст і сили в нас були рівні. Але після літніх канікул я побачив Кактуса й просто остовпів. Розумієте, раніше Сашко був невеличкий і худий, волосся в нього стирчало на всі боки, як колючки в кактуса, — через це його так і прозвали. А тепер він став схожий на гібрид жирафи з орангутангом. Тобто виріс одразу на дві голови й накачав м'язи, як у Шварценеггера! І перша ж наша сутичка закінчилася тим, що я зрозумів: ось що відчувають альпіністи, потрапивши під гірську лавину!

Після цього я почав виходити з дому, як шпигун у старих фільмах — полохливо озираючись, а потім біг до школи крізь прохідні двори. А коли все ж стикався десь із Сашком ніс до носа, то просто тікав, як звичайний боягуз. А Кактус реготав мені в спину й кричав, копіюючи Карабаса-Барабаса з фільму «Пригоди Буратіно»:

— Підійди до мене, дитинко! Зараз як дам боляче!

Ось і тепер Кактус мене помітив, ошкірився та почав підманювати пальцем. При цьому ще й приказував:

— Киць-киць, не бійся, я тебе трохи поб'ю, по-сусідськи, — і було видно, що зайти до під'їзду мені так і не пощастить.

Я відчув, що втягаю голову в плечі, мов черепаха, яка помітила небезпеку й намагається сховатися в панцир, і щодуху побіг геть, подалі від Сашка й від його нахабного переможного реготу. По ногах мене бив футляр від скрипки — адже я саме повертався з уроку музики, і це, здається, смішило Сашка найдужче. Адже він дражнив мене Поганським Паганіні ще відтоді, як уперше побачив із скрипкою. Хоча справжнє моє ім'я Клим Джура.

Серце в мене калатало як скажене, я задихався та відчував, що Кактус ось-ось схопить мене за шкірки й почне лупцювати, — але тут сталося щось дивне й незрозуміле: люк, на який я наступив, раптом почав м'яко вгинатися під моїми ногами, і я шкереберть полетів у чорну прірву.

Розділ 2
Я стаю піддослідним кроликом

Спершу я почув звук. Він долинав звідкись іздалеку й був подібний до дзижчання бджоли. Навколо мене панувала темрява, і хоч як я

вдивлявся туди, звідки почув оте тихе дзижчання, не побачив нічого. Я почав навпомацки просуватися вперед, усе ще не розуміючи, що сталося — адже останнє, що я пам'ятав, було падіння. І ще було дивно, що я зовсім не злякався. Почував себе так, ніби те, що зі мною відбувається — це якась комп'ютерна гра. Варто натиснути на кнопку, і все закінчиться.

Світло спалахнуло зненацька й засліпило мене. Виявляється, я стояв посеред великої порожньої зали. Стіни були глухі, без жодного вікна, а підлога під моїми ногами злегка вібрувала. Я підійшов до найближчої стіни, торкнувся до неї — і в ту ж мить під моїми пальцями з'явився невеличкий отвір. Звідти, немов на пружині, вискочила таця, на якій лежало кілька бутербродів і стояла склянка томатного соку.

«Дивно, звідки вони знають, що я люблю томатний сік і бутерброди з лікарською ковбасою?» — подумав я й відчув, що справді страшенно зголоднів.

Щойно я взяв бутерброда й підніс його до рота, як звідкись ізгори почувся механічний голос:

— Смачного, шановний Климе Миколайовичу! Раді вітати вас у секретній лабораторії ТТБ.

— А що це таке — ТТБ? — запитав я, швидко жуючи бутерброд.

— ТТБ — це Таємне Товариство Боягузів, — чітко відповів механічний голос. — А тепер прошу сідати.

Я відчув, що підлога в мене під ногами гойднулася. З неї ніби виросло м'яке крісло. Я зручно вмостився на ньому й приготувався до нових несподіванок. Та все ж, коли стіна переді мною розсунулася й перетворилася на велетенський екран, здригнувся. І навіть не через ці миттєві перетворення. На гігантському екрані я побачив вулицю, по якій щодуху мчала якась зіщулена перелякана істота. І раптом упізнав себе — та це ж моя вулиця, по якій я тікаю від Кактуса, і це мене б'є по ногах скрипка, яку я стискаю в руці.

Стало так соромно, що я відчув, як палають мої щоки. І сльози набігли мені на очі. Хто вони, ці люди, що так підступно підглядали за мною? Яке вони мають право? Я вже хотів схопитися з крісла й спробувати знайти вихід із цього дивного приміщення, але тут згори знову пролунав голос. Цього разу він був не механічний, а цілком живий. Було чутно, що жінка, яка зверталася до мене, ледь усміхається:

— Не поспішай, ми відпустимо тебе, як тільки ти цього забажаєш. Але в нас до тебе є пропозиція. Хочеш узяти участь у таємному експерименті?

— У якому експерименті? — обурено вигукнув я. — Та я ж навіть не знаю, хто ви. І чому ви за мною спостерігали? І як я опинився у вашій секретній лабораторії?

— Перш ніж я відповім, ти маєш пообіцяти, що збережеш усе, про що дізнаєшся, у таємниці.

— І ви не боїтеся, що я вас обдурю?

— Ні, — спокійно відповіла жінка, — нам досить твого слова.

— Ну що ж — обіцяю, — легко згодився я, але при цьому, про всяк випадок, непомітно схрестив безіменний і середній пальці. Адже кожному дурневі відомо, що коли так схрещуєш пальці, жодна клятва не має сили.

— Ми винайшли засіб від страху. І ти повинен стати першою людиною, на якій ми хочемо його випробувати. Але повторюю: ти можеш відмовитися. Тільки зробити це треба зараз. Давши згоду, ти вже не зможеш стати таким, як раніше. Вирішуй!

Так само тримаючи схрещеними пальці, я кивнув і впевнено сказав:

— Я згоден!

Звісно, тоді я й уявити не міг, які неймовірні наслідки матиме ця моя необачна згода!

Розділ 3
Знайомство з Жуком і Зайцем

(...) Урешті я опинився біля старого будинку з іржавою залізною брамою, на якій висів великий старовинний замóк. З цікавості я легенько поторсав маленькі ворітця, що, здавалося, уросли в іржаві петлі, — і вони легко відчинилися. Ледве я ступив за хвіртку, як ворота за мною заклацнулися, і я зрозумів, що знов опинився в пастці.

Серце закалатало так голосно, що навіть вуха позакладало. Але я щосили стиснув пальці в кулаки й рушив далі.

— Ось ти й на місці, — почув я вже знайомий жіночий голос — той, що приймав мене до ТТБ — Таємного Товариства Боягузів. — Саме час розпочинати наш експеримент. Так, як ми з тобою домовлялися.

Навпроти мене стояла молода білява жінка, обличчя якої здалося мені страшенно знайомим, але звідки я її знаю, ніяк не міг згадати. Так буває, коли прокидаєшся й марно хочеш

пригадати той світ, у якому ти щойно стрибав із найкрутіших скель і перемагав озброєних до зубів бандитів.

— Отак зразу? — хрипко запитав я, ніби намагаючись виторгувати ще кілька хвилин на роздуми.

Але жінка вмить відчула моє вагання й уже зовсім інакше — жорстко й суворо наказала:

— Заходь у сад і починай тренуватися!

Я зробив ще кілька непевних кроків й інстинктивно відсахнувся. Повз моє вухо зі свистом пролетіла гострозуба металева зірочка й уп'ялася в стовбур старої яблуні.

— Нічого собі тренування! — обурено вигукнув я й озирнувся на біляву жінку, та поруч зі мною вже нікого не було.

Натомість звідкись із гущавини старого садка почувся пронизливий крик, і з кущів викотився живий клубок. Двоє хлопців приблизно мого віку гамселили один одного руками й ногами, вигукуючи тоді ще не зрозумілі мені слова:

— Засіб від переляку номер один!

— Засіб від переляку номер сім!

— Засіб від переляку номер чотири!

Я з острахом відступив від явно божевільних хлопців, але в цю мить вони, мов нічого не сталося, припинили бійку. Підвелися й почали обтрушувати один одного від прилиплих до одягу листків і гілочок. Один із хлопців — кругловидий, зі смішними, довгими, мов у зайця, передніми зубами, усміхнувсь і сказав:

— Привіт, Музиканте!

А другий, чорнявий, із чорними як смола очима й густими насупленими бровами, похмуро бовкнув:

— Ходімо готуватися до вечірньої операції. Ти й так затримався!

Розділ 4
Підготовка до секретної операції

Я слухняно, мов механічна лялька, пішов за хлопцями, ніби ми справді давно були знайомі й домовлялися про якусь операцію. Головне, що раптом я помітив — противний липкий страх, який переслідував мене ось уже кілька місяців відтоді, як мене відлупцював Кактус, кудись зник. Замість цього мене охопила цікавість і бажання приєднатися до Зайця й Жука — так я подумки прозвав своїх нових знайомих. (...)

— Сьогодні рівно о 21:00 ти стоятимеш під цим банком. Одягни щось діряве й брудне. Гратимеш жалісну пісеньку про байбачка. А ми співатимемо.

І раптом Жук затягнув тоненьким жалісним голосом, йому басовито підспівував Заєць:

По світу я попобродив,
І байбачок зі мною.
Побачив я чимало див,
І байбачок зі мною. (...)

Все в світі крам —
Купи-продам,
Мій байбачок зі мною.
За гроші ж душу не віддам,
І байбачок зі мною.

— З байбачком ми тебе познайомимо при зустрічі! Він спеціально видресируваний — уміє витягати папірці з віщуваннями. А тепер біжи додому й готуйся. Спізнюватися не можна!

Не встиг я нічого сказати, як уже стояв за залізною брамою, на якій знову висів іржавий замо́к. У мене в руках, крім футляра зі скрипкою, опинився зіжмаканий папірець, на якому було написано адресу, намальовано план-схему й додано слова пісні про байбачка. Усе відбулося так швидко, що я не встиг розпитати у своїх нових знайомих, що ж має відбутися ввечері. Що це за таємна операція й навіщо я маю перевдягатися в лахи та грати на центральній площі міста жалісну пісеньку про байбачка?

Розділ 5
Чи можна порушувати клятву?

Я сидів у своїй кімнаті й, мов загіпнотизований кролик, дивився на секундну стрілку годинника. Тепер наш настінний годинник нагадував мені велетенського хижого удава, що заковтує секунди й хвилини, заковтує час, який залишався до таємної операції. У мене ще й досі стояв у вухах голос Жука: «Сьогодні рівно о 21:00 чекаємо тебе біля банку!»

На письмовому столі лежав клаптик паперу зі словами дитячої пісеньки про байбачка й планом банку. Цей будинок я й без того чудово знав. Просто тут працювала моя бабуся. Ні, не думайте, що бабуся в мене мільйонерша й очолює міжнародний банк. Вона там працює прибиральницею. Улітку я часто ходив із нею на роботу й допомагав поливати квіти й пилососити цілі кілометри килимових доріжок, що вкривали довжелезні коридори банку. Спершу ті коридори нагадували мені лабіринти, я весь час ішов не в той бік, але за тиждень уже орієнтувався в цьому хмарочосі, як у себе вдома.

Що ж вони збираються робити в банку? Може, я втрапив до банди грабіжників, і вони хочуть викрасти золоті зливки, що зберігаються в броньованих підвалах? Тоді мені кінець — банк стереже ціла армія озброєних охоронців, а камери спостереження встановлено в кожному приміщенні. Я так поринув у роздуми, що підскочив мов ошпарений, коли бабуся поклала мені руку на плече.

— Господи, дитино, чого ти від рідної бабусі сахаєшся, як від вогню? Хочеш пиріжків? — І бабуся поставила переді мною тарілку, повну рум'яних пиріжків із м'ясом.

Моя бабуся готує найсмачніші у світі пиріжки, а ще понад усе вона любить квіти. Здається, варто їй просто торкнутися до якоїсь рослини, як та оживає, бруньки на її гілках розвиваються, і вона починає цвісти. І вся наша квартира, завдяки старанням бабусі Солі, перетворилася на справжню оранжерею. Іноді я намагався допомогти бабусі поливати чи пересаджувати квіти, проте вона завжди лагідно, але твердо відстороняла мене.

— Ніколи не чіпай моїх квітів! — наказувала вона, коли залишала мене самого вдома. — Вони знають і розуміють лише мене. Від торкання чужих рук квіти можуть загинути.

Я сприймав застереження бабусі, як старечі дивацтва. Та все ж ніколи не порушував її заборони. Квіти в нашому помешканні й у сільській садибі, де бабуся жила влітку, доглядала лише вона.

Я стріпнув головою, відігнав від себе ці недоречні тепер спогади про бабусині квіти, ухопив ще гарячий пиріжок і, не попрощавшись із розгубленою бабусею, прожогом вискочив із квартири. До зустрічі залишалося 20 хвилин.

«Зорієнтуюся на місці! — вирішив я. — Адже завжди можна сказати моїм новим знайомим, що мене просто не відпустили батьки. І навіщо їм знати, що мама з татом уже півроку працюють на розкопках піраміди в Єгипті. А може, ми взагалі вже ніколи не зустрінемося із Зайцем і Жуком...»

Хоча я добре усвідомлював, що так просто ця історія закінчитися не може. Здається, я втрапив у якусь хитро розставлену пастку, і клятва, яку я дав членам Таємного Товариства Боягузів — ТТБ, зв'язала мене по руках і ногах.

Розділ 6
І байбачок зі мною...

Коли я підбіг до площі, на якій височіла будівля банку, уже запали сутінки. Почав накрапати противний дрібний дощик, і ліхтарі,

що освітлювали вулиці, тьмяно виблискували жовтим вологим світлом. Я тихо скрадався попід стінами прилеглих до банку будинків і намагався розгледіти Жука й Зайця. Та біля центрального входу до банку не було нікого.

Я полегшено зітхнув і вже зібрався повертатися додому, коли з вузенької бічної вулички на площу виїхав кумедний візочок, який штовхали двоє хлопців. Убрані вони були в яскраві циркові костюми, на їхніх головах були одягнені блазенські ковпаки з дзвіночками, а на візочку у великій клітці з дротяним колесом усередині швидко перебирав лапками... байбачок.

Заєць почав крутити ручку якогось дивного музичного інструмента, що висів у нього на грудях, і до мене долинули пронизливі звуки знайомої мелодії. Картина була така ідіотська, що я мимоволі засміявся, та в цю мить відчув, що хтось сильно штовхнув мене в спину.

Я кулею викотився на середину площі, мене помітили Жук і Заєць і почали вимахувати руками, підкликаючи до себе. Мені не залишалося нічого іншого, як підбігти до них.

— Де скрипка?! — люто просичав Жук, і далі хитаючи головою, подзенькуючи дзвіночками й тупцяючи на місці в такт жалісної музики.

— Та не казися, у мене є запасний варіант, — заспокоїв друга Заєць і показав очима на стару обшарпану скрипку-четвертинку, на якій учаться грати шестирічні малюки.

Я заперечливо похитав головою, але Жук глянув на мене з такою лютті, що я вхопив до рук скрипку-недомірку та смичок, що валявся біля неї на дні візка, і почав підігравати Зайцеві.

— А тепер співай, — наказав Жук.

— Ви що, збожеволіли? А якщо мене хтось знайомий побачить? — обурився я.

Але було вже пізно. Управним рухом Заєць натягнув мені на голову такий же блазенський ковпак, накинув на плечі чорний плащ, розши-

тий золотими зірками, і я слухняно, мов дресирована мавпочка, почав і собі пританцьовувати на місці й хитати головою, подзенькуючи пришитими до ковпака дзвіночками.

«А от співати я не буду нізащо!» — подумав я, і раптом почув власний тремтячий голос, який жалісно затягнув пісеньку про сердешного гризуна.

Розділ 7
Напад на банкіра

Поступово навколо нас почали збиратися люди. Жінки скрушно хитали головами й примовляли:

— Нещасні діти, змушені заробляти на шматок хліба!

— Куди дивиться міліція?! Дітей виганяють на вулицю жебрати!

Хтось укинув до нашого візочка гривню, хтось поклав цукерку, а якийсь чоловік із кейсом у руках усміхнувсь і спитав:

— Хлопці, а ваш байбачок уміє віщувати майбутнє?

— Звісно, уміє, — усміхнувся у відповідь Заєць і простягнув руку до клітки.

Байбачок умить припинив крутити колесо, понишпорив на дні клітки й двома ланками витягнув з купи скручених у трубочку папірців один. Заєць спритно підхопив паперову трубочку й, уклонившись і скинувши блазенський ковпак, подав її чоловікові.

Та що це? Прочитавши кілька рядків, написаних на папірці нерівним дитячим почерком, чоловік зблід, зіжмакав записку, кинув її на землю й швидкими кроками попрямував до свого блискучого чорного автомобіля. Невеличкий натовп, що зібрався навколо нас, зацікавлено зашумів.

— Видно, щось не дуже приємне наворожили капіталістові, — єхидно проказала огрядна тітонька з великою господарською сумкою в руках.

— Так їм і треба, олігархам ненажерливим, — докинув і собі дідок із масивним ціпком у руках.

Він хотів іще щось додати, але його слова заглушило пронизливе вищання гальм. На площу на шаленій швидкості в'їхав мотоцикл, на якому сиділо двоє невідомих у масках. Один у кілька стрибків опинився біля дядечка, якому щойно ворожив наш байбачок, висмикнув у нього з рук кейс і так само блискавично підскочив до мотоцикла. Грабіжники зірвалися з місця, і за мить там залишилася лише біла хмарка диму.

Я вражено дивився вслід мотоциклові, бо раптом мені здалося, що оті двоє на мотоциклі нагадують... моїх маму й тата. Просто ось так стріпувати головою

вміє лише моя мама, а тато точнісінько так пригальмовує ногою, коли круто розвертає свій мотоцикл.

«Що за дурня́! — відігнав я від себе дикі підозри. — Батьки зараз спокійнісінько розкопують руїни єгипетської піраміди десь посеред пустелі, а мені з переляку лізуть у голову всілякі нісенітниці!»

— Рятуйте! — зарепетувала огрядна тітонька. На її крик із банку вибігло троє здоровезних охоронців. Вони кинулися до пограбованого чоловіка й, підтримуючи його під руки, повели в будинок.

— Тікаймо! — почув я голос Жука, озирнувся й побачив, що хлопці вже встигли перевдягтися.

Кудись зникло їхнє блазенське вбрання. Тепер переді мною стояли два школярі в синіх формених костюмах і білих напрасованих сорочках. Заєць так само швидко переодяг мене: стягнув у мене з голови ковпак і зірвав із плечей чорний плащ, розшитий зірками. Хлопці вхопили за ручки візок і непомітно, як і з'явилися, розтанули в підворітті сусідньої з площею вулиці...

Я почав озиратися на всі боки. Куди тікати? Адже за мить сюди приїде міліція, і мене затримають як свідка або як учасника пограбування. Спробуй потім поясни, чому опинився ввечері біля банку та ще й грав на скрипочці й співав дурнувату пісеньку про байбачка! Он скільки свідків навколо, і всі жваво обговорюють надзвичайну подію!

Щоправда, тепер мене важко було впізнати. Маленьку скрипку Заєць забрав разом із цирковим убранням. Я знову був схожий на нормальну людину. Ось зараз спокійно піду геть, і на мене ніхто й уваги не зверне. Я почав повільно задкувати, але перед тим, як зникнути, усе ж устиг нахилитися й підняти із землі зіжмаканий папірець — той, що байбачок витягнув для веселого банкіра. Там було написано лише три слова: «Зараз тебе пограбують!»

Розділ 8
Гра в заховані скарби чи пограбування?

Щойно я ступив за ріг покрученої вузенької вулиці, як мене міцно вхопили за руку й потягли до підвороття. Хоч як я пручався, мене заштовхали у двір якогось покинутого будинку. Тут я побачив своїх спільників — Зайця й Жука.

Байбачок спокійнісінько сидів на дні клітки. Колесо також завмерло, і я подумав, що цей маленький гризун теж є учасником пограбування, адже саме його записка з передбаченням майбутнього вплинула на банкіра так, що той геть забув про пильність і, не покликавши охоронців,

сам пішов до своєї машини. Та мої сумні роздуми урвав хрипкий голос Жука:

— Ну що ж, перше випробування ти пройшов. Але не можна розслаблятися. Це лише початок.

— Початок чого? — запитав я, передчуваючи, що основні неприємності на мене чекають попереду.

— Та ти не тремти як *заєць*, — заспокоїв мене Заєць і весело всміхнувся: — Уяви, що це просто гра. Ти ж любиш гратися на комп'ютері, наприклад, у «Заховані скарби»? Пам'ятаєш, як там треба проходити різні рівні, уникати пасток і ховатися від чудовиськ, які охороняють золото?

— Ну пам'ятаю. Але ж то все не насправді. І коли в грі тобі випадково відривають голову, то це не болить...

— Та добре, голову тобі ніхто не відірве, — похмуро урвав мої сумніви Жук. — Хіба що ти сам пхатимеш носа куди не треба. Ти навіщо прочитав записку?

— Яку записку? — я вдав, ніби нічого не розумію.

— Ану віддай і більше не лізь не у свої справи. Твоє діло грати на скрипочці й виконувати накази. До речі, ти захопив план будинку? Без нього нам до банку не пробратися.

І тут я зробив те, про що потім пожалкував. Але в цю мить мені страшенно хотілося похвалитися перед хлопцями, які бачили, як хвилину тому я перелякався й хотів тікати додому. Я зверхньо посміхнувсь і сказав:

— Тю, а нащо мені той план? Я знаю цей банк, як власну кишеню!

Розділ 9
Знайомий ротвейлер

Клим Джура із Зайцем і Жуком проникають у середину банку (благо, що Клим знав закинутий, захаращений непотребом вхід із двору, адже влітку він тут часто бував зі своєю бабусею, яка в банку працювала прибиральницею). На шляху хлопці натрапили на ротвейлера Бакса, який упізнав Клима, тож небезпека минула. Вирізавши отвори в броньованому склі, хлопці проникли до кабінету директора, на стіні якого висіла картина із сільським пейзажем. В одну мить вона від дотику Жука розділилася на дві частини й почала роз'їжджатися, відкриваючи вузенький прохід у глибину стіни.

Розділ 10
Криївка блакитних жаб

Перше, що мене вразило, коли ми ступили крізь отвір, який відкрився в стіні, був дивний запах. Це був запах вогкості й болотних трав.

Так пахнув лужок біля бабусиної хати в селі, куди ми з мамою й татом їздили щоліта відпочивати. Але звідки болото посеред міста, та ще й на десятому поверсі цегляного будинку?

Та думати про це було ніколи. Спереду почулося пронизливе сюрчання — ніби водночас засвистіло кілька розлючених міліціонерів. Потім ударив барабан, а далі на нас накотилася ціла лавина шалених звуків. Галас був такий, що ми позатуляли вуха руками. Але Жук і Заєць упертo продовжували рухатися вперед.

Те, що відкрилося нашим очам, було таким дивним, що я навіть не встиг злякатися. У великому басейні, устеленому водоростями й лататтям, у зручних кріслах сиділи дивовижні створіння. З першого погляду було зрозуміло, що це космічні прибульці — на землі таких істот зроду не водилося.

Точніше, ці істоти найбільше скидалися на жаб — але велетенських, та ще й яскраво-блакитного кольору. Морди в потвор були сині, а банькаті очі світилися червоною барвою. Перед кожною блакитною ропухою, що розвалилася в кріслі, стояв столик із частуванням, і на цих столиках були купками накладені хробаки, мухи й жуки. Найдивнішим було те, що блакитні жаби жваво перемовлялися, якщо можна було назвати мовою оті страхітливі звуки, що нагадували сюрчання міліцейських свистків і гупання барабанів.

— Що це?! — уражено запитав я.

— Тихо! Головне зараз — залишитися непоміченими й устигнути все зафільмувати, — прошепотів Жук і спрямував на жаб'ячий бенкет маленьку відеокамеру.

Тим часом Заєць витягнув уперед руку з приладом, на якому світився екран і мерехтіли колонки цифр, і почав робити якісь заміри.

Хлопці так захопилися роботою, що не помітили, як із бічного коридору до нас кинулася істота, що віддалено нагадувала людину. Здавалося, що це якась іграшкова фігурка, яку поспіхом виліпила маленька дитина, бавлячись пластиліном у садочку.

Ми прожогом кинулися до рятівного отвору в стіні, Жук натиснув на потайну кнопку, і картина знову заклацнулася — дві половинки стали на місце. А ми вилізли через вікно, скочили на пожежну драбину й почали спускатися по ній, увесь час озираючись — чи не наздоганяють нас блакитні монстри. Нарешті ось воно — рятівне віконце комірчини. Жук, Заєць і я по черзі пірнули в нього, потім пробігли підземним коридором і вже за кілька хвилин стояли на захаращеному поламаними меблями й іржавим залізяччям подвір'ї.

Мені важко було зрозуміти, як під час нашої панічної втечі я знайшов потайні двері й урятував себе та своїх нових друзів від переслідування синьомордих потвор.

— Ну що ж, Музиканте, ти витримав і друге випробування — не покинув нас у тому лігвиську й вивів на волю, — тепер Жук говорив подружньому, куди й поділася його зверхність і грубість.

— Просто нам доручили перевірити тебе в справжній операції... Тільки так можна зрозуміти, чи людина підходить для роботи в ТТБ, — додав Заєць і усміхнувся: — Розумієш, ці хижі прибульці таємно заволоділи вже половиною світу.

— А цей банк — їхня основна база. Космічні окупанти вирощують тут мутантів-перевертнів і посилають їх на свої таємні завдання. Але найголовніше, що вони навчилися проникати в людську свідомість і підкоряти людей своїй волі, — похмуро додав Жук. — Наше товариство бореться з жаб'ячою цивілізацією. Але найгірше, що вони заразили майже все людство вірусом страху. Основне завдання — знайти протиотруту.

Я стояв мовчки й ніяк не міг прийти до тями. Невже все це відбулося насправді? Усі мої припущення й підозри луснули, мов мильні бульбашки. Я потрапив не в банду розбійників. Мої нові знайомі — мисливці за хижими прибульцями.

— Заждіть, а як же ми можемо боротися проти прибульців, якщо самі — боягузи? — урешті вражено запитав я. — Адже ви так і називаєтеся: Таємне Товариство Боягузів?

— У цьому й увесь секрет. Вірус страху найперше вражає хоробрих. У них зовсім немає імунітету. А нам, тим, хто звик боятися, усе життя треба боротися зі своїм переляком. Тому в кожного боягуза є свої засоби подолання страху...

Розділ 11
Паганіні стає Чаком Норрісом

Уранці Клима розбудила бабуся. Глянувши у ванній на себе в дзеркало, він побачив над бровою подряпину, усе пригадав і збагнув, що ТТБ — це зовсім не жарт. Вибігаючи з квартири, Клим зіткнувся з Кактусом. У цей момент Джура не розгубився: замість того, щоб тікати, він широко розставив ноги й поставив руки в блок. Кактус лише встиг вигукнути: «Це вже щось новеньке! Поганський Паганіні хоче стати Чаком Норрісом!» — але потім, переляканий, він присів, закрившись руками, і заскімлив тоненьким дівчачим голосочком: «Відпусти мене! Я більше не буду!» По дорозі до школи чиясь липка, подібна до присоски лапа міцно вхопила Клима за руку й потягла до піщаного кар'єру, на краю якого працював екскаватор. Ця довга лапа була яскраво-блакитного кольору.

Розділ 12
Міраж на будмайданчику

За останні дні я побував у стількох неймовірних ситуаціях, що був певен — тепер мене вже нічого не здивує. Та виявилося, що я глибоко помилявся, бо щойно на моїх очах піщаний кар'єр, на краю якого працював екскаватор, зник. Я не раз чув від своїх батьків розповіді про міражі, які вони бачили в пустелі. Але те, що я спостерігав тепер, нагадувало зображення на гігантському екрані, який раптово вимкнули.

Переді мною була рівна земля, без жодної травинки. Земля мала дивний іржаво-коричневий колір, і її вкривали глибокі тріщини. Ніби тут щойно прокотився страшний смерч, убивши навколо все живе. Але найгірше було те, що посеред цієї пустелі, яка враз утворилася на місці будмайданчика, сиділо потворне створіння.

Мені здалося, що саме його я бачив учора під час таємного бенкету в банку. Принаймні огидна синя пика з довжелезним язиком, банькаті червоні очі, довгі лапи з перетинками й, головне, яскраво-блакитний колір шкіри цієї почвари говорили про те, що переді мною один із космічних прибульців.

Я спробував поворухнутися, але марно — мене ніби обмазали липким тягучим клеєм, і я почувався, як муха, що потрапила в павутину й не може поворухнути лапкою, готуючись до того, що її ось-ось зжеруть.

Синьопикий широко роззявив пащу, і з неї вирвалися пронизливі звуки — свист, гуркіт, дзижчання й... кумкання.

Я мимоволі замружився (вуха я затулити не міг, бо мої руки були намертво приклеєні до боків), аж тут у моїй голові залунали слова:

— Слухай, нікчемне створіння! Ми, на відміну від вашої примітивної мови, володіємо досконалим мистецтвом передавати думки на відстані. Так отож сьогодні вночі, рівно о 3:00, на вашу планету прибуває основний десант могутньої цивілізації блакитних жаб. Останньою перепоною на нашому шляху залишалося ваше Таємне Товариство. Досі нам не щастило захопити жодного члена ТТБ. Тепер вам кінець. Ти покажеш секретну лабораторію, і після цього експерименти проводитимемо лише ми... над вами.

Блакитна тварюка висолопила довжелезного язика, на льоту вхопила якусь необачну муху й з апетитом схрумала її. Як видно, наші мухи були для космічних прибульців найбільшим делікатесом, бо процес споживання сердешної комахи цілковито захопив синьопикого. Мабуть, земні комахи впливали на прибульців ще і як снодійне,

бо думки потвори почали плутатися, і вона, сама того не усвідомлюючи, вибовкала зайве:

— Підкоримо цю смачненьку планетку... Вона нам на один зуб... Залишилося тільки проникнути в їхній штаб... Ням-ням, що може бути смачніше за мух... Тільки консервовані метелики під майонезом!

Велетенська синя ропуха захропла, але я встиг підслухати останню думку перед тим, як пожирач мух остаточно відключився:

— Цей людський екземпляр ще не повністю приборканий. Щеплення переляку, напевно, не подіяло. Гаразд, прокинусь і вкушу його як потрібно, тоді він стане моїм рабом назавжди й зробить усе, що я звелю.

Марно було чекати на допомогу. Тож я почав діяти швидко й рішуче. Напруживши всі м'язи, я почав звиватись, як вуж, і сантиметр за сантиметром рухатися в бік паркану, що оточував цей фальшивий будівельний майданчик. Нарешті я виповз за межі випаленого кола порепаної землі, де продовжував хропти синьопикий. (...)

Я проліз крізь дірку в паркані й опинився на гамірній вулиці. Мало не потрапивши під колеса автобуса, обминув свою школу й побіг до знайомого перехрестя. Туди, де кілька днів тому я так необачно наступив на металевий люк, що виявився входом до підпільної лабораторії ТТБ.

1. На *гібрид жирафи з орангутангом* схожий

А Клим Джура
Б Сашко Смик
В Заєць
Г Жук

2. Кличку *Поганський Паганіні* Климові дав

А Жук
Б Заєць
В батько
Г Сашко Смик

3. Батьки Клима працювали в

А банку
Б Єгипті
В бабусиному селі
Г ТТБ

4. Яке враження справив на вас Клим Джура на початку повісті Л. Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»?

5. Чи змінювався Клим протягом читання перших дванадцяти розділів повісті? Як саме?

6. Як ви думаєте, чому космічні прибульці нагадують саме жаб, а не якихось інших тварин, скажімо, кота чи собаку?
7. З чого видно, що події в повісті відбуваються в наші дні?
8. Чого в прочитаному вами фрагменті повісті більше — реального чи фантастичного?
9. Яке мовне явище виділено курсивом у реченні «— Та ти не тремти, як *заєць*, — заспокоїв мене Заєць і весело всміхнувся»?
10. Які моменти в прочитаному вами уривку повісті найбільш таємничі, емоційно напружені? Запам'ятайте, такі моменти в художньому творі називають *кульмінаційними*.

11. Чи зустрічали ви у своєму житті таких, як Клим і Сашко? Людей якого типу нині більше у вашому товаристві — як Клим чи Сашко?
12. Кількома реченнями спрогнозуйте подальший розвиток подій у повісті. Запишіть свої думки в робочий зошит.

1. Прочитати розділи 13–22 повісті Л. Воронини «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».
2. Виписати в робочий зошит портретні характеристики Кактуса, Зайця й Жука.

Розділ 13
Я шукаю допомоги

Повертаючись додому, Клим підбіг до люка, що не провалювався, як минулого разу. Потім він почав пригадувати дорогу до старої брами, де познайомився з Жуком і Зайцем, але збагнув, що в пам'яті було наче провалля, ніби хтось витер цілий шматок спогадів. Через якусь мить до Джури прийшла допомога з неба: йому на плече сів велетенський метелик (завбільшки з горобця) із прив'язаною до передньої лапки залізною капсулою. У скрученому трубочкою посланні почерком Жука було написано: «Терміново повертайся додому. Нічого не бійся. Інструкції отримаєш від...» У цьому місці був відірваний кутик аркуша. Клим прожогом гайнув до свого будинку.

Розділ 14
Послання від бабусі

Удома нікого не було. Клим помітив на столі маленький предмет, подібний до комп'ютерної флешки, але то був звичайний спортивний свисток на мотузці, із середини якого він почув голос бабусі: «Климе, якщо ти зараз чуєш моє послання, значить мене захопили синьомордики. Не хвилюйся: зроби все точно так, як я тобі скажу...». Бабуся наказала з дна квіткового горщика дістати ключ, відчинити ним жовтий автомобіль, що стоїть у дворі під грушею, сісти за кермо й отримати подальші інструкції. Жовтим автомобілем виявився... «Запорожець», хоча Клим розраховував щонайменше на «Мерседес».

Розділ 15
Найкращий у світі автомобіль — це...

Подвір'я було абсолютно порожнє. Зрозуміло: діти пішли до садочків і шкіл, а дорослі — на роботу. Та щойно я підійшов до «Запорожця» й почав устромляти іржавого ключа в шпарину замка, як на наше подвір'я заїхав екскаватор із величезним виставленим уперед ковшем. Мене здивувало те, що їхав екскаватор неймовірно швидко.

«Нічого собі будівельна техніка розвелася — якісь гоночні екскаватори шастають містом», — подумав я і враз зрозумів, що той екскаватор прямує саме до мене й до старенького жовтого «Запорожця».

Урешті мені все ж пощастило відімкнути пом'яті дверцята автомобіля, я скочив на переднє сидіння й судомно вхопився за кермо. Що робити далі, я не знав. Ніколи в житті я не водив машини. Тим більше, що не було жодної гарантії, що ця іржава бляшанка взагалі зрушить із місця. А найголовніше: я не уявляв, як завести машину.

— Негайно пристебнися! — почув я механічний голос і відразу впізнав його. Саме цей голос привітав мене в підземній лабораторії ТТБ, куди я провалився крізь каналізаційний люк. Вагатися було ніколи. Ківш екскаватора вже навис над самісінькою моєю головою. Я намацав ремені безпеки й одним рухом заклацнув їх на грудях. Не встиг я цього зробити, як мій старенький «Запорожець» загуркотів, немов ракета перед стартом, підстрибнув угору, наче велетенський гумовий м'яч, і вискочив з-під самісіньких залізних зубців гігантського ковша.

Краєм ока я побачив, що керує екскаватором уже знайомий мені синьомордий прибулець, який нещодавно захопив мене на фальшивому будмайданчику. Тоді мене врятувала ненажерливість блакитного хижака й те, що наша муха подіяла на нього як снодійне. Тепер усе залежало від того, чи пощастить мені втекти від нього на старовинному маленькому автомобільчику...

Та я даремно хвилювався. Як видно, мій «Запорожець» мав приховані резерви. Бо, здивувавши мене шаленим стрибком, автомобільчик несподівано чхнув, потім різко розвернувся на місці й помчав назустріч нападникові.

— Що ви робите?! — закричав я, чомусь звертаючись до машини на «ви».

— Заспокойся й міцніше тримай кермо, — озвався все той же голос, а наступної миті автомобіль так само спритно підстрибнув й опинився позаду неповороткої машини. Прибулець почав смикати за важелі, намагаючись розвернутися. Величезна машина похитнулася й почала повільно завалюватися на правий бік.

За кілька секунд посеред мого двору лежав перевернутий екскаватор, що надсадно гудів і смикався. Усередині скаженів блакитний прибулець, марно намагаючись вилізти з перевернутої машини. На лобі в нього росла величезна синя ґуля.

А я, зрозумівши, що мій «Запорожець» — найнадійніший і найдосконаліший автомобіль у світі, з полегшенням відкинувся на спинку сидіння й на шаленій швидкості понісся в безвість — назустріч небезпеці.

Розділ 16
Загадкова пані Соломія

— Це був їхній ватажок, — так само монотонно промовив механічний голос.

— Хто? — стрепенувся я, бо вже почав був дрімати.

— Істота, яка хотіла розчавити тебе ковшем екскаватора, — ватажок космічних прибульців, — терпляче пояснив голос.

Ми мчали автострадою з неймовірною швидкістю, якої я майже не відчував. Бачив лише, що придорожні дерева й кущі зливаються в якусь суцільну зелено-жовту смугу.

— Прошу тебе бути уважним і все запам'ятовувати. Сьогодні прибуває основний десант космічних хижаків. Блакитні жаби — це тільки їхні розвідники. Десант прибуває в пустелю. Саме туди, де ведуть розкопки твої батьки. Рівно о третій ночі.

— Але чому ми їдемо туди самі? І як з усім цим пов'язана моя бабуся? І мама з татом? І як ти збираєшся встигнути? Навіть найшвидший «Запорожець» не може літати зі швидкістю ракети.

— Пані Соломія все продумала. Ми будемо вчасно.

— Пані Соломія? — вражено вигукнув я.

Це не вкладалось у мене в голові. Соломія — ім'я моєї лагідної й завжди заклопотаної хатніми справами бабусі. Щоправда, її так майже ніхто не називає. Удома й на роботі вона просто бабуся Соля. І чим бабуся може захиститися від цих лютих і підступних потвор? Бити синьомордиків шваброю й ганчіркою? Ніби вгадавши мої думки, механічний голос додав:

— Пані Соломія — видатний учений. Це вона винайшла протиотруту від вірусу страху. А ним уже заражена більшість мешканців Землі. На жаль, синьоморди вистежили пані Соломію й зненацька захопили її. Та в неї, про всяк випадок, був підготовлений запасний план. І виконати його маєш ти.

Я ще думав над щойно почутими словами, коли відчув, що мій швидкісний «Запорожець» гальмує. Визирнув у вікно й зойкнув від подиву — ми стояли посеред сільської садиби моєї бабусі.

Я ступив на зелений спориш і підійшов до криниці. Хотів напитися води й уже почав опускати відро на ланцюгу, коли почув лопотіння крилець. До мене підлетів жовтий метелик — той, що зранку приніс записку, — і так, ніби він робив це все життя, спокійнісінько сів мені на долоню.

Тепер я зміг роздивитися метелика краще. Усе в ньому було точнісінько таке, як у звичайних капустяних метеликів — і жовті крильця, що мінилися на сонці, і довгий хоботок, і шість лапок, і закручені вусики. Ось тільки цей метелик був разів у десять більший за звичайного. Як і першого разу, до лапки в нього була приладнана капсула із запискою.

«Нічого собі, раніше була голубина пошта, а тепер метеликова», — подумав я й швидко пробіг записку очима. Там було написано лише одне речення: «Третій помідорний кущ ліворуч від паркану».

Я слухняно попрямував на бабусин город, підійшов до зеленого куща, на якому висіли стиглі червоні помідори. Що робити далі, я не знав. Підказок більше не було, тож я мимоволі простяг руку й зірвав найбільший томат. Тієї ж миті кущ почав повільно від'їжджати вбік, а під ним відкрилася металева поверхня, подібна до дитячої гірки, по якій так люблять спускатися малюки.

Що за чортівня! Я щоліта жив у бабусі — її село зовсім поруч із містом. Я стільки разів збирав на її городі огірки, картоплю й редиску. До речі, помідори бабуся чомусь завжди збирала сама... Може, тут теж схованка — як у горщику з-під калачиків?

Я всміхнувся своєму фантастичному припущенню й, відчувши, як від голоду булькає в животі (я не їв із самого ранку), куснув стиглий помідор. Та що це? Мої зуби наштовхнулися на твердий слизький пластик — помідори були штучні.

Розділ 17
Машина часу існує

Я роззирнувся довкола — порадитися було ні з ким. Здається, уся відповідальність за визволення рідної бабусі з лабет хижих синьо-

мордів, не кажучи вже про порятунок світу, лягала на мене. Я вдихнув повні груди повітря, замружився й, сівши на металеву доріжку, що стрімко спускалася вглибину, полетів у безвість.

За кілька хвилин я впав на щось м'яке й пахуче. Сіно — тільки від нього йде такий солодкий дух. Я підвівся, простягнув уперед руку, відчув під пальцями вимикач, і за мить уся невеличка підземна кімнатка освітилася яскравим світлом. Я вражено оглянув приміщення. Уявити, що це криївка бабусі Солі, було неможливо, але я мусив у це повірити.

Ось на стіні наше сімейне фото, прикрашене вишитим рушником. Ось мої тато й мама біля підніжжя єгипетської піраміди. А ось... Цю гарну молоду жінку я впізнав одразу — це її голос я вперше почув у таємній лабораторії ТТБ, це на її вимогу я заприсягнувся, що візьму участь у секретному експерименті. І врешті — це з нею я зустрівся за брамою, що вела в яблуневий сад, де відпрацьовували прийоми мої нові друзі — Жук і Заєць. Тепер я зрозумів, на кого вона схожа. Очі в неї були точнісінько такі, як у бабусі Солі, тільки обличчя зовсім молоде.

— Нічого не розумію! — прошепотів я й почав обстежувати дивний прилад, що стояв у кутку кімнати на старовинному столі, укритому химерним різьбленням.

Прилад нагадував комп'ютер, тільки замість клавіатури перед темним екраном лежала невеличка пласка скринька. Я спробував її відчинити, але кришка ніби приросла до чорного металу.

Я хотів підважити її лезом свого складаного ножа — марно. Щось підказувало — саме в цій скриньці захована розгадка всіх сьогоднішніх дивних подій, бо чому ж тоді бабуся спрямувала мене в цей підземний схорон?

Утративши надію відгадати бабусині секрети, я знесилено опустився в крісло, що стояло перед столом, і поклав долоню на кришку загадкової скриньки. Тієї ж миті поверхня кришки освітилася м'яким зеленим світлом, на ній виступили контури моєї руки з усіма лініями, рисочками й цятками. На екрані з'явилося молоде обличчя жінки, яку я не міг назвати бабусею.

— Ну що ж, здрастуй, онучку, — сказала жінка з екрана. — Ось ми й зустрілися...

Від хвилювання в мене перехопило подих, та все ж я зміг прошепотіти:

— Хто ви?

— Я — Соломія, я мати твого тата. Тільки зараз мені тридцять років. Я — з минулого. А тебе ще немає на світі. Зовсім недавно я сконструювала машину, за допомогою якої можна переноситися в часі та просторі. Тож я вирушила на тридцять років уперед, щоб дізнатися, що станеться з моїми нащадками.

— Хіба так буває?.. Навіть якщо б Ви насправді винайшли машину часу, то за тридцять років про неї б уже всі знали. І користувалися б нею, як мобілками чи комп'ютерами.

— Не все так просто, Климе, — усміхнулася жінка. — Ти все зрозумієш. Я поясню, якщо встигну. А зараз потрібно рятувати мене... стареньку, бо без мене врятувати світ не можна.

Розділ 18
Я відчуваю смак пригод

Пані Соломія наказала Климові взяти фотографію, на якій його мама й тато біля піраміди. Він мав перенестися на часольоті в те місце, де вони тепер ведуть розкопки, бо саме туди прибудуть основні сили космічних хижаків. Важливо випередити ворога. Треба перенестись у вчорашній день, бо тоді синьоморди ще не знали, що їх викрито в банку. Машиною часу виявився «Запорожець», а ключем від нього — свисток.

Розділ 19
Політ крізь часопростір

«Запорожець» стояв посеред двору, і тепер, коли я знав, що це хитро замаскована машина часу, то подивився на маленький кумедний автомобільчик зовсім іншими очима. Я прискіпливо оглянув сидіння, виготовлене з якогось невідомого мені сплаву. Воно було пружне й надзвичайно міцне. Коли я вмостився спереду, сидіння враз набуло форми мого тіла. Тепер було зрозуміло, чому я не відчував перевантаження, коли мій «Запорожець» стрибав навколо екскаватора, мов оскаженілий кенгуру.

Я зняв зі «свистка» кришку й побачив маленький дисплей, по якому бігли знаки й цифри. Спершу то була якась абракадабра, а потім окремі літери почали складатися в слова:

«Витягни фотографію з рамки, приклади до неї руку. Потім набери на дисплеї потрібний час».

Я слухняно виконав інструкцію — обережно витягнув фото з рамки. Після цього знайшов на «свистку» крихітні кнопки — такі, як на електронному будильнику, — і виставив час. Потім замружився й поклав руку на фотографію — просто на вершечок велетенської піраміди.

— Прошу пристебнути ремені безпеки. У разі невиконання цієї інструкції транспортований об'єкт може загубитися в часовому коридорі, — нагадав механічний інструктор.

— Нічого собі техніка! — обурився я. — А раптом ці іржаві дверцята відваляться під час перельоту, і мене просто висмокче назовні. Тут ніякі ремені безпеки не допоможуть!

— Шановний Климе Миколайовичу, — озвався голос, чітко вимовляючи кожну літеру, — вступаючи до ТТБ, Ви заприсяглися допомагати нашій організації. Отже, прошу зосередитись і приготуватися до переміщення.

Мені не залишалося нічого іншого, як відкинутися на зручному сидінні, пристебнутися, замружитися — і сподіватися на те, що часоліт не провалиться в якусь часову яму й не заблукає на манівцях часу й простору.

Якщо ви думаєте, що політ на часольоті хоч трошки подібний до того, що нам показують у фантастичних фільмах, то це дурниці. Я теж чекав, що ось зараз навколо мене закрутиться вихор, мене затягне в гігантський коловорот і понесе із шаленою швидкістю крізь часовий тунель. Та навколо панувала абсолютна тиша.

Я розплющив очі, упевнений, що сталася якась помилка, збій у програмі, і часоліт, тобто старенький жовтий «Запорожець», стоїть собі спокійнісінько, як і стояв, посеред бабусиної садиби. Однак я в ту ж мить переконався, що стрибок у часі відбувся. Просто це сталося зовсім не помітно. Ось ще секунду тому я був в українському селі, а тепер мій автомобільчик стояв на вершечку височенної усипальниці фараонів.

На щастя, ця піраміда завершувалася не гострою верхівкою, а була стесана так, ніби якийсь велетень зрізав вершечок піраміди гігантським ножем.

Колись батьки розповіли мені, що саме через цю дивну особливість — стесану верхівку, вибрали цю піраміду для розкопок.

«Хтозна, — подумав я тепер, — може, і хижі космічні прибульці також обрали місцем свого приземлення цю "мічену" піраміду, щоб легше було зорієнтуватися серед безкраїх пісків?»

Ця думка видалася мені такою безглуздою, що я мимоволі розсміявся. Серед нічної тиші мій сміх прозвучав несподівано голосно.

Я перелякано затулив рота руками, та було запізно — я почув характерні звуки. То ляскали по холодному камінні, укритому нічною росою, жаб'ячі лапи з перетинками. Здається, синьоморди все ж випередили мене.

Розділ 20
Синьоморди наступають

— Часовий переліт закінчено! — нагадав про себе мій механічний інструктор. — Ми перебуваємо на Африканському континенті. Зараз рівно перша година ночі 26 вересня 2012 року.

— Зажди! — вигукнув я — Але ж я виставляв на дисплеї не 26, а 25 число! Ми помилилися на цілу добу. Тепер я не встигну попередити батьків.

— Пробачте, — так само спокійно відповів автомат, — як я вже повідомляв, ця машина є експериментальним зразком. Часом трапляються дрібні похибки. Але немає нічого простішого — спробуйте ще раз. Перепрограмуйте завдання, і ми вмить опинимося в потрібному часовому відрізку.

Я почав нервово натискати на кнопки «свистка». Руки в мене тремтіли, і я ніяк не міг набрати необхідні цифри. Коли ж урешті мені це вдалося, на маленькому екранчику засвітився напис: «Технічні несправності. Тимчасова зупинка програми».

Ляскання жаб'ячих лап ставало дедалі голоснішим. Потрібно було діяти швидко й упевнено. Я знав, що коли затримаюся хоч на секунду, до мене допадуться блакитні жаби. І тоді, як обіцяв синьомордий любитель мух і метеликів під майонезом, я перетворюся на піддослідного кролика. Мить — і я вже сидів усередині «Запорожця», ще мить — і я, ухопившись за кермо, крутнув його так, що машина підскочила й полетіла но прямовисній стіні піраміди донизу.

Напевно, я б не ризикнув виконувати цей карколомний трюк, якби не знав, що мій «Запорожець» уміє стрибати, мов гумовий м'яч. І справді, зіткнувшись із землею, автомобіль підскочив кілька разів, а тоді благополучно спинився біля підніжжя піраміди.

Я вистрибнув назовні й тут-таки наштовхнувся на купу розкиданих глиняних черепків. Небо було чисте й зоряне, а місяць сяяв так, що можна було добре роздивитися все довкола. Було зрозуміло, що табір моїх батьків захопили зненацька. Навколо валялися інструменти для розкопок, консервні бляшанки, пластикові пляшки з водою та роздерті на клапті намети, але людей не було ніде.

Я розгубився...

І враз побачив виразний слід. Це була накреслена на піску стрілка, спрямована в глиб пустелі. Я впізнав цю стрілку — то був герб Андрія Джури, нашого предка-козака, який під час воєнних походів скрізь, де опинявся, залишав після себе цей знак. Ми з батьком, коли ходили в походи, також позначали своє перебування викладеними із шишок, гілочок чи камінців стрілочками, що закінчувалися двома маленькими хитромудро закрученими літерами — Д і Ж.

Отже, батько знав, що я можу прийти на допомогу, і мені нічого не доведеться йому пояснювати. Тепер я почав розуміти — уся наша родина пов'язана з Таємним Товариством Боягузів, ось тільки я довідався про це останнім. Я сів у «Запорожець», і мій вірний дивоавтомобіль полинув по в'язкому піску легко, немов по розкішній асфальтованій трасі. Мені здалося навіть, що ми трохи піднялися над землею. І справді, коли я визирнув у вікно й глянув униз, то побачив, що ми летимо на повітряній подушці так, як на півночі їздять снігоходи.

За кілька хвилин я почув гуркіт мотору, і мене засліпили потужні фари величезного «Джипа», що мчав нам навперейми. Як видно, блакитні прибульці визнавали тільки такі — найбільші земні автомобілі. Спершу екскаватор, тепер цей автомобільний монстр із здоровецьким бампером, купою різнокольорових фар і підфарників і величезним салоном для пасажирів.

З усіх вікон «Джипа» виглядали огидні сині пики космічних хижаків, і до мене долинули вже знайомі звуки — свист, гуркіт і вереск. Так синьоморди спілкувалися між собою. Певно, космічні загарбники вже подумки потирали свої липкі перетинчасті лапи, уявляючи, як зараз вони завиграшки розчавлять мого маленького «Запорожця».

Та жовтий автомобільчик повторив той самий фокус, що й на моєму подвір'ї. Він рантово спинився — і в ту мить, коли велетенський «Джип» мав розплескати нас, як млинець, машинка високо підстрибнула в повітря й приземлилася позаду нападників. Блакитні космічні ропухи різко скерували «Джип» праворуч, потім ліворуч. Ще кілька стрибків довкола заморочених синьомордів — й ось уже потужний «Джип» лежить догори колесами, а всередині в ньому безсило борсаються блакитні пожирачі комах.

Розділ 21
Козацька світлова абетка

Спекавшись переслідувачів, я розумів, що зараз головне — чимшвидше розшукати батьків. Адже я добре пам'ятав, що чужопланетних хижаків під час таємного бенкету в банку було кілька десятків. Довголапий синьоморд — той, що захопив мене на будмайданчику, — сказав, що основний десант міжпланетних окупантів прибуває сьогодні рівно о третій ночі. Отже, у мене залишалося зовсім мало часу. Сподіватися на те, що часоліт запрацює, було марно — як повідомив мені автоматичний інструктор, це був лише експериментальний зразок машини часу.

«Ось чому пані Соломія (навіть подумки я не міг називати цю молоду вродливу жінку своєю бабусею) зникла з екрана в бабусиній підземній кімнаті, навіть не встигнувши проінструктувати мене як потрібно, — здогадався я. — Цікаво, чи вдосконалила вона свій часоліт у майбутньому. Хоча, що це я? Майбутнє — ось воно...»

Я геть заплутався в цих часових загадках і вирішив, що спробую в усьому розібратися згодом. Тобто тоді, коли ми врятуємося від космічного десанту й урятуємо Землю від ненажерливих прибульців. Я почав роздивлятися навкруги й помітив, що на сусідньому піщаному пагорбі блимає слабкий червоний вогник. Придивився й помітив, що той вогник то засвічується, то згасає з різними проміжками часу.

— Та це ж таємна світлова азбука роду Джур! — вигукнув я, забувши, що, крім мого механічного інструктора, котрий час від часу дає мені настанови, поруч немає жодної живої душі.

Але зараз я так зрадів, помітивши блимання цього слабенького вогника посеред пустелі, що мені вкрай потрібно було хоча б із кимось поділитися.

— Розумію, — пролунало мені у відповідь, — моя господиня не раз розповідала про цю таємну абетку, яку винайшов козак-характерник Андрій Джура. Нею користувалися козацькі вартові, що пильнували в

степу, чи не йдуть в Україну турки чи татари. Козаки будували високі дерев'яні вежі так, щоб з однієї було видно вогняний сигнал, який посилають з іншої. І ось так, від вежі до вежі, той сигнал доходив аж до Запорозької Січі.

Розділ 22
У Всесвіті дрібниць не буває

Я скерував свого «Запорожця» в бік мерехтливого вогника, і за кілька хвилин ми вже здиралися на верхівку піщаної гори. Що ближче ми під'їжджали до червоного вогника, то меншим і слабшим він ставав. Я вже почав боятися, що це чергова пастка чи міраж, аж тут почув знайомий голос мами:

— Привіт, синку, нарешті ми тебе дочекалися!

— Ну що, перестав боятися? — озвався й татів голос, і вони обоє з'явилися з протилежного боку пагорба.

Тато тримав у руках невеличкого ліхтарика з червоним скельцем і говорив так спокійно й упевнено, що я й справді зовсім перестав боятися. За ті півроку, що ми не бачилися з батьками, мама й тато якось змінилися. Спершу я не міг зрозуміти, у чому річ, а тоді здогадався — засмага на їхніх обличчях була така густа, що вони стали схожими на кочівників пустелі — берберів. Не вистачало тільки каравану верблюдів і довгого, до землі, одягу.

Мені так багато потрібно було розповісти мамі й татові, що я просто не знав із чого почати. А найголовніше, що мене здивувало, — то це те, що вони поводилися зі мною так, ніби нічого надзвичайного не відбувається.

— Бабуся... — почав я, та мама мене перебила.

— Ми все знаємо. У нас був прямий зв'язок із штабом ТТБ, — і мама по-змовницьки підморгнула мені.

— Щоправда, синку, ми чекали на тебе вчора. Твоя затримка трохи ускладнила ситуацію, — додав тато.

Я обурився:

— А ви знаєте, що сьогодні вранці мене захопив огидний синьоморд й обмотав мене якоюсь липкою гидотою, як кокон шовкопряда? Я ледве від нього втік. А потім ще скажений голубий прибулець на екскаваторі. І ця жінка, яка каже, що вона моя бабуся.

Тато пильно глянув мені в очі й дуже серйозно сказав:

— Климе, а хіба ти не помітив: ти ж майже вилікувався від страху! На жаль, таких, як ти, на Землі тепер дуже мало. Просто майже всіх мешканців нашої планети заразили вірусом страху. Протиотруту від цієї страшної епідемії винайшла наша бабуся, але справа в тому, що тепер вона потрапила в полон до синьомордів.

— А та... пані Соломія, вона не може допомогти бабусі Солі? Тобто самій собі?

— Розумієш, за законами часопростору людина не може зустрітися сама із собою в іншому часі. Тоді відбуваються непоправні зміни в Усесвіті. І невідомо, як складеться ціла історія людства.

— Через таку дрібницю? Це неможливо!

— У Всесвіті дрібниць не буває, запам'ятай це! А тепер годі базікати. У нас залишилося якихось дві години. Необхідно зустріти наших космічних гостей як потрібно.

Розділ 23
Зброя проти комахожерів

Мама й тато швидко заскочили до жовтого «Запорожця». Цього разу ми з мамою сіли на заднє сидіння, а тато вхопився за кермо, натиснув на якийсь важіль, і наша диво-машина піднялася в небо й стрімко полетіла до піраміди зі зрізаною верхівкою. Тато керував автомобілем так упевнено, що я зрозумів — він їздив на часольоті не раз. А я з подивом відкривав у непоказному обшарпаному «Запорожці» все нові й нові властивості.

— Послухай, мамо, я пригадав, що наша бабуся найчастіше співає пісню про коня із сивою гривонькою, а ще дуже любить мугикати собі під ніс пісню групи «Бітлз» «Yellow submarine», що в перекладі означає «Жовтий підводний човен». То, може, наш «Запорожець» і під водою може плавати?

Тато тільки всміхнувсь і пробурмотів:

— Я радий, що ти став таким спостережливим. Що ж, цілком можливо, що ця машина універсальна. Бабуся вклала в неї всі свої знання й уміння.

Я вже хотів розповісти про те, як ключ від часольоту заклинило й він помилково заніс мене не в той день, але вирішив, що з'ясую це пізніше, за сприятливіших обставин.

А зараз, зробивши два кола над усипальницею фараона, наш автомобіль беззвучно приземлився біля південної стіни піраміди.

— Швидко за мною, — прошепотіла мама й побігла до стіни. Вона торкнулася суцільної, гладенько обтесаної кам'яної брили, натиснула на якусь невидиму кнопку — і велетенська стіна раптом почала опускатися вниз, і врешті перед нами відкрився широкий прохід усередину гробниці. Тато швидко заїхав туди на часольоті, ми заскочили за ним, і за мить стіна вже стояла на місці.

— А тепер поводьтеся дуже тихо, — наказав тато, — синьоморди мають гострий слух. До того ж вони вміють перехоплювати людські думки на відстані. Це давня войовнича цивілізація. І вони мають багатий досвід у захопленні нових планет. Зброї проти них практично не існує.

— Узагалі-то зброя є, — тихо промовив я. — Щоправда, я не знаю, чи ми зможемо нею скористатися.

— Ти жартуєш, яка зброя? — дорікнула мені мама. — Хіба можна сміятися в такий момент?

— Я не жартую, — від хвилювання в мене пересохло в горлі і я ледве видавив із себе: — Мухи!

— Про яких мух ти говориш? Так, ми знаємо, що блакитні жаби люблять ласувати нашими комахами, але до чого тут зброя?

Я пригадав, як сьогодні зранку звичайна муха подіяла на довголапого прибульця, як він утратив пильність, а згодом узагалі захропів, повністю відключився, проковтнувши одну-єдину муху.

Мені знадобилося лише кілька хвилин, щоб детально описати бенкет, який зафільмували Жук і Заєць, і розповісти про з'їдену муху, що подіяла на прибульця як снодійне.

Батьки перезирнулися, а тоді схопили мене в обійми й тихенько, щоб не почули хижі чужопланетяни, промовили:

— Урятовані!

Розділ 24
Жук і Заєць утрачають надію

Правду кажучи, я не зовсім зрозумів, чому моїх батьків охопила така бурхлива радість. Ну гаразд, розповів я їм про те, що комахи

діють на синьомордів як снодійне, — але де ми наберемо стільки комарів, мух й усіляких кузьок? Проте скоро я дізнався, що стародавні перекази й таємниці родини Джур можуть стати в пригоді всьому світові.

Мама клацнула вимикачем, і я побачив, що стою посеред добре оснащеного центру керування. Тільки зрозуміти, чим саме керують із цього центру, я не міг. Та ось відчинилися невеличкі бічні дверцята й до кімнати ввійшли... Жук і Заєць. Однак тепер вони були вдягнені не як блазні — у чудернацькі ковпаки з дзвіночками й розшиті срібними зірками плащі. Ні, переді мною стояли справжнісінькі мешканці пустелі — бедуїни. На головах в обох були намотані високі тюрбани, а вбрані вони були в довгі, до п'ят, сорочки.

— А ви як сюди потрапили? — уражено запитав я в хлопців.

— Ось це якраз було зовсім просто — у нашому Таємному Товаристві Боягузів є й льотчики. Якихось три години польоту — і ми опинились у пустелі, — пояснив Заєць.

— Представники нашої організації роблять усе, що можуть, але підступний вірус страху вражає все більше й більше людей.

Побачивши моїх батьків, хлопці всміхнулися, але за мить їхні обличчя знову спохмурніли:

— Ми обстежили всі навколишні селища бедуїнів. Серед них немає жодного здорового. Епідемія страху охопила всю планету. Ми сподівалися, що зможемо використати протиотруту, яку винайшла пані Соломія... — Жук із надією глянув на моїх батьків.

Але тато заперечливо похитав головою.

— У такому разі нікому буде чинити опір десанту прибульців, — сумно промовив Заєць, і, здається, уперше я не побачив на його обличчі усмішки — звичний оптимізм зрадив і його.

— Ніколи не можна впадати у відчай, — заперечив тато й поманив нас усіх за собою.

Він рушив по вузеньких сходах. Стеля в цьому тісному коридорчику, що круто здіймався вгору, була зовсім низька. Навіть мені доводилося пригинатися, а тато зігнувся майже навпіл. Та наша маленька група продовжувала вперто підніматися все вище й вище. Урешті ми дійшли до другого рівня піраміди, і тато освітив потужним ліхтарем бічну стіну кімнати.

— Та це ж наш родовий знак! — мимоволі вихопилось у мене, коли я побачив на стіні вирізьблену стрілу з двома намальованими літерами — Д і Ж.

— Так, тут ще чотири століття тому побував наш прапрапрадід Андрій Джура. Він справді був джурою-зброєносцем у козацького ватажка-характерника Омеляна Мухи. І знаєш, чим прославився той характерник? Він знав, як привертати цілі хмари комах і нацьковувати їх на ворогів. Звідти й отримав прізвисько — Муха.

— А твій пращур перебрав від Мухи його таємні знання, — додала мама. — Разом вони мандрували по світах, разом вивчали науку характерництва. А згодом усе, що знали, сховали тут, серед непролазних пісків африканської пустелі. І ця піраміда — їхнє послання в майбутнє. Нам із татом пощастило розшифрувати майже всі закодовані знаки. Залишилося зовсім небагато, і ми зможемо прочитати весь стародавній заповіт, але головне, що ми знаємо приворотний сигнал, який збере сюди мільйони комах.

1. Послання в капсулі, прив'язаній до велетенського метелика, було написане почерком

А Зайця
Б Жука
В бабусі
Г прибульця

2. Машиною часу виявився

А «Мерседес»
Б «Запорожець»
В екскаватор
Г підземний люк

3. Одна з підказок містилася в

А огірку
Б редисці
В помідорі
Г картоплині

4. Що ви дізналися про членів родини Клима Джури в розділах 13–24?
5. Чи відповідальний Клим Джура? З яких учинків це видно?
6. Який автомобіль протиставляється «Запорожцеві», котрим подорожував Клим? Як ви думаєте, чому авторка повісті в цій ситуації підтримала саме вітчизняного виробника?
7. Чому, на вашу думку, у пригодницькому творі прибульці мають приземлитися саме вночі?
8. Чому Клим Джура навіть подумки не міг назвати пані Соломію бабусею?
9. Яку зброю Клим підказав своїм батькам для використання проти космічних завойовників? Як цей учинок його характеризує?

10. За якими ознаками повість «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» можна назвати пригодницькою?
11. Нагадаємо: кульмінаційним називають момент високого емоційного напруження в художньому творі. Таких моментів може бути кілька. Визначте два-три кульмінаційні моменти в розділах 13–24.
12. Назвіть фантастичні фільми, у яких прибульці намагаються захопити нашу планету. Чим вони нагадують повість Л. Ворониної?

1. Прочитати повість Л. Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» до кінця.
2. З'ясувати в спеціальній літературі чи в мережі Інтернет, хто такий *джура* та кого називали *характерниками*? Підготувати про ці поняття невелике повідомлення *(за бажанням)*.

Розділ 25
Космічні загарбники прибувають

Зненацька підлога під нашими ногами почала вібрувати, а звідкись згори пролунав звук, подібний до гуркоту грому. Було таке враження, що у верхівку піраміди щойно влучила страшної сили блискавка.

Я глянув на годинника й здригнувся. Стрілки показували рівно третю ночі.

— Здається, прибули наші незвані космічні гості, — дуже спокійно сказав тато, потім провів рукою по намальованій стрілці. У ту ж мить у стіні відкрилася ніша, з якої тато витягнув невеличкий металевий предмет. Так, ніби він робив це щодня, тато приклав предмет до губів, міцно затис його зубами, а тоді кілька разів злегка вдарив пальцем по невеличкій пластині, що стриміла всередині дивного інструмента.

— Та це ж дримба, — прошепотів у мене за спиною Заєць, — тільки форма в неї інша, ніж у звичайних дримб.

Дивні звуки залунали під склепінням кам'яної зали. Вони нагадували пронизливе дзижчання, і свист вітру, і дзюркотіння струмка. Не припиняючи грати, тато рушив по вузеньких східцях догори. Ми немов заворожені сунули за ним, аж поки опинилися біля невеличкого металевого люка. Тато на хвильку урвав гру на дримбі й звичним рухом розчахнув люк. Нам в очі вдарило сліпуче світло, а потім ми побачили космічні кораблі прибульців. То були гігантські прозорі капсули, що зависли над пірамідою. З кожної капсули струменів потужний сніп світла, спрямованого на усічену верхівку піраміди.

Коли наша невеличка команда вийшла на верхній майданчик, усі світлові промені вмить зосередилися на нас. Я відчув себе таким же беззахисним і маленьким, як та муха, котру сьогодні вранці на моїх очах проковтнув довголапий синьоморд.

— Вони знижуються, — тихо промовила мама й узяла мене за руку.

— Я не думав, що їх буде аж так багато, — зауважив Жук, і я відчув, що він, попри всі намагання, страшенно хвилюється.

— А я почуваюсь, як на арені цирку, — пожартував Заєць, і раптом підстрибнув і зробив у повітрі сальто-мортале.

Розділ 26
А тато грає на дримбі

Тато продовжував вигравати на дримбі, звідусіль наче почали линути звуки, що перетворилися на суцільний мільйонноголосий хор. До піраміди наближалися величезні хмари оскаженілих комах! Їх цікавила тільки поживa, потім вони почали несамовито крутитися на всі боки. Їхня поведінка зацікавила прибульців у капсулах, які згодом почали спускатися по драбинах... Це нагадувало масовий сказ. Небезпечних космічних завойовників тепер можна було брати голими руками.

Розділ 27
Я розмовляю мовою синьомордів

Тепер я зрозумів, чому тато казав про синьомордів, як про представників страшної цивілізації міжгалактичних загарбників. На спині в кожного з прибульців висів апарат із широким дулом і приладнаний до нього балон.

— Це газ, — сказала мама. — Він може паралізувати будь-яку живу істоту. А потім ці почвари роблять із нею, що схочуть. Ми змогли дістати кілька таких балонів у тих космічних хижаків, що прибули першими, і дослідили їх.

Тато на хвилину покинув грати на дримбі й додав:

— Найстрашніше, що той газ абсолютно безпечний для самих синьомордів. І взагалі, як виявилося: представники цієї агресивної цивілізації не чутливі до жодної отрути. Вони самі можуть отруїти будь-кого. Особливо небезпечний вірус, що його розносять ці паразити, — вірус страху.

Край неба поволі ставав рожевим, потім з-за обрію вигулькнуло пурпурове сонце, і над пустелею розвиднілося. Картина, що постала перед нашими очима, була фантастична. Скільки сягало око, пустеля була вкрита велетенськими блакитними ропухами, що лежали на піску догори черевами й голосно хропли.

— Оце так непереможні космічні завойовники! — зареготав Заєць.

— Страшна загроза людству! — зневажливо докинув Жук.

— Вони просто обжерлися й упали в сплячку, — пояснив тато.

— Потрібно скоріше їх знешкодити, бо вічно грати на дримбі наш тато не зможе, — по-діловому промовила мама.

— А головне: скоріше дізнатися, куди синьоморди заховали нашу бабусю, — озвався я. — Думаю, найбільше про це нам може розповісти ось цей мухожер, — я показав на мого давнього знайомого синьоморда, що лежав, розкинувши лапи, посеред майданчика. Нападника легко було впізнати, адже після того, як він гнався за мною на екскаваторі й перекинувся, на лобі в ненажери вискочила велика синя ґуля.

— Цікаво, як довго синьоморди спатимуть? — замислено промовив тато. — Якщо кожен із них проковтнув щонайменше сотню комах, то годин зо п'ять вони хропітимуть. Що з ними робити далі, я поки не знаю, але головне їх чимшвидше знешкодити.

Я підійшов до чужинця з ґулею на лобі й обережно поторсав його за плече. У ту ж мить у голові в мене залунало:

— Як смачно! Як поживно! Земні комахи — найкращі в усій галактиці!.. А стару чаклунку ми гарненько заховали. Її тепер ніхто й ніколи не знайде. Та й шукати буде нікому. Наш десант окупує всю цю планету. Спротиву аборигени не чинитимуть — усі вони інфіковані нашим вірусом. А хто не піддався, тому силоміць зробимо щеплення. І ніяка протиотрута не допоможе. Ось тільки б допастися до їхньої секретної лабораторії... Цивілізація блакитних жаб — найвеличніша цивілізація Всесвіту! Ми нездоланні! Люди стануть нашими рабами й працюватимуть на мушиних фермах — вирощуватимуть комах-бройлерів. Ми експортуватимемо чудові комашині консерви в кожен куточок галактики!

Я отямився лише тоді, коли тато сильно струсонув мене за плечі. Виявляється, я так перейнявся думками синьомордого чужинця, що почав свистіти, кумкати й клацати язиком.

Оговтавшись, я коротко переповів усе, про що довідався, уступивши в телепатичний контакт із космічним хижаком, і побачив, як мої батьки й Жук із Зайцем захвилювалися.

Стало зрозуміло, що святкувати перемогу ще зарано.

Розділ 28
Пірамідосерфінг

На вигаданих татом і мамою пластикових санчатах усі спустилися по гранях піраміди донизу (цей спосіб переміщення Клим подумки назвав пірамідосерфінгом). Перед тим вони прив'язали до санчат причмелених комахожерів. Космічні прибульці впали в глибокий транс, а всі думали над тим, як їх знешкодити.

Розділ 29
Нехай синьоморди посплять

— Друзі, — замислено мовив тато, дивлячись на вкриту сплячими синьомордами пустелю, — якщо зараз ми почнемо перетягати цих пузатих довголапів до нашої піраміди, то не впораємося й до вечора.

— А що ти пропонуєш? — схвильовано запитала мама, поглядаючи на годинник.

— Просто заблокувати їх за допомогою часольоту.

Я здивовано поглянув на тата. Адже, як мені здавалося, я вже досить добре вивчив усі властивості бабусиного винаходу, але про якесь там блокування я не знав нічого.

— Усе дуже просто, — пояснив мені тато. — Справа в тому, що часоліт має універсальні властивості. Він мусить захищати мандрівника в часі

та просторі від будь-яких небезпек. Тому в нього закладено безліч програм.

— А звідки ти про все це знаєш? — не витримав я й підозріливо глянув на тата.

— Климе, про це я дізнався від своєї мами, а твоєї бабусі ще тоді, коли мені було стільки ж років, як тобі зараз. Просто всі представники роду Джур утаємничені в прадавні секрети характерництва. Але пані Соломія, як її називають учні й прихильники, змогла поєднати чудодійні сили з найсучаснішими науковими здобутками, замаскувавши свій універсальний прилад у старому «Запорожці». Погодься, хіба комусь спаде на думку шукати машину часу в цій іржавій консервній бляшанці?

Тато швидко вивів «Запорожця» з піраміди, сів усередину, потім зробив кілька блискавичних рухів — певно, натиснув на якісь клавіші й важелі, — і тієї ж миті кумедні старомодні фари автомобіля почали випромінювати дивне зеленкувате сяйво. Зелені промені освітили поснулих на піску прибульців, і ті немов закам'яніли. Над піщаною пустелею враз запанувала тиша — то миттєво урвалося тисячоголосе хропіння ротатих комахожерів.

— Ви вбили їх? — уражено запитав Заєць.

— Ні, закон усесвітньої рівноваги забороняє насильство. Ми можемо лише оборонятися. А цих незваних гостей найкраще буде відіслати назад, на їхню планету. До нашого повернення вони полежать тут у стані анабіозу.

— От лише б знати, як нам звільнити мешканців Землі від вірусу страху, — зітхнула мама.

— Про це може знати тільки пані Соломія, — сказав Жук.

Я помітив, що про мою бабусю він говорить з величезною повагою й захопленням. Зрозуміти цього я не міг. Хоча, напевно, ми знали

зовсім різних людей. Я — лагідну стареньку жіночку, яка весь час поралася на кухні й поливала квіточки у вазонах, а мої друзі — винахідницю, що створила машину часу й приготувала протиотруту від вірусу страху.

Розділ 30
Ми вистежуємо викрадачів

Уже вдесяте тато намагався запрограмувати в машині часу необхідні нам час і місце. Єдине, що нам було потрібно, — це перенестися в учорашній ранок. Найкраще в той час, коли я саме побіг до школи (і по дорозі потрапив у лабети синьоморда), а моя бабуся залишалася вдома.

— З усього видно, що її захопили саме в той момент, коли й тебе. Отже, це сталося приблизно о 8:20.

Тато ще раз виставив на дисплеї ці цифри. Але намарне, екран залишався темним.

Мама сиділа біля батька, а ми з Жуком і Зайцем — на задньому сидінні.

— А що буде, коли часоліт узагалі не запрацює? — пошепки запитав Заєць.

— Цього не може бути! — упевнено заперечив я й сам здивувався тому, що ми помінялися ролями — раніше хлопцям увесь час доводилося мене підбадьорювати.

Зненацька я відчув, як щось навколо мене змінилося. Визирнув у вікно й побачив, що наш жовтенький автомобіль стоїть під старою грушею у дворі мого будинку.

— Приїхали, — просто сказав тато й почав вилазити з низенької автівки.

Мама й ми з хлопцями також вийшли й попрямували до під'їзду.

— Заждіть, — раптом скомандував тато й швидко сховався за трансформаторну будку.

Ми стали за його спиною, а тоді я обережно визирнув, аби побачити, що там відбувається. Вхідні двері відчинилися навстіж і з них вийшов... Сашко Смик — Кактус. Він сторожко озирнувся, нікого на подвір'ї не побачив — і поманив когось рукою. За ним вийшло кілька людей, убраних у чорні старомодні пáльта й крислаті капелюхи. Я впізнав їх — часто я помічав, як ці люди з низько насунутими на лоба капелюхами стоять десь біля вітрини чи сидять на лавочці, затулившись газетою. Отже, вони давно стежили за мною.

Як виявилося, цікавив їх не лише я, бо разом із ними йшла наша бабуся. Мене здивувало те, що бабуся не пручалася й не намагалася

якось вирватися від викрадачів. Вона йшла спокійно, і видно було, що навіть щось каже Кактусові й людям у капелюхах.

— Обережно, не витикайтеся, — прошепотів тато, — потрібно за ними простежити!

Група викрадачів завернула за ріг будинку, і ми обережно пішли за ними назирці.

— Погляньте, — скрикнула мама, — вони завели бабусю в будку, де лагодять взуття.

— Та вона ж давно стоїть зачинена й там ніхто не працює, — здивувався тато.

Але з усього було видно, що викрадачі мали чіткий план. Спершу в будку зайшли бабуся й люди в чорних пáльтах і капелюхах, а потім, переконавшись, що їх ніхто не помітив, туди вскочив Кактус і причинив за собою двері.

Розділ 31
Куди веде провалля

Коли ми підкралися до маленької дерев'яної споруди, то почули дивний звук — ніби працював потужний мотор. Я зазирнув у невеличке віконце — будка була порожня.

Тепер можна було не ховатися й обстежити будку.

— Виявляється, у нас під носом був спостережний пункт блакитних жаб, — сказав Жук, показуючи на відбитки перетинчастих лап на брудній дерев'яній підлозі. Сліди були зовсім свіжі.

— Отже, ті чорні постаті насправді замасковані синьоморди! Тепер зрозуміло, чому вони так низько насували капелюхи — щоб не було видно їхніх синіх мордяк! — вигукнув Заєць.

— Але як міг Сашко вступити з ними в змову? — обурилася мама.

— Скоріше за все, вони просто зазомбували хлопця. Навіть такий розбишака з власної волі не піде служити космічним окупантам, — спробував виправдати Кактуса тато, але я мав іншу думку.

— Просто вони підкупили Кактуса. Він завжди понад усе любив гроші та владу, — заперечив я. — А після літніх канікул він не вилазив із салону ігрових автоматів — програвав щодня купу грошей, а наступного дня знову грав. І ті програші його зовсім не турбували. А його неймовірна сила? Певно, прибульці давали йому якісь стимулятори росту. Ось чому він міг подолати мене одним мізинцем.

— Гаразд, розберемось із Сашком потім — зараз головне знайти жаб'ячий центр керування, — тато відчинив шафу, у якій купою було

навалене старе взуття, легко відсунув її, і ми побачили глибокий колодязь, дна якого не було видно.

Заєць ухопив якогось подертого черевика, кинув його в колодязь і почав лічити:

— Один, два, три... — Ми так і не почули, щоб черевик хлюпнувся у воду. Ми взагалі нічого не почули.

— Не розумію! Невже в цьому колодязі взагалі немає дна? — стурбовано запитав Жук.

— Хоч би що там було, а дослідити це провалля потрібно, — сказав тато, витяг із невеличкої сумки, що висіла в нього за спиною, якісь дивні предмети, які найбільше нагадували мильниці з присосками, і простягнув кожному з нас.

— Це стінолази — незамінна річ для пересування по прямовисних поверхнях, — пояснила мама. — Ми часто використовуємо ці пристосування, коли треба здертися на якусь круту стіну чи спуститися в підземелля.

Крім стінолазів, тато дав кожному круглий ліхтарик на широкій гумці. Його треба було надягти на голову й освітлювати перед собою дорогу.

Ми швидко натягли стінолази на руки й на ноги та почали обережно спускатись у безвість.

Розділ 32
Що може антижаб

Клим з батьками, Заєць і Жук спускалися на присосках у безвість. Через якийсь час по стіні у вагончику почали підніматися синьоморди, з-поміж них Клим упізнав підступного й самовдоволеного Кактуса. Хлопці вимкнули ліхтарики, аби їх не помітили. Жук повідомив, що в нього є засіб антижаб, але ним можна знешкодити лише одного або максимум двох потвор. І в цей момент почувся голос мами: «Увага! Здається, ми знайшли те, що шукали».

Розділ 33
Ми виконуємо акробатичні номери

Нарешті ми спустилися на дно глибочезного колодязя. Води в ньому майже не було — під ногами хлюпала ріденька грязюка. Перед нами була щільно зачинена брама. З усього було видно, що просто так крізь неї пройти не пощастить — на її поверхні раз у раз миготіли вогники сигналізації, а для того, щоб вхід відчинився, до брами потрібно було прикласти... жаб'ячу лапу. Зображення такої лапи світилося на бронзованих воротах яскраво-синім сяйвом.

— Щось мені підказує, що ні в кого з нас жаб'ячої лапи немає. Отже, ідентифікаційний прилад не спрацює, — сумно пожартував тато.

— Боюся, що він якраз спрацює, але не відчинить ворота, а підніме тривогу, — відповіла мама.

— А що, коли ми спробуємо виконати один трюк? — раптом запитав Заєць. — Але для цього нам знадобиться третій, — і хлопець глянув на мене.

Серце в мене закалатало, мов телячий хвіст, але відмовитись я не міг. Тим більше, що на мене дивилися тато й мама, а за зачиненою брамою синьоморди тримали бабусю Солю.

— Кажіть, що робити, — захриплим голосом мовив я.

— Поглянь: прибульці зробили сигналізацію лише на рівні людського зросту. Треба їх перехитрувати. Ми станемо на плечі одне одному, високо вгорі проріжемо отвір на брамі, я пролізу всередину й відчиню ворота з іншого боку.

Я пам'ятав, як спритно хлопці проникли крізь вікно в кабінет директора банку. Але то було скло, а тут вхід до свого центру синьоморди захистили броньованим металом.

— Не бійся, — ніби вгадав мої думки Жук, — ми маємо такі інструменти, які ріжуть будь-який матеріал.

Я був найвищий і найміцніший, тому виконував роль підпори. Мені на плечі став Жук, а нагору спритно здерся по наших плечах легенький і гнучкий Заєць. Головне було міцно тримати на собі обох хлопців і не похитнутися, бо тоді б наша піраміда вмить розвалилася, спрацював би сигнал тривоги й на нас накинулася б охорона синьомордів.

Напевно, хлопці справді мали якісь надзвичайно потужні прилади, бо я почув лише скрегіт металу — і за кілька хвилин до моїх ніг упав чималий його шмат.

За кілька секунд сигналізація вимкнулася, зображення жаб'ячої лапи на брамі перестало світитись і дві половинки масивних воріт прочинились і пропустили нас досередини.

Розділ 34
Бабуся Соля дає нам інструкції

Ми переступили через поріг центру космічних прибульців, і нас засліпило яскраве сяйво. Коли очі призвичаїлися до світла, ми побачили, що посеред устеленої свіжою травою кімнати сидить на маленькому дерев'яному ослінчику бабуся Соля. Зараз вона перебувала в такому ж стані, як я, коли мене захопив головний синьоморд. Вона була щільно обмотана якоюсь слизькою гидотою так, що не могла поворухнутися.

Тато кинувся, щоб звільнити бабусю, але вона крикнула:

— Не рухайтеся! Синьомордики влаштували спеціальні пастки на той випадок, якщо мене прийдуть рятувати. А ще запам'ятайте: вам треба якнайшвидше повертатися в завтрашній день, бо зараз вам доведеться змінювати майбутнє, а це може викликати дивовижні й непередбачувані зміни. Отже, слухайте. У мене в лівій кишені фартуха лежить маленький полотняний мішечок. Візьміть його із собою та вертайтеся в пустелю. Підніміться на піраміду козака Мухи й розвійте насіння за вітром. Далі все буде так, як передбачив наш пращур Андрій Джура. Космічні хижаки перестануть загрожувати нашій планеті.

Тато нахилився до бабусі й дістав із кишені її фартуха полотняний мішечок.

— Бабусю, а як же ти? — крикнув я і мало не заплакав, так мені шкода було дивитись, як моя бабуся сидить прикута до ослінчика, а хижі синьоморди ось-ось можуть до неї допастися.

— Не хвилюйся, онучку, усе буде гаразд. Головне: зробіть усе так, як я сказала, а тоді повертайтеся додому. Не забудьте поставити часоліт на те саме місце, де взяли, — під старою грушею. Це дуже важливо. І зробіть так, щоб синьоморди не помітили, що ви тут побували. Зараз у них обідня перерва — жеруть, нелюди, наших комашок, але за дві хвилини вони повертаються...

І бабуся втомлено заплющила очі й почала тихо мугикати свою улюблену пісню: «Ой, чий то кінь стоїть, що сива гривонька...»

Ми вже бігли до виходу, коли я почув, що пісня дивним чином зазвучала інакше, і бабуся Соля заспівала чистісінькою англійською мовою: «We all live in the yellow submarine», що в перекладі з англійської означало: «Усі ми живемо на жовтому підводному човні...»

Розділ 35
Квіти перемагають хижих прибульців

Ми стояли на верхівці піраміди. Позаду був часовий стрибок у ранок сьогоднішнього дня. Сонце вже освітило безкраї піски, нерухомих синьомордів і їхні прозорі капсули.

— Почнемо, — сказав тато й витяг із кишені полотняну торбинку.

Він дочекався сильного пориву вітру, розв'язав мотузочок і витрусив дрібненькі насінини собі на долоню. А тоді почав висипати їх із своєї жмені — ніби сіяв у повітрі. Вітер підхопив крихітні зернятка й поніс у пустелю.

Ми всі — тато, мама, Жук, Заєць і я, — затамувавши подих, чекали, що буде далі. Але минула хвилина... дві... десять — і нічого не змінилося. Так само світило сонце й вітер гнав піщані хмари кудись ген за обрій.

— Дивіться! — рантом скрикнув Заєць, показуючи рукою вниз. — Квіти!

І справді, на наших очах пустеля почала вкриватися різнобарвними квітами. Вони проростали скрізь, де лежали синьоморди й стояли їхні бойові капсули. Ось уже перед нами колихався велетенський строкатий килим. І не було видно ані блакитних космічних хижаків, ані їхніх кораблів.

Я побачив, що з кожної квітки випурхує метелик. І крильця в метеликів точнісінько такої ж барви, як квіти, у яких вони народилися.

— Погляньте, — вигукнула мама, — синьоморди заворушилися! Зараз вони розпочнуть полювання. Метелики — це ж їхня найулюбленіша їжа!

— Не хвилюйтеся, — тато показав нам клаптик паперу, який щойно витяг із бабусиної торбинки, — тут є чіткі інструкції, але виконати їх може лише Клим. — І тато простягнув записку мені.

Я одразу ж упізнав чіткий бабусин почерк: «*Климчику, щойно синьомордики вдихнуть пилок цих квітів, як стануть слухняними й покірними. Ти повинен віддати їм наказ забиратися геть із нашої планети й назавжди забути до неї дорогу. Адже тільки ти розумієш мову блакитних жаб і можеш з ними спілкуватися*».

Я зосередився й наказав синьомордам:

— Стати в колону по два! Узятися за лапи! Кроком руш до своїх капсул!

Тієї ж миті космічні пірати почали шикуватися в колону, а тоді, побравшись за лапи, немов першокласники, слухняно попрямували до своїх літальних апаратів. Коли останній синьоморд застрибнув усередину капсули, я подумки передав їм останню настанову: «Повертайтеся додому й ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю! Наступного разу вам це так просто не минеться!»

Крізь прозорі ілюмінатори я бачив, як блакитні жаби ствердно захитали головами. Капсули беззвучно піднялися в

небо — і за кілька секунд від грізних прибульців не залишилось і сліду.

Тепер я був певен: Землю врятовано...

— А що ж буде з нами?

— Усе буде добре! — заспокоїв мене тато й усміхнувся; виявляється, я промовив своє запитання вголос.

— Ти повернешся до школи й нікому нічого не розповідатимеш, — сказала мама. — Мешканцям Землі ще зарано знати про деякі загадки Всесвіту.

— А ви? — запитав я в Жука й Зайця.

— Ми виступатимемо в цирку, але ще не раз зустрінемося з тобою в ТТБ! Адже боягуз, котрий переміг свій страх, — найсильніша людина у світі. Запам'ятай це!

1. Синьоморди розносили особливо небезпечний вірус

А сну
Б люті
В страху
Г зради

2. На думку Клима, *завжди понад усе любив гроші та владу*

А головний синьоморд
Б Андрій Джура
В Омелян Муха
Г Сашко Смик

3. Чудодійну протиотруту винайшов (винайшла)

А мати Клима
Б бабуся Соля
В батько Клима
Г Клим Джура

4. Розкажіть про зміни, які відбулися з Климом Джурою протягом усієї повісті.

5. Чи будуть, на вашу думку, Клим, Заєць і Жук дружити й у майбутньому? Чому ви так уважаєте?

6. Які пісні любила співати бабуся Соля? Як репертуар виконуваних бабусею пісень характеризує її?

7. Охарактеризуйте стосунки між Климом та його батьками й бабусею. Як ви думаєте, що в їхній родині сприяло дружбі й порозумінню?
8. Яка пригода в повісті вам найбільше сподобалася? Чим саме?
9. Знайдіть у тексті повісті приклади, у яких видно, що саме добро перемагає зло.
10. Чого навчає повість Л. Вороніної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»?

11. Висловіть свої міркування щодо такої позиції Жука й Зайця: *«Боягуз, котрий переміг свій страх, — найсильніша людина у світі».*
12. Яка ілюстрація до повісті Л. Вороніної вам найбільше сподобалася? Чим саме?

1. Підготуватися до стислого усного переказу розділів 25–36.
2. Виписати із збірки народної творчості приказки й прислів'я про жаб. Написати невелике спостереження *(4–5 речень)* про ставлення українського народу до цих тварин *(за бажанням)*.

Теорія літератури

Сюжет

Пригодницькі твори цікаві передусім своїм «закрученим» сюжетом. Що таке *сюжет*?

Сюжет (з фр. *тема, предмет*) — подія чи низка подій, що покладені в основу епічного або драматичного твору. Разом із сюжетом розкриваються характери літературних героїв. Справді, саме через події ми глибше розуміємо вдачу головного героя повісті Л. Вороніної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9». Клим Джура впродовж низки пригод змінюється: спочатку він боязкий, невпевнений у собі хлопчик, а наприкінці твору він уже самодостатня людина, здатна приймати рішення.

Сюжет художнього твору складається з окремих елементів: *експозиції, зав'язки, розвитку дії, кульмінації* і *розв'язки*.

Експозиція (з латин. *опис*) зазвичай буває на початку твору. У ній письменник розповідає нам, читачам, про час і місце подій, знайомить із головними героями. В експозиції герої ще не діють, автор лише про них розповідає. Експозицією починається оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник», перші два абзаци описують головного героя: хто він, яка його вдача... У повісті «Таємне Товариство Боягузів...» експозиції немає, твір починається із зав'язки.

Зав'язка — це вихідний момент у розвитку дії художнього твору. Зав'язка здебільшого розпочинає основний конфлікт, зіткнення добра

зі злом. Леся Воронина ніби поміщає нас, читачів, усередину головного героя Клима Джури. Як їй це вдається? Вона веде розповідь від першої особи *(«Я обережно визирнув із-за рогу будинку...»)*. Тож, читаючи твір, ми переживаємо події разом із Климом. Із перших сторінок повісті ми дізнаємося про непримиренні стосунки головного героя із Сашком Смиком. Ця частина і є зав'язкою.

Далі йде розвиток дії, у якому перед нами розгортаються перипетії, колізії, ми стаємо свідками неймовірних пригод, несподіваних учинків героїв. Отже, ***розвиток дії*** — це розгортання подій, що виростають із зав'язки, своєрідний перебіг розповіді автора про життя, стосунки й дії персонажів. Основну, більшу частину сюжету становить розвиток дії. Саме тут вимальовуються моральні якості персонажів, кожен із них несе певну авторську думку. Розвитку дії сприяє загострення конфлікту, інтрига. Пригадайте моменти, у яких загострювався конфлікт: злочин біля банку, проникнення хлопчиків до кабінету директора банку, контакт із синьомордами та ін.

Момент найвищого емоційного напруження в художньому творі називають ***кульмінацією*** (з латин. *вершина*). Це — момент вирішального зіткнення характерів, мить перелому в сюжеті, з якої починається *розв'язка*. Кульмінацією в повісті Л. Вороніної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» є момент передавання полотняного мішечка в центрі космічних прибульців і розпорошування насіння з вершини зрізаної піраміди. Саме з цієї миті відбувається перелом у сюжеті та спадає напруження, яке збільшувалося постійно впродовж усього твору. У великих прозових творах (повість, роман) може бути кілька кульмінаційних моментів, проте один із них головний — той, про який ми щойно згадували. На попередніх уроках ви вже визначали кульмінаційні моменти, пригадайте їх.

Після кульмінації традиційно йде розв'язка. ***Розв'язка*** — це сюжетний елемент, у якому напруження спадає й конфлікт розв'язується. Подолання космічних прибульців і повернення машини часу додому і є розв'язкою повісті Л. Вороніної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».

1. Твір «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» за жанром

А оповідання
Б повість
В поема
Г переказ

2. Момент найвищого емоційного напруження в сюжеті твору називається

А зав'язкою
Б розвитком дії
В кульмінацією
Г розв'язкою

3. Традиційний сюжет має таку послідовність:

А зав'язка — розвиток дії — кульмінація — розв'язка
Б розвиток дії — зав'язка — кульмінація — розв'язка
В кульмінація — зав'язка — розвиток дії — розв'язка
Г зав'язка — розв'язка — розвиток дії — кульмінація

4. Охарактеризуйте образ Клима через його вчинки.
5. На основі повісті поміркуйте, як виховувати в собі риси сміливості, хоробрості, кмітливості.
6. Розкрийте особливості стосунків між різними поколіннями в повісті.
7. Що таке *сюжет художнього твору*?
8. За яким принципом автор поділила повість на розділи?
9. Доведіть, що твір Л. Воронииної про Клима Джуру за жанром — повість.
10. Прокоментуйте назву повісті Л. Воронииної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».

11. Визначте кульмінаційні моменти в 19, 20, 25, 27 і 29 розділах повісті.
12. Якби вам довелося грати роль у фільмі за мотивами повісті Л. Воронииної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9», то яку б роль ви зіграли? Чому саме цю роль?

Підготуватися до виразного читання за ролями кульмінації й розв'язки повісті Л. Воронииної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

Кажуть, щира усмішка додає життя, отже, більше смієшся — довше живеш. Саме в цьому розділі й пропонуємо вам якомога більше усміхатися, адже на вас чекають гумористичні твори.

Гумор у житті українців здавна в пошані: він не лише розважав, а інколи й рятував. Тому й не дивно, що до наших днів із найдавніших часів дійшов український гумор, а закарбований він у народних байках, анекдотах, гумореcках. Раніше вам уже доводилося читати такі твори. У цьому розділі на вас чекають авторські гумореcки, байки й співомовки.

Ви ознайомитеся з гумористичними творами Леоніда Глібова, Степана Руданського й Павла Глазового.

До речі, не треба плутати гумор і сатиру: у гумористичних творах зображається смішне в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому, жартівливому тоні, а в сатиричних — різко висміюються, викриваються людські вади. Прочитайте поданий нижче невеличкий твір П. Глазового й поміркуйте: він гумористичний чи сатиричний?

— У вас зуби є, дідусю? — онучок питає.
Дід журливо посміхнувся:
— Давно вже немає.
Це почувши, хлопченятко зраділо без краю:
— Тоді пряник потримайте, а я пострибаю.

Якщо з відповіддю завагалися, то, прочитавши цей розділ, ви навчитеся розрізняти гумор і сатиру.

Чого тільки не станеться з героями цього розділу: виявиться, що найліпше покарання для щуки — це (ніколи не здогадаєтеся) втопити її в річці; а щоб жабі стати волом, їй потрібно... — ні, не будемо розкривати всіх кумедних таємниць, аби зберегти інтригу. Отож читайте й насолоджуйтеся українськими гумористичними творами.

Леонід ГЛІБОВ

(1827–1893)

У дитинстві Льолик (так усі звали Леоніда Глібова) був веселим і жвавим, любив усе красиве, а найбільше — доглядати за квітами. За це його прозвали «королем квітів». Вітаючись із ним, казали: «Здоров був, Льолику, квітчастий королику».

Льолик мав багату творчу уяву: коли слухав казки баби Одарки, перед ним виразно вимальовувались особливості характеру й звички вовків, левів, зайців і лисиць. Йому навіть здавалося, що тварини насправді думають і розмовляють, що серед них є добрі й злі, багаті та бідні. А як він захоплювався колядками й щедрівками! То був чарівний світ казки.

Свій перший вірш написав у тринадцять років. Починав писати свої твори російською мовою. Перша збірка «Стихотворения» вийшла друком у м. Полтаві, коли письменникові виповнилося двадцять років. Проте в історію він увійшов як автор україномовних творів, саме ними він і прославився.

На формування літературного смаку вплинуло й те, що Леонід мав доступ до великої бібліотеки пана Родзянка (батько хлопця працював управителем маєтку поміщиків Родзянків).

Здавалося б, нічого надзвичайного в дитинстві Л. Глібова не було, адже ви сьогодні теж маєте доступ до бібліотеки, а в ранньому дитинстві довелося почути й вам не одну казку... Мабуть, усе залежить лише від вас. Шукайте в собі здібності й розвивайте їх — і ваша майбутня праця принесе користь не тільки вам. Байки Л. Глібова актуальні й нині: вони не лише цікаві й кумедні за змістом, а й навчають нас жити!

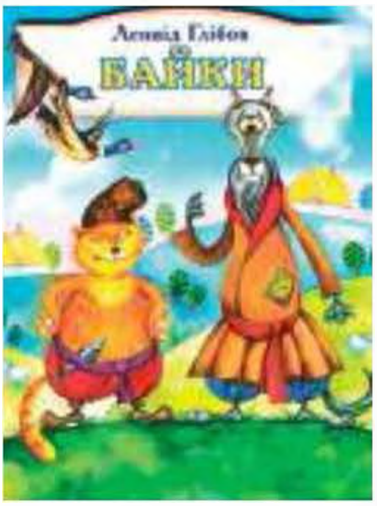

Обкладинка до збірки творів Л. Глібова «Байки». *2006 р.*

МУХА І БДЖОЛА

Весною Муха-ледащиця
Майнула у садок
На ряст, на квіти подивиться,
Почуть Зозулин голосок.
От примостилась на красолі
Та й думає про те,
Що як то гарно жить на волі,
Коли усе цвіте.
Сидить, спесиво поглядає,
Що робиться в садку;
Вітрець тихесенько гойдає,
Мов панночку яку...
Побачила Бджолу близенько:
— Добридень! — каже їй. —
Оддиш хоч трохи, моя ненько,
Сідай отут мерщій.
— Та ніколи мені сидіти, —
Одвітує Бджола, —
Вже час до пасіки летіти:
Далеко від села.
— Яка погана, — Муха каже, —
На світі доленька твоя:
Раненько встане, пізно ляже...
Мені б отак — змарніла б я,
За тиждень би головоньку схилила.
Моє життя, голубко мила, —
Талан як слід:

Чи де бенкет, чи де обід,
Або весіллячко, родини, —
Такої гарної години
Ніколи не втеряю я:
І їм, і ласую доволі, —
Не те, що клопоти у полі
І праця бідная твоя! —
На річ таку Бджола сказала:
— Нехай воно і так,
Та тільки он що я чувала,
Що Муху зневажає всяк,
Що де ти не поткнешся
Або до страви доторкнешся, —
Тебе ганяють скрізь:
Непрохана не лізь.
— Стару новинку, — каже Муха, —
Десь довелось тобі почуть!..
Запевне, дурень дурня слуха...
Велике діло — проженуть!
Не можна в двері — я в кватирку
Або пролізу в іншу дірку —
І зась усім!

Нехай ся байка мухам буде,
Щоб не сказали часом люди,
Що надокучив їм.

Теорія літератури

Алегорія. Байка. Мораль

Чи властиві риси вдачі Мухи й Бджоли людям? Звичайно ж, так. Усі люди різні: кожен має свої вади й переваги. Мабуть, тим світ і цікавий. Кожна культурна й освічена людина прагне досконалості, тому постійно працює над собою, учиться на помилках. Байки теж навчають бачити у тваринах людські вади, а отже, й уникати їх. Наділення тварин і рослин рисами людського характеру називається ***алегорією***. Отже, байка має алегоричний зміст, що є однією з основних рис цього літературного жанру. Також однією з прикмет байки є наявність смішного, комічного, а саме — гумору чи сатири. Про те, чим гумор відрізняється від сатири, уже йшлося у вступній статті цього розділу. Нагадаємо лише визначення цих понять.

Сатира — особливий спосіб художнього зображення дійсності, який полягає в різкому осміюванні негативного. Отже, твори викривального характеру називають ***сатиричними***. А ***гумор*** — це зображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому, жартівливому тоні. Саме цим гумор відрізняється від сатири.

Об'єктом викривання таких негативних людських рис, як лінощі, привласнення плодів чужої праці, є Муха. До речі, ми не випадково звернули увагу на останні три рядки в одному із запитань після тексту байки «Муха і Бджола» — вони є ніби висновком, що повчає читача. Повчальний висновок у байці називається ***мораллю***. Отже, ***байка*** — це невеликий, здебільшого віршований повчально-гумористичний чи сатиричний твір алегоричного змісту.

Байка належить до *ліро-епічних жанрів* літератури, бо в ній розповідається про вчинки персонажів (тобто є сюжет) і разом з тим у прямій формі виявляється ставлення автора до цих учинків, до героїв твору. Отже, в одному творі є й епічні елементи (розповідь про події), і ліричні (емоційність, віршова форма).

Зверніть увагу на будову байки: вона складається з двох частин — *оповіді* (тут розгортаються події) та *моралі* (тут автор робить повчальний висновок).

З уроків світової літератури ви, мабуть, пам'ятаєте засновника жанру байки грека Езопа (VI–V ст. до н. е.). В Україні байки відомі вже з XVII–XVIII ст. Найвідомішими нашими байкарями є Григорій Сковорода, Петро Гулак-Артемовський, Євген Гребінка, Леонід Глібов.

Зауважте!

Назви звірів, птахів, риб, комах у байках і казках пишуть з великої літери, бо тут це їхні імена.

1. Автор порівнює Муху з

А Зозулею
Б Бджолою
В голубкою
Г панночкою

2. Слова *непрохана не лізь* промовляє

А Муха
Б Зозуля
В Бджола
Г оповідач

3. Відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому, жартівливому тоні називають

А гумором
Б сатирою
В мораллю
Г алегорією

4. Чим відрізняється сатира від гумору?
5. Що таке *алегорія*? Чому, на вашу думку, письменники висміюють вади людей саме через о́брази тварин?
6. Що таке *байка*? Яка її будова? Доведіть, що байка — це ліро-епічний твір.
7. Якими людськими рисами наділена Муха, а якими Бджола? Чи мають вони щось спільне? У чому вони протилежні? Пригадайте з уроків української мови, як називають слова, що передають протилежні значення.
8. Чи лагідна Муха з Бджолою від початку й до кінця байки? Як і чому змінюється настрій Мухи впродовж спілкування з Бджолою?
9. Хто промовляє останні три рядки байки? Як ви розумієте цю настанову?
10. Чого навчає байка Л. Глібова «Муха і Бджола»?

11. Перекажіть зміст байки «Муха і Бджола» своїми словами.
12. Підготуйтеся до виразного читання байки за ролями та візьміть участь у конкурсі на кращого читця.

1. Виписати з байки Л. Глібова «Муха і Бджола» у робочий зошит слова із зменшено-пестливими суфіксами. Усно поміркуйте, навіщо автор використав ці суфікси у творі.
2. Намалювати ілюстрацію до байки «Муха і Бджола» *(за бажанням)*.

ЖАБА І ВІЛ

Раз Жаба вилізла на берег подивиться
Та й трошечки на сонечку погріться.
Побачила Вола
Та й каже подрузі тихенько
(Вигадлива була!):
— Який здоровий, моя ненько!
Ну що, сестрице, як надмусь,
То й я така зроблюсь?
От будуть жаби дивуватися!
— І де вже, сестро, нам рівняться! —
Казать їй друга почала;
А та не слуха... дметься... дметься...
— Що, сестро, як тобі здається,
Побільшала хоч трохи я?
— Та ні, голубонько моя!
— Ну, а теперечки? Дивися!
— Та годі, сестро, схаменися! —
Не слуха Жаба, дметься гірш,
Все думає, що стане більш.
Та й що, дурна, собі зробила?
З натуги луснула — та й одубіла!

Такі і в світі жаби є,
Прощайте, ніде правди діти;
А по мені — найлучче жити,
Як милосердний Бог дає.

ЩУКА

На Щуку хтось бомагу в суд подав,
Що буцімби вона такеє виробляла,
Що у ставу ніхто життя не мав:
Того заїла в смерть, другого обідрала.
Піймали Щуку молодці
Та в шаплиці[1]
Гуртом до суду притаскали,
Хоча чуби й мокренькі стали.
На той раз суддями були:
Якіїсь два Осли,
Одна нікчемна Шкапа
Та два стареньких Цапа, —
Усе народ, як бачите, такий
Добрячий та плохий.
За стряпчого, як завсігди годиться,
Була приставлена Лисиця...
А чутка у гаю була така,
Що ніби Щука та частенько,
Як тільки зробиться темненько,
Лисиці й шле то щупачка,
То сотеньку карасиків живеньких
Або линів гарненьких...
Чи справді так було, чи, може, хто збрехав
(Хто ворогів не мав!), —
А все-таки катюзі,
Як кажуть, буде по заслузі.
Зійшлися судді, стали розбирать:
Коли, і як воно, і що їй присудити?
Як не мудруй, а правди ніде діти.
Кінців не можна поховать...
Не довго думали — рішили

[1] *Шапли́ця* — посудина з ручками для носіння рідини.

І Щуку на вербі повісити звеліли.
— Дозвольте і мені, панове, річ держать, —
Тут обізвалася Лисиця:
— Розбійницю таку не так судить годиться:
Щоб більше жаху їй завдать
І щоб усяк боявся так робити, —
У річці вражу Щуку утопити!

— Розумна річ! — всі зачали гукать.
Послухали Лисичку
І Щуку кинули — у річку.

1. Найкраще мораль байки «Жаба і Віл» передає прислів'я

А циган коня кує, а жаба й собі лапку подає
Б не надувайся, жабо, бо до вола ще далеко
В якби жабі хвоста, була б не проста
Г жаба мала, а рот великий

2. У судовому засіданні (байка «Щука») **НЕ** брав участі

А Цап
Б Осел
В Шкапа
Г Ведмідь

3. Адвокатом Щуки на суді був (була)

А Цап
Б Осел
В Шкапа
Г Лисиця

4. Яку людську ваду втілено в образі Жаби? Чи траплялись у вашому житті такі люди? Якщо так, то в чому виявлялася ця риса характеру?
5. Прочитайте мораль байки «Жаба і Віл». Передайте цю настанову своїми словами.
6. Які типові риси характеру втілює Лисиця? Чи бувають, на вашу думку, люди, які жодного разу в житті не схитрували? Якщо ні, то чому ж ми тоді засуджуємо цю рису — хитрість?
7. Охарактеризуйте Щуку. Яка деталь у байці засвідчує, що вона не без гріха (зверніть увагу: за руку, як кажуть, ніхто її не спіймав — у тексті байки перед звинуваченням ужито слово *буцімби*)?
8. Якими в байці виступають судді? Як називають таких людей? Чому саме таких звірів Л. Глібов увів до сюжету байки?
9. Байка «Щука» належить до сатири чи гумору? Обґрунтуйте свою думку.
10. Яка байка Л. Глібова вам сподобалася найбільше? Чим саме?

11. Усно опишіть зовнішність Жаби за ілюстрацією (особливу увагу зверніть на вираз її очей, бо в народі кажуть, що очі — це дзеркало душі).
12. Складіть і запишіть у робочий зошит мораль до байки «Щука».

1. Вивчити напам'ять байку Л. Глібова «Щука».
2. Знайти й прочитати байку Л. Глібова «Вовк та Ягня». Якому уривкові відповідає подана нижче ілюстрація? Опишіть за нею зовнішність Вовка та Ягняти. Згадайте, у яких зарубіжних авторів є байка з такою самою назвою й сюжетом *(за бажанням)*.

Степан РУДАНСЬКИЙ

(1834–1873)

Степан Васильович Руданський народився 1834 р. на Вінниччині в родині священика. Навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії[1], згодом — у Петербурзькій медико-хірургічній академії. Саме в цей період С. Руданський починає плідно працювати на ниві письменства. Передусім він прославився як автор так званих *співомовок*, з якими ви найближчим часом ознайомитеся.

З Петербурга С. Руданський переїздить до Ялти. Уявіть собі, після суворого петербурзького клімату кримські кипариси й виноградні плантації, тепле й лагідне Чорне море та Кримські гори, екзотичні тропічні рослини, чисте повітря. Здавалося б, тут митець мав би тільки насолоджуватися й творити. Проте в Криму С. Руданський самовіддано поринає в роботу: він поєднував обов'язки міського лікаря, завідувача лікарні, лікаря в алупкинських маєтках графа Воронцова, карантинного лікаря Ялтинського повіту. З бідняків він за лікування плату не брав. Молодого лікаря ялтинці любили за веселу вдачу, безкорисливість і доброту.

Улітку 1872 р. в Криму спалахнула епідемія холери[2], і С. Руданський як карантинний лікар й постійний член санітарної комісії міста винищував джерела інфекції, унаслідок чого сам захворів на холеру й помер у тридцятидев'ятирічному віці.

Хоч яким і складним було життя письменника (бідна багатодітна сім'я, у якій народився, нестатки під час навчання в Петербурзі, хвороби та ін.), проте творчість його сповнена оптимізму, гумору й іскрометного сміху.

Степан Руданський, як і Леонід Глібов, писав байки. Це переважно твори з розгорнутими сюжетами, пісенною формою. Вони дуже

---

[1] *Семіна́рія* — середній духовний навчальний заклад.

[2] *Холе́ра* — гостроінфекційне епідемічне шлункове захворювання, що супроводжується корчами.

близькі до казок про тварин («Ворона і Лис», «Вовк», «Собака й Кіт» та ін.). Значну цінність творчого доробку С. Руданського становлять його переклади з російської літератури О. Пушкіна, М. Лермонтова. Також перекладав він і твори античної літератури. Митець написав майже двісті віршованих гуморесок, кілька поем, чимало байок, балад, ліричних віршів. Однак найбільше письменник прославився, як зазначалося вище, саме своїми співомовками. Прочитавши деякі з них, ви дізнаєтеся, що це за жанр художньої літератури.

ДОБРЕ ТОРГУВАЛОСЬ

Чи в Києві, чи в Полтаві,
Чи в самій столиці
Ходив чумак з мазницею[1]
Помежи крамниці.

І в крамницях, куди глянеш,
Сріблом-злотом сяє, —
Мужикові то й байдуже:
Він дьогтю питає!

У десятії крамниці
Два купці сиділо...
І в десяту мужик двері
Відхиляє сміло.

Відхилив: «Добридень, люди!» —
І й зачав питати,
Чи нема у них принаймні
Дьогтю де продати.

А купці переглянулись,
Стихача сміються:
«Здєсь нє дьоготь, — йому кажуть, —
Дурні продаються!..»

«Добре ж у вас торгувалось,
Що все розійшлося
І на продаж тільки два вас
В склепу[2] зосталося!..»

[1] *Мазни́ця* — посуд для дьогтю — в'язкої темної рідини, яку використовували для змащування взуття, зброї, коліс та інших господарських потреб.

[2] *Скле́п* (діал.) — крамниця.

ГУМЕ́ННИЙ[1]

Їздив дідич[2] за границю,
Назад повертає —
От гуменний на границі
Пана і вітає.

Поклонився, привітався:
«А що там, Іване?»
А гуменний йому каже:
«Та все гаразд, пане.

Одно тілько...» — «А що тілько?» —
Дідич обізвався.
«Та то, пане, що ваш ножик
Складаний зламався».

«Ну! Зламався, так зламався,
Що там споминати.
Певне, хлопці мали гратись
Та й мали зламати?»

«Таки правда, ясний пане!
Хлопці ізламали,
Лиш не грались, а сивого
Коня білували[3]».

«А з чого ж то сивий згинув?» —
«Пані хорували,
За лікарством як погнали,
То і підірвали».

«То і пані хорувала?
Ах, Боже мій, Боже!
Що ж? Здорова моя пані?
Говори, небоже».

«Помоліться, пане, Богу!
День лиш хорували,
А на другий од пожару
Богу й душу дали!»

«Од пожару?.. Що такеє?..» —
«Просте, пане, діло:
Як зайнявся тік у пана,
То все погоріло!»

«Пані вмерла, все згоріло...
Будь здоров, Іване!..» —
«А ще ж панна ваша вдома,
Поверніться, пане!»

«Що ж там, голубе Іване!
Як там бідна дочка?» —
«А нічого, уповила[4]
Хлопця, як линочка!»

Спом'янув тут бідний дідич
Чорта і чортицю,
Плюнув з лиха, сів на бричку:
«Рушай за границю!»

Зауважте!

Потрібно розрізняти слова *пані* й *панна* за значенням. *Пані* — заміжня жінка; у давні часи так називали заміжню поміщицю. *Панна* — незаміжня молода жінка; у давнину — незаміжня поміщиця або дочка пана.

---

[1] *Гуме́нний* (заст.) — прикажчик, що організовував роботу на току поміщика.
[2] *Ді́дич* (заст.) — поміщик; великий землевласник.
[3] *Білува́ти* — обдирати шкуру із забитих тварин.
[4] *Уповити́* — замотати немовля пелюшками.

1. Степан Руданський багатьох людей урятував від хвороб у

А Вінниці
Б Петербурзі
В Києві
Г Ялті

2. У десятій крамниці («Добре торгувалось») два купці продавали

А срібло
Б золото
В дьоготь
Г дурнів

3. Установіть відповідність.

Художній образ	*Дія, що з ним пов'язана*
1 кінь	**А** захворіти
2 пані	**Б** уповити
3 панна	**В** підірвати
4 тік	**Г** зламати
	Д згоріти

4. Розкажіть, що ви знаєте про С. Руданського як письменника та лікаря.
5. Своїми словами перекажіть зміст співомовки «Добре торгувалось».
6. Прочитайте рядки, з яких видно, що мужик у співомовці «Добре торгувалось» і дотепніший, і розумніший від купців.
7. Твір «Добре торгувалось» гумористичний чи сатиричний? Обґрунтуйте свою думку.
8. Співомовка «Гуменний» побудована у формі діалогу. Між ким відбувається в ній розмова?
9. З чого б мав почати гуменний розповідати про біди в маєтку пана? Чому автор розмістив події, що сталися в родині дідича, саме в такій послідовності?
10. Чому, на вашу думку, так багато бід сталося в родині пана? Яку рису дідича висміяно в співомовці «Гуменний»?

11. Випишіть у робочий зошит рідковживані слова (застарілі слова й діалектизми). Поміркуйте, яку роль вони відіграють у цих творах.
12. Виразно прочитайте за ролями співомовки «Добре торгувалось» і «Гуменний».

1. Прочитати співомовки С. Руданського «Запорожці у короля», «Свиня свинею». Виписати в робочий зошит незрозумілі слова.
2. Намалювати ілюстрацію до співомовки С. Руданського «Гуменний» *(за бажанням)*.

ЗАПОРОЖЦІ У КОРОЛЯ

Приїхали запорожці,
Короля вітають,
Король просить їх сідати,
Козаки сідають.

Сидять собі. В них жупани[1]
Все кармазинові[2],
І самі такі храбренні,
Вуса прездорові.

Задивились на ті вуса
Ляхи препогані.
«Що б їм, — кажуть, — дати їсти?
Дамо їм сметани!»

Поставили їм сметани,
Їсти припрошають,
Але наші запорожці
Разом відмовляють:

«Славная у вас сметана!..
Тілько вибачайте,
А перше нам, запорожцям,
Щільник[3] меду дайте!»

Дали й меду запорожцям...
Вони як поїли,
Так ті вуса прездорові
Вгору й завертіли.

Та й говорять королеві:
«Кажи, ясний пане!
Нехай тепер запорожцям
Подають сметани!»

СВИНЯ СВИНЕЮ

Несе мужик у ночовках
Додому свячене:
Яйця, паску, і ковбаси,
Й порося печене.

І порося, як підсвинок,
Та ще й з хроном в роті.
Несе, бідний, та й спіткнувся
У самім болоті.

[1] *Жупа́н* — старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти.

[2] *Кармази́но́вий* — із дорогого старовинного темно-червоного сукна.

[3] *Щільни́к (стільни́к)* — лист, утворений чашечками з воску, що його бджоли й оси роблять для зберігання меду.

І схибнулись нові ночви,
Затряслось свячене,
І в болото покотилось
Порося печене.

Глянув мужик на болото,
Посвистав до лиха,
Одвернувся, на́бік плюнув
Та й промовив стиха:

«Та свиня таки свинею!
Правду кажуть люди:
Святи її, хрести її —
Все свинею буде!»

Теорія літератури

Гумореска. Співомовка

Без сумніву, усі ми любимо слухати або читати анекдоти, байки, кумедні приказки й прислів'я, гуморески. Кожен літературний жанр має свої прикметні особливості. Пригадаймо: ***анекдоти*** — короткі за обсягом гумористичні або сатиричні твори з дотепним фіналом; у ***байках*** є оповідна частина й мораль (повчання), наявна алегорія; ***приказки*** й ***прислів'я*** — короткі фрази, що влучно й дотепно висловлюють думку про певні життєві явища, людські риси та вчинки.

Які ж особливості має гумореска? ***Гумореска*** — невеликий віршований або прозовий твір з гумористичним сюжетом. Цей жанр відрізняється від сатиричного твору легким жартівливим характером. Пригадайте, чим відрізняється сатира від гумору. Майстрами українських гуморесок є Леонід Глібов, Степан Руданський, Остап Вишня, Павло Глазовий, Євген Дудар. У майбутньому ви ознайомитеся з дотепними перлами цих письменників-гумористів.

Усі свої гуморески С. Руданський називав *співомовками*. Три книжки рукописних збірок його поезій мають назву «Співомовки козака Вінка Руданського» (грецьке слово *стефанос* перекладається як *вінок*).

Чому поет саме так називає свої віршовані твори? Степана Руданського турбувало лише одне: до твору необхідний ще й музичний супровід, бо поезія повинна виконуватися співомовкою під акомпанемент кобзи чи бандури. Орієнтація віршового тексту на певну мелодію — одна з найважливіших особливостей поезії, на думку С. Руданського.

Співомовка — це короткий гумористичний вірш, часто побудований на якомусь народному анекдоті, приказці чи казковому мотиві, у якому описується якийсь один комічний випадок. У співомовці подія зображується стисло, дійових осіб — одна-дві, а завершується вона гострим, дотепним висновком.

Інверсія

Читаючи співомовки С. Руданського, можна помітити, що речення в них побудовані своєрідно. Це зумовлено порушенням звичного нам прямого порядку слів. А що, хіба не можна переставляти місцями слова в реченні? Невже це може на щось вплинути? Українська мова належить до тих мов, які мають вільний порядок слів у реченні, але переставляння їх може викликати різні відтінки в значенні, посилити увагу на певному слові в реченні, наприклад: *Я пішов читати* і *Читати я пішов*. Неважко помітити, що, поставивши присудок *читати* на початок речення, ми наголосили на дії та особливо на тому, у чому вона полягає.

Розрізняють прямий (звичайний, традиційний) та зворотний порядок слів у реченні. За *прямого порядку слів* підмет стоїть перед присудком, а означення — перед означуваним словом (підметом чи додатком), наприклад: *препогані ляхи задивились на ті вуса*.

Зворотний порядок слів називають *інверсією*. ***Інверсія*** — порушення узвичаєного порядку слів з метою виділити певне слово в тексті, звернути на нього особливу увагу, наприклад: *задивились на ті вуса ляхи препогані* («Запорожці у короля»). Як бачите, у цьому реченні С. Руданський наголошує на дії *(задивились)* і на ознаці *(препогані)*. Використовуючи інверсію, найбільшу увагу зосереджують на тому члені речення, який виносять на початок чи кінець.

Інверсія застосовується здебільшого в художніх текстах та під час розмови. Украй рідко поезія обходиться без інверсії, отже, це поширений мовний засіб.

1. Установіть відповідність.

Назва твору	Уривок
1 «Добре торгувалось»	**А** *Несе мужик у ночовках* *Додому свячене:* *Яйця, паску, і ковбаси,* *Й порося печене.*
2 «Запорожці у короля»	**Б** *І в крамницях, куди глянеш,* *Сріблом-злотом сяє, —* *Мужикові то й байдуже:* *Він дьогтю питає!*
3 «Свиня свинею»	**В** *От примостилась на красолі* *Та й думає про те,* *Що як то гарно жить на волі,* *Коли усе цвіте.*
4 «Гуменний»	

Назва твору	Уривок
	Г *Спом'янув тут бідний дідич* *Чорта і чортицю,* *Плюнув з лиха, сів на бричку:* *«Рушай за границю!»* **Д** *Задивились на ті вуса* *Ляхи препогані.* *«Що б їм, — кажуть, — дати їсти?* *Дамо їм сметани!»*

2. Співомовкам **НЕ ВЛАСТИВА** ознака

А віршована форма
Б гумористичний настрій
В сатиричний характер
Г одна-дві дійові особи

3. *Інверсію* вжито в рядку

А *Приїхали запорожці, короля вітають... .*
Б *Мужикові то й байдуже: він дьогтю питає!*
В *І в болото покотилось порося печене.*
Г *Але наші запорожці разом відмовляють... .*

4. Що таке *гумореска*? Як С. Руданський називає свої гуморески?
5. З якою метою використовують інверсію в художніх творах?
6. До чийого короля прийшли козаки?
7. Яка риса вдачі козаків виявилася під час спілкування з королем? Чи імпонує вона вам?
8. Під час якого свята відбуваються події в співомовці «Свиня свинею»? З чого це видно?
9. Знайдіть і прочитайте слова, якими мужик у співомовці «Свиня свинею» сам себе висміяв.
10. Яка співомовка С. Руданського вам найбільше сподобалася? Чим саме?

11. Яка співомовка С. Руданського найкраще проілюстрована. Чому ви так вважаєте?
12. Якби вам довелося покласти на музику співомовку С. Руданського «Запорожці у короля», то яким би настроєм вона була б перейнята?

1. Виписати в робочий зошит три приклади інверсії із співомовок С. Руданського.
2. Сформулювати одним-двома реченнями основну думку кожної з прочитаних співомовок С. Руданського й записати їх у робочий зошит.
3. Написати замітку до шкільного інтернет-сайта «Чому я раджу кожному прочитати співомовки С. Руданського» *(за бажанням)*.

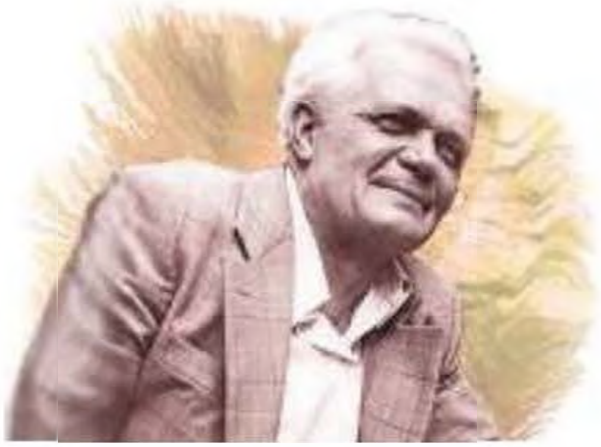

Павло ГЛАЗОВИЙ

(1922–2004)

Павло Прокопович Глазовий народився 1922 р. на Миколаївщині в сім'ї хлібороба. Перший його друкований твір побачив світ, коли юнаку було вісімнадцять років.

Прославився в українській літературі як гуморист і сатирик. Писав здебільшого співомовки, віршовані гуморески та байки. Досить прочитати назви його збірок — і в цьому переконаєтеся: «Великі цяці», «Карикатури з натури», «Смійтесь, друзі, на здоров'я», «Сміхологія...» та ін. Зверніть увагу на назву останньої книжки — «Сміхологія...»! Невже це підручник чи навчальний посібник? Не дивуйтеся, але це так, принаймні повна назва цієї книжки така: «Сміхологія. Посібник для всіх, кому любий сміх». Павло Глазовий був великим життєлюбом, він так писав про свою любов до сміху:

Я так люблю веселий сміх,
Здоровий сміх, що гріє всіх!
Переливаю в слово радість,
Яку в душі своїй зберіг.

Немає сумніву, такий навчальний посібник вам ще й як захочеться прочитати. Отож погортаймо сторінки гумору й сатири Павла Глазового.

ЕВОЛЮЦІЯ

В зоопарку біля батька
Запитав хлопчина:
— Чи то правда, що від мавпи
Походить людина?
— Правда, — мовив батько. —
Наука доводить,
Що людина, безперечно,
Від мавпи походить.
— То чому ж ці мавпи
Сильно так відстали?
Чом людьми ще й досі
Справжніми не стали?
Батько вуса гладить,
Весело сміється:
— Таке, синку, й людям
Не всім удається.

НАЙВАЖЧА РОЛЬ

Вихваля свого синочка
Мати на всі боки:
— У студії при театрі
Вчиться вже два роки.

Дуже довго муштрували
Хлопця режисери.
Аж тепер він дочекався
Першої прем'єри.

Роль найважчу доручили
Любому синочку:
Він на сцені в третій дії
Викочує бочку!

ЗАМОРСЬКІ ГОСТІ

Прилетіли на Вкраїну
Гості із Канади.
Мандруючи по столиці,
Зайшли до райради.
Біля входу запитали
Міліціонера:
— Чи потрапити ми можем
На прийом до мера? —
Козирнув сержант бадьоро.
— Голови немає.
Він якраз нові будинки
В Дарниці[1] приймає. —
Здивуванням засвітились
Очі у туриста.
— Ваша мова бездоганна
І вимова чиста.
А у нас там, у Канаді,
Галасують знову,
Що у Києві забули
Українську мову. —
Козирнув сержант і вдруге.
— Не дивуйтесь, — каже. —
Розбиратися у людях
Перше діло наше.
Я вгадав, що ви культурні,
Благородні люди,
Бо шпана по-українськи
Розмовлять не буде.

[1] *Да́рниця* — район м. Києва.

ПОХВАЛА

— Ахи! — гукнув старий павук,
Зустрівши юну муху. —
Ти так гудеш, що кожен звук
Як музика для слуху.
За дивну талію твою
І за гарненькі ніжки —
Я все покинув би й пішов
Хоч на край світу пішки.
Ти — як перлина, як топаз,
Ти — як іскрина синя...
А муха — дзиз!
І тільки раз! —
Попала в павутиння.
Ну й зрозуміло, що було
І що робилось далі.
Оскільки діло вже дійшло
У байці до моралі,
То я скажу, що не для мух
Слова, звичайно, мовляться,
Бо на солодку похвалу
Не тільки мухи ловляться.

До речі...

Учені доводять, що сміх продовжує життя людини. Він має й іншу користь: під час сміху людина задіює 80 різних м'язів. Отже, сміх — певний тренажер для всього організму. Крім того, унаслідок сміху в організмі виділяється гормон радості, який підвищує імунітет.

1. Ознаки байки властиві гумореці

А «Похвала»
Б «Еволюція»
В «Найважча роль»
Г «Заморські гості»

2. Установіть відповідність.

Назва твору		*Проблема*	
1	«Похвала»	**А**	повага до рідної мови
2	«Еволюція»	**Б**	удаване мистецтво
3	«Найважча роль»	**В**	додержання законів
4	«Заморські гості»	**Г**	підступні лестощі
		Д	людяність і виховання

3. Установіть відповідність.

Назва твору	Уривок
1 «Похвала»	**А** *Вихваля свого синочка* *Мати на всі боки:* *— У студії при театрі* *Вчиться вже два роки.*
2 «Еволюція»	**Б** *В зоопарку біля батька* *Запитав хлопчина:* *— Чи то правда, що від мавпи* *Походить людина?*
3 «Найважча роль»	**В** *Приїхали запорожці,* *Короля вітають,* *Король просить їх сідати,* *Козаки сідають.*
4 «Заморські гості»	**Г** *— Я вгадав, що ви культурні,* *Благородні люди,* *Бо шпана по-українськи* *Розмовлять не буде.*
	Д *—... За дивну талію твою* *І за гарненькі ніжки —* *Я все покинув би й пішов* *Хоч на край світу пішки.*

4. Що таке *гумореска*? Які її ознаки?
5. Пригадайте, що таке *алегорія*. У якому творі П. Глазового використано алегорію?
6. Прокоментуйте останнє речення гуморески «Еволюція».
7. Яку пораду ви дали б матері хлопчика з гуморески «Найважча роль»?
8. Хто така шпана, що згадується в гуморесці «Заморські гості»?
9. Пригадайте, чим відрізняється гумор від сатири. У яких гумористичних творах звучать сатиричні нотки? Свою відповідь обґрунтуйте.
10. Чого навчають твори П. Глазового?

11. Знайдіть приклади інверсії в гумористичних творах П. Глазового й запишіть їх у робочий зошит.
12. Поміркуйте над запитанням «Чи вмієте ви критично й з почуттям гумору сприймати дійсність і самого себе?».

1. Вивчити напам'ять одну гумореску П. Глазового.
2. Написати твір-мініатюру «Почуття гумору — ознака духовного здоров'я людини» *(за бажанням)*.

ПОВТОРЕННЯ

1. Установіть відповідність.

Назва твору	Автор твору
1 «Євшан-зілля»	**А** Леонід Глібов
2 «Жар-птиця»	**Б** Ірина Жиленко
3 «Жаба й Віл»	**В** Павло Глазовий
4 «Еволюція»	**Г** Микола Вороний
	Д Степан Руданський

2. Установіть відповідність.

Назва твору	Автор твору
1 «Федько-халамидник»	**А** Володимир Винниченко
2 «Друкар книжок небачених»	**Б** Емма Андієвська
3 «Говорюща риба»	**В** Оксана Іваненко
4 «Іван Підкова»	**Г** Микола Вороний
	Д Тарас Шевченко

3. Установіть відповідність.

Назва твору	Автор твору
1 «Казка про яян»	**А** Леся Воронина
2 «Тореадори з Васюківки»	**Б** Оксана Іваненко
3 «Митькозавр з Юрківки…»	**В** Емма Андієвська
4 «Таємне Товариство Боягузів…»	**Г** Ярослав Стельмах
	Д Всеволод Нестайко

4. Установіть відповідність.

Герой твору	Назва твору
1 Толя	**А** «Таємне Товариство Боягузів…»
2 Фа-Дієз	**Б** «Митькозавр з Юрківки…»
3 Ява Рень	**В** «Тореадори з Васюківки»
4 Клим Джура	**Г** «Федько-халамидник»
	Д «Говорюща риба»

5. Установіть відповідність.

Герой твору	*Назва твору*
1 Павлуша Завгородній	**А** «Таємне Товариство Боягузів...»
2 Василь Трош	**Б** «Митькозавр з Юрківки...»
3 Максим Грек	**В** «Друкар книжок небачених»
4 Сашко Смик	**Г** «Тореадори з Васюківки»
	Д «Федько-халамидник»

6. Установіть відповідність.

Жанр	*Назва твору*
1 повість	**А** «Друкар книжок небачених»
2 поема	**Б** «Федько-халамидник»
3 оповідання	**В** «Говорюща риба»
4 казка	**Г** «Найважча роль»
	Д «Іван Підкова»

7. Установіть відповідність.

Уривок з твору	*Назва твору*
1 *Ти — славний, знаменитий, могутній єгипетський фараон. Який хочеш — вибирай: Хеопс... Тутанхамон... Гаменготеп...*	**А** «Казка про яян»
2 *Адже й озеро наше давнє, про що свідчить отой шматочок бурштину. Поглянь лише на карту палеозойської ери.*	**Б** «Федько-халамидник»
3 *То були гігантські прозорі капсули, що зависли над пірамідою. З кожної капсули струменів потужний сніп світла, спрямованого на усічену верхівку піраміди.*	**В** «Тореадори з Васюківки»
4 *Колись пастушок, перепригуючи зі скелі на скелю за козою, що відбилася від решти, посковзнувся й упав у глибочезне провалля.*	**Г** «Митькозавр з Юрківки...»
	Д «Таємне Товариство Боягузів...»

8. Установіть відповідність.

Жанр	*Назва твору*
1 байка	**А** «Запорожці у короля»
2 пісня	**Б** «Заморські гості»
3 гумореска	**В** «Тиша морська»
4 співомовка	**Г** «Муха і Бджола»
	Д «У ржі на межі»

9. Установіть відповідність.

Уривок з твору	*Назва твору*
1 *Тече вода в синє море,* *Та не витікає,* *Шука козак свою долю,* *А долі немає.*	**А** «Думка»
2 *Певне, се країна світла* *Та злотистої блакиті,* *Певне, тут не чули зроду,* *Що була негода в світі!*	**Б** «Жар-птиця»
3 *Матері розказувать не треба,* *Як душа світліє перед днем* *В хаті, що прив'язана до неба* *Світанковим маминим вогнем.*	**В** «Гном у буфеті»
4 *«Вона яскра-яскра-яскррава!* *«Таку чужу нескромну птицю* *Тримать годиться тільки в клітці!»*	**Г** «Тиша морська» **Д** «Теплота родинного інтиму...»

10. Установіть відповідність.

Художній образ	*Автор твору*
1 перша друкована книга	**А** Тарас Шевченко
2 машина часу	**Б** Ірина Жиленко
3 запашне зілля	**В** Оксана Іваненко
4 синє море	**Г** Леся Воронина
	Д Микола Вороний

11. Установіть відповідність.

Термін	Визначення
1 ямб **2** хорей **3** рима **4** анафора	**А** *співзвучне закінчення рядків віршованого твору* **Б** *двоскладова стопа з наголосом на першому складі* **В** *двоскладова стопа з наголосом на другому складі* **Г** *порушення узвичаєного порядку слів у творі* **Д** *повторення слів на початку віршованих рядків*

12. Установіть відповідність.

Художній засіб	Приклад
1 персоніфікація **2** порівняння **3** інверсія **4** анафора	**А** *Заспівай ти йому пісню* *Нашу рідну, половецьку...* **Б** *Ой що росте та без кореня,* *Ой що біжить та без повода,* *Ой що цвіте та без цвіточок?* **В** *У ржі на межі, на кривій березі* *Там сиділа русалка.* *Просила русалка у дівочок сорочки...* **Г** *Чорна хмара з-за Лиману* *Небо, сонце криє.* *Синє небо звірюкою* *То стогне, то виє.* **Д** *І порося, як підсвинок,* *Та ще й з хроном в роті.* *Несе, бідний, та й спіткнувся* *У самім болоті.*

КОРОТКИЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Алего́рія — наділення тварин, птахів, рослин рисами людського характеру.

Ана́фора — повторення окремих слів чи словосполучень на початку віршових рядків, строф чи речень.

Ба́йка — невеликий, здебільшого віршований повчально-гумористичний чи сатиричний твір алегоричного змісту.

Гі́мн — це урочиста пісня. Гімни бувають державні, релігійні, партійні, на честь видатних подій чи героїв.

Головни́й геро́й — особа, яка перебуває в центрі уваги письменника, навколо нього розгортається сюжет, він найбільше охарактеризований. **Другоря́дні геро́ї** — діють поряд із головним, доповнюють своїми діями розвиток сюжету, відіграють важливу роль у глибшому розкритті характеру головного героя.

Гіпе́рбола — художній прийом, який полягає в перебільшенні рис людини, предмета чи явища з метою надання зображуваному виняткової виразності, наприклад: *Щира праця гори верне* (Нар. тв.).

Гу́мор — відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому, жартівливому тоні.

Гуморе́ска — невеликий віршований або прозовий твір з гумористичним сюжетом.

Драмати́чний твір — твір, призначений для постановки на сцені.

Епі́тет — художнє означення, яке надає зображенню предмета чи явища більшої виразності, поетичності, яскравості.

Епі́чний тві́р — розповідний твір, у якому життя змальовується у формі авторської розповіді про людей та їхні вчинки. Епічні жанри: казка, повість, новела, оповідання.

За́гадки — короткі й дотепні описи людей, тварин, предметів, подій, явищ, які треба розпізнати й відгадати.Навчальне видання

Інве́рсія — порушення узвичаєного порядку слів з метою виділити певне слово в тексті, звернути на нього особливу увагу.

Леге́нда — розповідь казкового чи фантастичного характеру про незвичайну подію або життя й діяльність якоїсь особи.

Ліри́чний геро́й — це ніби друге «Я» автора твору.

Ліри́чний твір — зазвичай віршований твір, невеликий за обсягом, у якому реальність відображається через передачу думок і почуттів людини.

Ліро-епі́чний твір — твір, який містить елементи лірики й епосу — двох родів літератури (поряд із третім — драмою), з яких лірика — це емоційно забарвлені твори, епос — твори оповідного характеру.

Колиско́ві пісні́ — народні й авторські пісні, які співають, заколисуючи дитину.

Мета́фора — слово або словосполучення, яке переносить ознаки одного предмета або явища на інші на основі подібності чи протиставлення.

Міф — розповідь, що передає уявлення наших далеких предків про створення світу, його будову, про богів і демонів, різних фантастичних істот.

Мора́ль — повчальний висновок у байці.

Оповіда́ння — невеликий прозовий твір про якусь подію з життя одного чи кількох героїв протягом короткого проміжку часу.

Пере́каз — усне народне оповідання про визначні історичні події та їх героїв.

Персоніфіка́ція — зображення предметів чи явищ природи як живих істот.

Пі́сня — невеликий ліричний твір, що виконується співом. Розрізняють пісні народні та літературні.

По́вість — як правило, прозовий розповідний твір, за обсягом більший від оповідання, у якому розповідається про одну або кілька подій одного чи кількох головних героїв протягом досить тривалого часу. Повість називають *пригодницькою*, якщо вона насичена пригодами чи незвичайними подіями.

Повто́р (рефре́н) — певні фрази у творах, які повторюються для наголошення певної думки, або група слів, які повторюються в кінці кожної строфи.

Пое́ма — поетичний оповідний твір, віршовий або прозовий.

Портре́т — опис зовнішності персонажа в художньому творі.

Прика́зка — образний вислів, що влучно характеризує людину, але, на відміну від прислів'я, висловлює думку неповно.

Присл́ів'я — довершений за змістом вислів про риси й учинки людей із повчальним характером.

При́тча — оповідний літературний твір із повчальним висновком (тобто мораллю), змістом близький до байки.

Ри́ма — співзвучність закінчень слів у віршових рядках, яка охоплює останній наголошений голосний і наступні за ним звуки.

Ри́тм — повторність через рівні проміжки часу певних одиниць.

Сати́ра — різке висміювання хиб і пороків, негативних явищ. Твори такого викривального характеру називають *сатиричними*.

Співомо́вка — короткий гумористичний вірш, часто побудований на якомусь народному анекдоті, приказці чи казковому мотиві, у якому описується певний комічний випадок.

Строфа́ — поєднані віршові рядки, зв'язані між собою римами та інтонацією, що повторюються.

Сюже́т — подія чи низка подій, що покладені в основу епічного або драматичного твору.

Фольклó́р — це усна народна творчість, а саме: пісні, легенди, перекази, загадки, приказки, прислів'я, що їх створювали впродовж віків наші пращури.

Хоре́й — двоскладова стопа з наголосом на першому складі ´ ∪.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі ∪ ´.

ЗМІСТ

ВСТУП

Книжка в житті людини 3

ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА І СЛАВНА ДАВНИНА УКРАЇНИ

Календарно-обрядові пісні 9
Пісні літнього циклу 10
Русальні пісні 10
У ржі на межі 11
Ой біжить, біжить мала дівчина 11
Проведу я русалочки до бору 12
Купальські пісні 12
Заплету віночок 13
Ой вінку мій, вінку 13
Купайло, Купайло 14
Жниварські пісні 14
Маяло житечко, маяло 14
Там у полі криниченька 15
Пісні зимового циклу 16
Ой хто, хто Миколая любить 16
Колядки 17
Нова радість стала 17
Добрий вечір тобі, пане господарю! 18
Щедрівки 19
Щедрик, щедрик, щедрівочка 19
Посівальні пісні 20
Засівна 20
Пісні весняного циклу 22
Веснянки 22
Ой весна, весна — днем красна 23
Ой кувала зозуленька 23
Кривий танець 24
Народні колискові пісні 25
Ой ти, коте, коточок 26
Ой ну, люлі, дитя, спать 26
Пісні літературного походження 28
Ще не вмерла України... 29

Молитва 29
Народна легенда про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею 30
Стрілецькі пісні 31
Ой у лузі червона калина похилилася 32
Неофіційний гімн Києва 32
Як тебе не любити, Києве мій 33
Микола ВОРОНИЙ 35
Євшан-зілля *(Поема)* 36
Теорія літератури. Ліричний герой. Ліро-епічний твір. Поема 40

Тарас ШЕВЧЕНКО 43
Думка 44
Іван Підкова 45

Я І СВІТ

Леся УКРАЇНКА 50
Мрії 51
«...Як дитиною, бувало...» 51
Тиша морська 51
Співець 52

Володимр ВИННИЧЕНКО 56
Федько-халамидник 57
Теорія літератури. Герої художнього твору 75

Станіслав ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ 78
«Теплота родинного інтиму...» 79
«Забула внучка в баби черевички...» 79
Теорія літератури. Віршові розміри 80

Ірина ЖИЛЕНКО 82
Жар-птиця 82
Підкова 83
Гном у буфеті 84

Оксана ІВАНЕНКО 86
Друкар книжок небачених 86

Емма АНДІЄВСЬКА 111
Казка про яян 112
Теорія літератури. Притча 113

Говорюща риба 115
Урок-диспут 120

ПРИГОДИ І РОМАНТИКА

Всеволод НЕСТАЙКО 122
Тореадори з Васюківки *(Уривки)* 123
Теорія літератури. Повість. Пригодницька повість 154
Комічне. Засоби творення комічного 155

Ярослав СТЕЛЬМАХ 157
Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера *(Скорочено)* 157

Леся ВОРОНИНА 186
Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9 *(Скорочено)* 186
Теорія літератури. Сюжет 228

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

Леонід ГЛІБОВ 233
Муха і Бджола 234
Теорія літератури. Алегорія. Байка. Мораль 236
Жаба і Віл 238
Щука 239

Степан РУДАНСЬКИЙ 242
Добре торгувалось 243
Гуменний 244
Запорожці у короля 246
Свиня свинею 246
Теорія літератури. Гумореска. Співомовка 247
Інверсія 248

Павло ГЛАЗОВИЙ 250
Еволюція 250
Найважча роль 251
Заморські гості 251
Похвала 252

Повторення 254
Короткий літературознавчий словник 258

Навчальне видання

Авраменко Олександр Миколайович

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

На обкладинці підручника використано роботу П. Холодного
«Казка про дівчину та паву». *1916 р.*

Редактор *Н. Забаштанська*
Макет, обкладинка та художнє оформлення *Ю. Ясінської*
Технічний редактор *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *С. Груніної*
Коректори *І. Барвінок, Т. Мельничук*

Підписано до друку 17.06.2014. Формат 70×100/16.
Папір офс. № 1. Гарнітура Петербург С.
Друк офс. Ум. др. арк. 21,384. Обл.-вид. арк. 22,467.
Умовн. фарбовідб. 85,536.
Наклад 238 001 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота», вул. Паньківська, 25, оф. 15,
м. Київ, 01033, тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64.
Електронна адреса: gramotanew@bigmir.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота» у ТОВ «ПЕТ»
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 17
Свідоцтво ДК № 4526 від 18.04.2013 р.